

प्राचीन नेपाल

पुरातत्व विभागको द्वैमासिक मुखपत्र

ANCIENT NEPAL

Journal of the Department of Archaeology

संख्या - ५७

वैशाख - जेठ २०३७

Number-57

April-May 1980

सम्पादक

रमेशजङ्ग थापा

Edited by

Ramesh Jung Thapa

प्रकाशक

श्री ५ को सरकार

शिक्षा मन्त्रालय, पुरातत्व विभाग

काठमाडौं, नेपाल

Published by

The Department of Archaeology

His Majesty's Government

Kathmandu, Nepal

7-60
प्राप्ति स्थान:-

साक्षा प्रकाशन

पुलचोक, ललितपुर

To be had of:-

Sajha Prakashan

Pulchok, Lalitpur

मूल्य रु. १० १-

Price Rs. 10/-

Printed at Matribhoomi Press, Ghantaghar

प्राचीन नेपाल

संख्या- ५७

वैशाख-जेठ २०३७

Ancient Nepal

Number 57

April-May 1980

सम्पादक

रमेशजङ्ग थापा

Editor

Ramesh Jung Thapa

Prachin Nepal

Downloaded by - Ravi Shakya

No. 57, April - May 1980, Vaishakh - Jeth 2037

विषय-सूची

Contents

	पृष्ठ
लिच्छविकालीन पुण्डरी राजकुल — शङ्करमान राजवंशी	१
मध्यकालीन अभिलेख — हरिराम जोशी	४
ऐतिहासिक पत्रस्तम्भ	४७

English Section

Page

NEPAL

- by Sylvain Levi

1

114
EP

लिच्छविकालीन पुण्डरीराजकुल

—शाङ्करमान राजवंशी

चांगुनारायण स्थानको गरुडको पछाडि रहेको शिव-देव अंशुवर्माको अभिलेखमा पुण्डरीराजकुलको उल्लेख छ । पुण्डरी शब्दलाई मुण्ड्री पाठ पढी कसैले गरुडकी प्रदेशको नवौं शतब्दी ताकाको अरमुडीको पुर्खासंग साम्यता जोडी मगरराजकुल हुन सक्छ भनी अनुमान गरेका छन् । तर, लिपिबाट पुण्डरी देखिन्छ । धनवज्रनीले पनि पुण्डरी नै पाठ पढ्नु भएको छ । अब पुण्डरी-राजकुलबारे विचार गरिन्छ ।

चांगुको उक्त अभिलेखमा शिवदेवले अंशुवर्माको अनुरोधबाट 'गुड्दिमकग्राव निवासिता' भनी गुड्दिमक गाउँलेलाई सम्बोधन गरी कोट्टको निमित्त कोट्टको उत्तर-पूर्वतिरका जग्गा दक्षिणराजकुल र पुण्डरीराजकुलको जग्गासंग सट्टापट्टा गरी भोगचलनको लागि सनद गरिदिएको कुरा छ । यो कोट्टको चार किल्ला खेलेको हुँदा सो कोट्टको स्थान अनुमान गर्न सजिलो भएको छ । त्यसका लागि सो अभिलेखका उपर्युक्त भाग दिइन्छ ।

जस्तै—

“श्रीसामन्तांशुवर्मणा विज्ञापितेन मयैतद् बहु-मानाद् गुमदनुकम्पया चानेनैवं साकं समवाय । पूर्ववत्सकं ..... दाट्टैर्यथाजम मुतिष्ठद्विष्युत्तपूर्वकैरोराधितैरस्मद् गुहभिः कृतसीमनिर्णयो योयं सर्व्व कोट्टपर्यादोपपन्नत्वा-दचाटभटप्रवेश्यो वसतये कृषिकर्मणे च कोट्टो वः प्रति-

पादित आसी दस्योत्तरपूर्वतो धरताद् दक्षिणराजकुल पुण्ड-राजकुलयोर्भूमिक्षेत्रैः परिवर्त्य प्रीतमनसा मयापि पूर्व्व-व्वेन सहैकीकृत्य शिलापट्टकशासनमिदं वो दत्तं”

[अदवपूर्वक हुकूम तामील गरी तिमोहरूले खुशी तुल्याइएका हाम्रा पुर्खाहरूले चार किल्ला छुट्याइएको कोट्ट (किल्ला) का सबै स्थितिबन्धेजले युक्त भएको हुनाले चाट-भटले पस्न नपाउने गरिएको यो कोट्ट तिमोहरूलाई बस्न र खेतीपाती गर्न दिइएको थियो । (हाल)..... अंशुवर्मले हाम्रा हजूरमा विन्ति चढाएका हुँदा हामीबाट यिनको कुरा राख्न र तिमोहरू उपरको दयाले पनि उनैसंग मिली उक्त कोट्टको उत्तरपूर्वपट्टि तलतिर दक्षिणराजकुल र पुण्डरी-राजकुलको जगासंग साटी अधिदेखि खाई पाई आएको पनि संगै गाभी खुशीसाथ यो सनद-शिलापत्र गरी तिमोहरू-लाई दिइएको छ]

(धनवज्रको लिच्छविकालका अभिलेख
२३३-३५ पृष्ठ)

यस कथन अनुसार गुड्दिमक गाउँलेहरूलाई अधि-देखि खाई पाई आएको जगा समेत गाभी कोट्टको उत्तर पूर्वतिर रहेको जगा दक्षिणराजकुल र पुण्डरीराजकुलको जगासंग सट्टापट्टा गरी सनद गरिदिएको कुरा स्पष्ट खुल्द-छ । सो कोट्टको सीमा निम्न लिखित अनुसार खोलिएको छ ।

जस्तै—

“कोट्टसीमा च ग्रामस्य पश्चिमतो दक्षिणतश्च दोला-
शिराटवीपर्यन्तश्च तत उदत्मकसेतु शतुन्नीदुल्दिला-
गृहखिलभूमि बुद्धुं भ्रातुल् नदी सङ्ग .....श उत्तरतो मणि-
मतीभुरानुसृत्य भारविश्रमणस्थानपूर्वतो .....ष्ट पानीय-
स्रोतस्ततो रिबृशङ्को सेतु प्रोजम्बु प्रोङ्निप्रङ् प्रोङ्प्रोवाङ्
संक्रमेण ततः पर्वत मूलन्ततो नदीपूर्वतो विहिङ्खोस्रोतः
पर्वतस्थोपरि विहिङ्खोस्रोतः पानीयपातस्ततो
मार्गशिलां सेतुसरलवृत्तं लक्ष्मूलानि यथाक्रमन्तदेतस्सीमा”

[कोट्टको सीमा यस प्रकारको छ—ग्रामको पश्चिमपट्टि र
दक्षिणपट्टि दोलाशिरको वनसम्म, त्यताबाट उदत्मकसेतु
शतुन्नीदुल्दिलागृहको बाँझो जग्गा र बुद्धुं भ्रातुल् खोला-
को दोभान, उत्तरतिर मणिमतीको अगाडि लागी भारवि-
श्रमणको स्थानदेखि पूर्वमा .....पानीको सोतो, त्यताबाट
रिबृशङ्को सेतु प्रोजम्बु, प्रोङ्निप्रङ् प्रोङ्प्रोवाङ्को दोभान,
त्यताबाट पहाडको फेदीसम्म, त्यताबाट नदीको पूर्वतिर
विहिङ्खोस्रोतो, पहाडमाथि विहिङ्खोको बाटोदेखि दक्षि-
णतिर पानीको भरना, त्यसदेखि बाटोको ठुङ्गा सेतु सल्लो-
को रूख, पाखरको फेद क्रमैसंग पछिन् ।]

(लिच्छविकालका अभिलेख २३४-३५ पृष्ठ)

यहाँ गुदिमक गाउँदेखि पश्चिम दक्षिण दोलाशि-
खरसम्म भनी उल्लेख भएबाट चाँगुनारायणको डाँडालाई
पुष्टि गरेको छ । चाँगुनारायणको डाँडा उसवखत दोलागिरि
भनी प्रसिद्ध छ । सो कुरा मानदेवको स्तम्भलेखमा मानदेवले
चाँगुनारायणलाई “दोलाद्रौ निवतञ्जयत्यमिमिषरभ्यर्च्य-
मानो हरि” दोलाबर्वतमा (चाँगुमा) बसिरहेका देवताहरूले
पूरा गरिरहेको विष्णु मन्त्रमन्दा ठूला हुनुहुन्छ भनी उल्लेख
गरेका छन् ।

अर्को कुरा उत्तरतिर मणिमतीको अगाडि लागी
भारविश्रमणको स्थानदेखि पूर्व भनी उल्लेख भएबाट मन-
हरा नदीलाई पुष्टि गरेको छ । किनभने मनहरालाई मणि-
मती भन्दछन् । फेरि पहाडमाथि विहिङ्खोको बाटोदेखि

दक्षिणतिर पानीको भरना भनी उल्लेख भएबाट कोश्वर-
बाट छरेको भरनालाई पुष्टि गर्दछ । यसबाट विचार गर्दा
सो कोट्ट साँबु वज्रयोगिनीतिर थियो भन्ने थाहा हुन्छ ।

यसरी जग्गा सट्टापट्टा गर्नु भन्दा अघि दक्षिणराज-
कुल र पुण्डरीराजकुलको जग्गा कहाँ थियो भन्ने कुरा
यस अभिलेखबाट राम्रो खुल्दैन । यस कोट्टको बाहिरतिर
शिवदेवका गोतियाहरू थिए भन्ने कुरा चाहिँ सोही अभि-
लेखमा आफ्ना गोतियाहरूलाई आवश्यक परेमा काठपात
लिन दिनू भनी उल्लेख गरेबाट थाहा हुन्छ । जस्तै—

“अन्तर् गोत्रजा ये कोट्टाद बहिरन्यत्र निवसेयुस्ते-
षाङ् कार्यप्रयोजने स्वकोट्टात्”

[कोट्टबाट बाहिर अन्तर् जो हात्रा गोतियाहरू
बसेका छन्, तिनीहरूलाई आवश्यक भएको बेलामा आफ्नो
कोट्टबाट (लिन दिनू)]

(लिच्छविकालका अभिलेख २३४-३५ पृष्ठ)

यस अभिलेखमा दक्षिणराजकुल र पुण्डरीराज-
कुलको जगसंग सट्टापट्टा भएको कोट्टको बाहिर शिवदेवको
गोतियाहरूको उल्लेख हुनाले ती पुण्डरीराजकुलका गोतिया
होइनन् भन्ने स्पष्ट हुन्छ । किनभने काठमाडौँ जैसीदेवल
निर ज्यावहालको शिवदेवको अभिलेखमा र ज्ञानेश्वरको
द्वितीय जयदेवको अभिलेखमा दक्षिणराजकुलको उल्लेख
छ । त्यसकारण दक्षिणराजकुल लिच्छविको राजकुल भन्ने
थाहा हुन्छ । पुण्डरीराजकुल चाहिँ चाँगुको शिवदेवको अभि-
लेखमा बाहेक अन्तर् कतै उल्लेख छैन । तर शिवदेवको
पालामा पुण्डरीराजकुल थियो भन्ने चाहिँ थाहा हुन्छ । अरु
पुण्डरीराजकुलको बारे विचार गरिन्छ ।

लिच्छवि राजा गणदेवको पालादेखि शिवदेवको
पालासम्म भौमगुप्तको ठूलो जगजगी थियो । यी भौमगुप्त
राजा समान भएका थिए भन्ने कुरा पशुपति देउपाटनमा
रहेको स्वामी वार्ताको अभिलेखमा भारदार स्वामी वार्ताले

भौमगुप्त उपर भक्ति प्रकट गरी यी भौमगुप्तलाई परमदैवत भन्ने राजामा लाग्ने विशेषण लगाएबाट थाहा हुन्छ । अर्को कुरा केवलपुरको ध्रुवदेव-जिष्णुगुप्तको अभिलेखमा जिष्णु-गुप्तले वसुराज महीदेव मानदेव गणदेव र उनका बाजे भौम-गुप्तलाई भूतपूर्व राजामा गणना गरेका छन् । त्यसकारण पुण्डरीराजकुल भनेर शिवदेवले यी भौमगुप्तलाई लक्ष्य गरेको बुझिन्छ ।

भारतका स्कन्दगुप्तको पालामा हूणको आक्रमणले गुप्तसाम्राज्य खननलिएर केही गुप्तहरू नेपाल पसेका थिए

भन्ने कुरा वसन्तदेवको अभिलेखदेखि गुप्त देखापरेबाट थाहा हुन्छ । महाभारतकालमा काशीको आसपासमा चुनार भन्ने ठाउँमा पुण्ड्रक भन्ने राजा थिए, जुन पुण्ड्रकको घमण्डलाई कृष्णले दमन गरेथे भन्ने कुरा महाभारतमा उल्लेख छ । गुप्त साम्राज्यताका चाहिँ बंगालको उत्तरी भेगमा पुन्द्रवर्धन भन्ने राजवंश थियो (सत्यकेतु विद्यालं-कारको भारतीय इतिहास १५७ पृष्ठ) । यसबाट विचार गर्दा भौमगुप्तका खलक पुन्द्रवर्धनको वंशज होकि भन्ने अनुमान हुन्छ ।

मध्यकालीन अभिलेख

(गताङ्कको बाँकी)

—हरिराम जोशी

अभिलेख नं. ४५

ॐ नमः शिवाय ॥ श्रीमत्पाशुपताङ्घ्रिपङ्कजरजः पिण्डे...
स्कीता

चिचः.....तरिपुः स्वप्रक्रियालंकृतः श्रीमान् श्रीस्थितिराज-
मल्ल इति यः

ख्यातः..... तौ नेपाले जयति स्म निर्मलजयशोभ्योत्सना-
सुधादीधितिः ॥ १ ॥ तस्याभू

द्रघुवंश (जस्य धरणि) प्रोद्भूतपद्मालया प्रत्ययिक्रितिपाल-
मौलिकुसुमैर्निराजिताङ्घ्रिः सती पत्नी

धर्मधुरन्धरा वरतनू राजल्लदेवीति या प्रख्याता (त्रिपुल)
प्रतापदहनालीढारिदर्पाटवी ॥ २ ॥ यस्याः

श्रीजयधर्ममल्ल इति (यः) ख्यातः कुमाराग्रणीः सूनुः सर्वगु-
णाश्रयः पृथुयशा वृद्धोपसेवारतः । माय(नमत्त)

गजेन्द्रकननाच द्राजेन्द्रपञ्चाननः स्वर्लोकादवतीर्णवानिवहरि-
स्त्रातुं जनान्भूतले ॥ ३ ॥ कुमार श्री जय(ज्यो)

तिर्मल्लदेवश्च मध्यमः सूनुर्यस्या धनुर्वेदे सदाभ्यस्त इवा-
र्जुनः ॥ ४ ॥ धर्मकीर्तिप्रभायुक्तो रघुवंश (स)

(मुद)भवः । कनिष्ठतनयो यस्याः कीर्तिमल्लः सुधाकरः ॥ ५ ॥
सा सोमसूर्याग्निसमानदीसानेताङ्कुमारा (नसहसा)

(विहा)य । देवेन्द्रलोकं समनान्मूलोके(क)कीर्त्या समापूर्य हि
कीर्तिर्षः ॥ ६ ॥ तस्यां च देव्यां त्रिदिवं गतयाम

स्तं गतायामिव चन्द्रिकायां ॥ शोकाभिभूतं जगदन्धकारं
हाहारवाकीर्णदिगन्तरालं ॥ ७ ॥ राजल्लदेव्यास्त्रि

दिवंगतायास्तस्याः सुधापानसमृद्धयेऽस्याः ॥ नाम्नाऽकरोत्
श्रीस्थितिराजमल्लः प्रणालिकां हेममयीं सुदीनां ॥ ८ ॥

महाप्रयत्नेन जलं सुदूराद्भगीरथो गाङ्गमिवेशमूर्ध्नः ॥ आनीय
चाष्टाङ्गगुणैरुपेतां सुदुर्लभां दिव्य

जलप्रवाहां ॥ ९ ॥ जोर्णां भग्नां दिवं(व्य)स्वर्णशोधिता
पूर्वजैरियं ॥ पुनः संस्थाप्य विधिवत् श्रीजयस्थिति

भूभुजा ॥ १० ॥ तस्या देव्याः समुद्देशात्किप्रते स्म प्रणा-
लिका ॥ सुवर्णं ..... जलयागपुर

स्तरम् ॥ ११ ॥ पञ्चपट्टयुतैः पात्रैः कारयित्वा महोत्सवं ॥
प्रतिष्ठा च कृता तस्या महासम्मारवि

स्तरा ॥ १२ ॥ अनेन पुण्येन च देवलोकं राजल्लदेवी सुचिरं
स्थितास्तु ॥ दिव्यामृतास्वादमत

सचित्ता देवेन्द्रव (यैर) भिपूजिताङ्घ्रिः ॥ १३ ॥ अष्टाधिके पञ्च-
शते मितेदे नेपालिके मासि च मा

गशीर्षे ॥ शुक्ले दशम्यां सुरपूज्यदारे चा(च)र्क्षे तथा रेवति-
काभिधाने ॥ १४ ॥ राजल्लदेव्यै त्रिदिवं स्थिता

यै तद्भूभुजा श्रीस्थितिमल्लनाम्ना ॥ गुणावदत्तेन सहात्मजेन
(कृता प्रतिष्ठा) कनकप्रणाल्याः ॥ १५ ॥

य इमाम्ना..... ते नरा नरकानुगाः ॥ तेषां रोगेण
मृत्युश्च विप..... श्व जायताम् ॥ १६ ॥

य इमां परिरक्षन्ति ते नाराः स्वर्गगामिनः (एः) तेषामा-
युध कीर्तिश्च लक्ष्मीश्चापि प्रवृद्धताम् ॥१७॥

सर्वे सन्तु वसुन्धराक्षिपतयः षड्वर्गशत्रुच्छिद्रो ॥ विप्रा वेद-
परा भवन्तु सुविद्यः सन्तु प्रवृद्धाः प्रजाः ॥१८॥

काले सन्ततवर्षिणश्च जलदाः संपूर्णशस्या मही भूयाद्देवगणाः
सदा हुतहविर्गृ

(हृणन्तुः) जगन्ने ॥१९॥ स्वस्ति श्री श्री पशुपतिपाद-
पङ्कजमधुलि ..

.....लब्धरूपाण्यशसितान्यमहीपाल श्रीजयस्थितिराज-
मल्लदेवेन

.....इयं प्रणालिका प्रदलेति ॥ नेपालिकसम्बत्सर ५०८
मार्गं .....बृहस्पति.....

.....नक्षत्रे वरियानयोगे करणं .....तदा राजा विध

.....नायक ॥ श्रीविष्णु

[प्राप्तिस्थान—देवपाटन जयवागीश्वरी स्थित सुनधाराको
अभिलेख

मिति—अष्टाधिके पञ्चशते मितेन्दे नेपालिके मासि च मार्ग-
शर्षे शुक्ले दशम्यां सुरपूज्यवारि चा(च)र्क्षे तथा
रेवतिकाभिधाने ॥

राजा, दूतक वा कुनैको नाम प्रशस्ति समेत—

(१) श्रीमत्पाशुपताङ्घ्रि
पङ्कजराजः पिङ्ग स्फीता
चिचिः तरिपुः स्वप्रक्रिया-
लंकृतः श्रीमान् श्री स्थिति-
राजमल्ल

(२) तत्त्वामुद्भववंश (जस्य
वरणि) प्रोदभूपञ्चालया
प्रत्यर्थिचितिपाल मौलिकु-
सुमन्त्रौराजिताधिः सती
पत्नी धर्मवुन्धरा वरतनू
राजलदेवतया प्रख्याता
(विपुल) प्रत.पःहनाली-
ढ रिदर्पाटवी

(३) श्री जयधर्ममल्ल इति

(यः) ख्यातः कुमारप्रणीः

सूनुः सर्वगुणाश्रयः पृथुयशा

वृद्धोपसवास्तः साद्य

(न्मत्त) गजेन्द्रकानन चर-

द्राजेन्द्र पञ्चाननः स्वर्लो-

कादधतीर्णवानिव हरि-

स्त्रातु जनान्मृतले

(४) कुमार श्री जय (ज्यो)

तिर्मल्लदेवश्च मध्यः । सूनु-

र्यस्या धनुर्वेदे सदाभ्यस्त

इवाज्जुनः ॥

(५) धर्मकीर्ति प्रभायुक्तो

रघुवंश (स) समुद्भूतः ।

कनिष्ठजनयो यस्याः कीर्ति-

मल्ल सुधाकरः ॥

प्रशासनिक पद—पात्र

अष्टा—+

शिजापत्र राख्नाको उद्देश्य—दिवंगत महारानी राजलदेवी-
लाई अमृत पान वढोस् भन्ना-
को लागि सुनधारा जिर्णोद्वार
गरेको उपलक्ष्यमा

शिजापत्र राख्नेको नाम—श्रीमान् श्री स्थितिराजमल्ल

महानात्माहरूको समेत देवताहरूको नाम—

(१) शिव (२) पञ्चालया

(३) हरि (४) अर्जुन (५)

सुधाकर (६) सोम (७)

सूर्य (८) भगीरथ (९) गङ्गा

(१०) ईश (११) पशुपति

(१२) विष्णु

विहार, मन्दिरको नाम—+

धर्म, धार्मिक कार्य—+

कुनमा प्रकाशित—संस्कृत सन्देशः, प्रथम वर्ष, अष्टमोडङ्क,

पृ. ४६-४८

शिजापत्रको शिर्षचिन्ह—+

स्थान—(१) नेपाल (२) देवेन्द्रलोक (३) नृलोक (४) नरक
(५) स्वर्ग

संक्षिप्त विवरण—श्रीमान् श्री स्थितिराज मल्ल औ तीन जना छोराहरू यथा मानिसहरूको रक्षार्थ स्वर्गबाट पृथ्वीतलमा अवतरित विष्णु जस्ता श्री जयधर्म मल्ल, धनुर्वेदमा सर्वे अभ्यास गरेका अर्जुन जस्ता श्रीजय ज्योतिर्मल्ल तथा रघुकुलमा पैदा भएका, चन्द्रमा जस्ता श्री कीर्तिमल्ल आदिहरूलाई मर्त्यलोकभै छोडेर दिवंगत भएकी रघुकुलमा जन्मेका राजा श्रीमान् श्री स्थिति मल्लका पृथ्वीमा प्रादुर्भाव भएकी लक्ष्मी भएकी महारानी श्री राजलक्ष्मीदेवीको अमृतपान बढोस् भन्नाको लागि भगीरथले महादेवको शिरबाट गङ्गाजीको पानी ल्याए भै ठूलो परिश्रमले धेरै टाढाबाट पानी ल्याएर पूर्वजहरूले असल सुन लगाएर बन एको, तर विघ्न र थोत्रो भएको धारोलाई आठै अङ्ग पुगेको, सितिमिति नपाइने, असल पानीको प्रवाह भएको गरी जलको यज्ञ गरेर पाँच किसिमको रेशमी कपडाले युक्त भएका पात्रहरूले ठूलो उत्सव गराएर श्रीमान् श्री स्थितिराज मल्लले पुनः प्रतिष्ठापन गरेको कुरा प्रस्तुत अभिलेखमा वर्णित छ ।

कैफियत—प्रस्तुत अभिलेखमा श्री स्थितिराज मल्ल औ तिनकी पत्नी श्री राजलक्ष्मीदेवी तथा तिनीहरूका धर्ममल्ल, ज्योतिर्मल्ल र कीर्तिमल्ल रामका छोराहरूको चारित्रिक विशेषताहरूबारे वर्णन गरिएका छन् । यस लेखमा श्री स्थितिराज मल्लको नाममा प्रयुक्त स्वप्रक्रियालङ्कृत शब्दले तिनका विभिन्न सुधार कार्यहरूकोबारे अप्रत्यक्ष रूपले इङ्गित गरेको छ ।

प्रस्तुत अभिलेखको अध्ययनमा तत्समय विभिन्न पौरा-

णिक उपाख्यानहरूको प्रचार थियो भन्ने कुराको पत्तो हुन्छ । श्री राजलक्ष्मीदेवीको बारे वर्णन गर्ने क्रममा रघुकुलमा जन्मेका श्री स्थिति राजमल्लमल्लकी पत्नी पृथ्वीमा प्रादुर्भाव भएकी लक्ष्मी भनी उल्लेख गरिएबाट राम सीताको उपाख्यान तिर संकेत गरेको स्पष्ट हुन्छ । श्री धर्ममल्ललाई प्राणीहरूको रक्षार्थ यस पृथ्वीमा अवतरित विष्णु जस्ता भनी वर्णन गरिनु श्री भगीरथले गंगालाई महादेवको शिरबाट पृथ्वीमा ल्याए भै भनी वर्णन गरिएबाट पौराणिक उपाख्यानहरूको त्यस समय राम्रो प्रचार भएको कुराको पत्तो हुन्छ ।

अर्को, प्रस्तुत अभिलेखमा पञ्चपट्टयुतः पात्र कारयित्वा महोत्सवं भनी उल्लेख गरिएबाट मन्त्रीहरूले रेशमी कपडाहरू लगाउँदथे भन्ने कुरा जानिनुको साथै त्यस समय मन्त्रीहरूको संख्या पनि पाँच हुने कुरा विदित हुन्छ ।

फेरि, सुधार कार्यहरू गरी देशलाई उन्नति पथमा अग्रसर गराउन खोज्ने राजाहरूले षड्वर्गलाई परित्याग गर्नुपर्ने कुरा निश्चयै लाग्दछ । यस तथ्यलाई यस लेखमा पनि स्पष्ट रूपले इङ्गित गरेको छ—राजाहरूले षड्वर्गलाई परित्याग गर्नु भन्ने कुराको रूपमा ।

अन्त्यतः प्रस्तुत अभिलेखको प्राप्तिबाट श्री जयस्थिति मल्लको अभूदय हुनुभन्दा पहिले नै देवपाटन जयवागीश्वरीमा सुनधारा प्रतिष्ठापित थियो औ जयस्थिति मल्लले त खालि त्यसको जीर्णोद्धार गरेको हो भन्ने कुरा विदित हुन्छ ।]

अभिलेख नं. ४६

योबुद्धचित्तां प्रकरोति जन्म कायेनवाचामनसाचवित्तैः । स

एव साक्षाद्भगवान्मुनीन्द्रस्तमो स्वधर्मं धु—

रंघराय ॥१॥ स्वस्ति श्रीमदनैक पुण्य निलये नेपालदेशे शुभे
राजाराजः गुणालयः प्रविदितः सर्वाधिकल्प—

द्रुमः ॥ ॥ सम्प्रथमप्रचार कुशजः षडदर्शना चारतः ।
श्रीमान् स्थितिराजमल्ल इतियो लोकार्तिरक्षात्र—

ती ॥२॥ तस्यावनीशस्य पृथुप्रसादात्प्रवृद्धमानोरुयशो विभू-
तिः । श्रीनंगचन्द्रस्यविरात्मजोऽभूच्छ्रीमानचन्द्रो भुवि
माननीयः ॥३॥ सर्वार्थिने सर्वमिदंमयास्वं सदाप्रदातव्य-
मिति प्रतिज्ञा ॥ अशेषलोक व्यसनानिहन्तुलासीद्य-
दीया

महती च चिन्ता ॥४॥ यत्कीर्तिपुण्याख्य महाविहारे स
लक्षहोमं पितुराजयासौ । हैमंसकूटंवरकोष्ठपालं
वज्रास—

ने स्थापयतिस्म बुद्धम् ॥५॥ तत्कोष्ठपालायतनोत्रभौमं पुन-
र्विनिर्माय च तत्र देवां श्री हेरुकं यामलकं स लक्ष-
होमं प्रति—

ष्ठापितवान्सभूयः ॥६॥ पुनश्चुत्तरेभ्योपरिपञ्चहैमान्देदीप्यमा-
नान्कलशान्सकेतून् । आरोप्य लक्षाहुतिदान पूर्वार्थं
तेषां प्रतिष्ठापकरोत्सएव ॥७॥ स्वात्माजितेः सद्बिष्णुर्व्य-
यित्वा सुश्रद्धया बुद्धवदाभिलाषी । सत्प्रेषकारेकर-
साद्ध

चेताः सहर्षमानेन सहानुजेन ॥८॥ स शक्तिववंशोदधिजात-
चन्द्रः श्रीनंगचन्द्रात्मज मानचन्द्रः । श्रीज्ञानचन्द्रेण
स तेन भूयः प्रवेशितः श्रीजिनधर्ममार्गी ॥९॥ बुद्धालये रंग-
नके विहारे गान्धूलि भट्टारक देवतारं । निर्माय
हेम्ना

विधिवत्सलक्ष्मि प्रतिष्ठापयतिस्म बुद्धम् ॥१०॥ अष्टोत्तरे
पञ्चशते गतेऽब्देनेपालिके ज्येष्ठसिते दशम्याम् । तिथो-
त्तरे फाल्गुण संज्ञकेभे शुद्धचातुर्विधे भृगुवासरे च ॥११॥
तस्य पुण्य बलेनैव सर्वेऽनुत्तरयायिनः । सन्तु सत्त्वा
महासत्त्वा बोधिचर्या परायणाः ॥१२॥ श्री योऽस्तु सम्भत्
५०८ ज्येष्ठशुक्ल दशम्यां उत्तरफाल्गुण नक्षत्रे शुद्धि-
जोगे

शुक्रवासरे राजाधिराज परमेश्वर परमभट्टारक श्रीश्रीजयस्थि-
तिराज मल्लदेवस्य विजयराज्ये ॥ शुभमस्तु ॥ ॥

[प्राप्तिस्थान—काठमाडौं स्थित न्हाय्क वहिलको ताम्रपत्र
मिति—संवत् ५०८ ज्येष्ठशुक्ल दशम्यां उत्तरफाल्गुण
नक्षत्रे शुद्धिजोगे शुक्रवासरे
राजा, दूतक वा कुनको नाम प्रशस्ति समेत—

- (१) राजाधिराज परमेश्वर
परमभट्टारक श्री श्री जय-
स्थितिराज मल्लदेव
- (२) स्थविर श्री अनंग चन्द्र
- (३) श्री मानचन्द्र
- (४) श्री ज्ञानचन्द्र

प्रशासनिक पद—+

अड्डा—+

तामापत्र राख्नाको उद्देश्य—आपना वंशका सदस्यहरू महा-
सत्त्व बोधिचर्यामा निरन्तर
लागुनु

तामापत्र राख्नेको नाम—श्री मानचन्द्र

महानात्माहरूको समेत देवताहरूको नाम—

- (१) बुद्ध (२) हेरुक (३) गान्धूलि
भट्टारक (४) महासत्त्व (५) याम-
लक

विहार, मन्दिरको नाम—(१) कीर्तिपुण्य महाविहार
(२) रंगन विहार

धर्म, धार्मिक कार्य—बौद्ध

कुनमा प्रकाशित—Dr. D. R. Regmi, Medieval
Nepal, Part III, 1966, PP. 30-31

तामापत्रको शिर्षचिन्ह—+

स्थान—(१) नेपाल देश (२) अरुनी

संक्षिप्त विवरण—राजाधिराज परमेश्वर परमभट्टारक श्री श्री
जयस्थितिराज मल्लदेवको विजयराज्यमा
श्री अनंगचन्द्र स्थविरका छोरा श्री मान-
चन्द्रले आपना पिताको आज्ञानुसार
सुवर्णमय मन्दिर निर्माण गरी त्यसमा
वज्रासनमा अवस्थित बुद्धमूर्ति प्रतिष्ठा-
पन गर्नुको साथै हेरुक, यामलकहरूका

मूर्तिहरू र पाँच वटा वज्रा सहितका कलशहरू स्थापना गर्नुको अतिरिक्त लक्षा-
हुति, दान आदि गरेको कुरा यसमा
वर्णित छ । यसको अतिरिक्त उक्त मान-
चन्द्रले आफ्ना भाइ ज्ञानचन्द्रलाई पनि
बौद्धमार्गी बनाएर रंगन विहारमा गान्धुली भट्टारक देवताहरू निर्माण गरी
लक्षाहुति पूर्वक आफ्ना वंशका सदस्यहरू
महासत्त्व बोधिचर्यामा निरन्तर लाग्नु
भन्ने कामना साथ प्रतिष्ठापन गरेको कुरा
पनि यसमा वर्णित छ ।

कैफियत—उपर्युक्त समय नेपालमा एउटै परिवारका सदस्य-
हरू पनि विभिन्न धर्ममा दीक्षित हुन्थे भन्ने
कुराको पत्तो यस अभिलेखमा बौद्धधर्मी श्री
मानचन्द्रले आफ्ना भाइ श्री ज्ञानचन्द्रलाई बौद्ध-
मार्गी तुल्याई देवताहरू प्रतिष्ठापन गरेको कुरा
वर्णन गरिएबाट स्पष्ट रूपले अनुमान गर्न
सकिन्छ । तत्कालीन धार्मिक स्वतन्त्रताको यो
एक अनूपम उदाहरण छ ।

प्रस्तुत अभिलेखमा महासत्त्व बोधिचर्याको उल्लेख
गरिएको पाइएबाट तत्समय महासत्त्व राज-
कुमारको जातक कथा यहाँको बौद्ध समाजमा
ज्यादै प्रचलित रहेको कुराको जानकारी
मिल्छ ।]

अभिलेख नं. ४७

ॐ श्रीगोरक्षनाथ पादुकाम्भ्यां नमः ॥ श्रेयोऽस्तु सम्बत्
५११ माघशुक्ल

श्रीपञ्चम्यां तिथौ ॥ उत्तराश्विनचतुर्थे ॥ सिद्धियोगे ॥ बुध-
वासर ॥ राजाधिराज

परमेश्वर परमभट्टारक श्री श्री जयस्थितिराजमल्लदेवस्य
विजयराज्ये ॥

श्रीशिखरापुरी नगर्यां श्री जयजयसिंह देवैः सभ्रातृभिः
प्रतिपालितः ॥

तत्र गिरिवर ऋषिपुत्र गुहार जोगी श्री अचिन्तनाथ
जसरतिन ॥

पाषाणेन श्री श्री श्री गोरक्षपादुका तिम्राय तस्मिन्दिने प्रति-
ष्ठापित—
मिति शुभं ॥ ॥

[प्राप्तिस्थान—फरपिस्थित गोरक्ष पादुकामा उत्कीर्ण शिला-
को पादपीठ अभिलेख

मिति—संवत् ५११ माघशुक्ल श्री पञ्चम्यां तिथौ उत्तराश्विन
चतुर्थे सिद्धियोगे बुधवासर ॥

राजा, दूतक वा कुनैको नाम प्रशस्ति समेत—

- (१) राजाधिराज परमेश्वर
परमभट्टारक श्री श्री जय-
स्थितिराज मल्लदेव
- (२) श्री जय जयसिंहदेव
- (३) जोगी श्री अचिन्तनाथ

प्रशासनिक पद—+

अड्डा—+

शिलापत्र राख्नाको उद्देश्य—श्री श्री श्री गोरक्ष पादुका प्रति-
ष्ठापन गरेको उपलक्षमा

शिलापत्र राख्नेको नाम—जोगी श्री अचिन्तनाथ

महानात्माहरूको समेत देवताहरूको नाम—श्री गोरक्षनाथ

विहार, मन्दिरको नाम—+

धर्म, धार्मिक कार्य—हिन्दू

कुनमा प्रकाशित—Dr. D. R. Regmi, Medieval
Nepal, Part III, P. 31

शिलापत्रको शिर्षचिन्ह—+

स्थान—श्री शिखरापुर नगर

सन्निधि विवरण—राजाधिराज परमेश्वर परमभट्टारक श्री श्री
जयस्थितिराज मल्लदेवको विजयराज्यमा श्री
जय जयसिंह देवले भाइहरू सहित भई श्री

शिखरापुर नगरमा शासन गरिरहेको बेला गिरिवर ऋषितट गुफामा बस्ने जोगी श्री अचिन्तनाथ भन्नेले शिलाको श्री श्री श्री गोरक्षपादुका प्रतिष्ठापन गरेको कुरा प्रस्तुत अभिलेखमा वर्णित छ ।

कैफियत—प्राचीनकालदेखि नै नेपालमा देवताहरूको प्रतीकोपासना प्रचलित थियो । देवताहरूका कुनै शारीरिक अंग, बाहन तथा आयुध आदिहरूलाई ती देवताहरू कै रूपमा मानेर तिनीहरूमा मानिसहरू आफ्ना असीम भक्ति न्यौडावर गर्दथे । साँढे, गरुड, शंख, चक्र, वज्र, त्रिशूल तथा पाउ आदिलाई तिनीहरूका सम्बन्धित देवताहरू कै रूपमा मानिएका यथेष्ट उदाहरणहरू साहित्यिक एवं पुरातात्विक दुबै भेटिएका छन् । यसको अतिरिक्त तत्समयका अभिलेखहरूमा राजाहरूको प्रशस्ति स्वरूप पशुपति भट्टारक पादानुध्यातः शब्दहरूको प्रयोग पाइनु ओ विष्णुगुप्तका चाँगु अभिलेखमा विष्णुपादले सबैको रक्षा गरुन् भन्ने कुरा वर्णित भएबाट उक्त कुरोको पुष्टि हुन्छ ।

उपर्युक्त तथ्यहरूकै परिप्रेक्ष्यमा प्रस्तुत अभिलेखलाई लिन सकिन्छ । यसमा जोगी श्री अचिन्तनाथले गोरखनाथको पादुका निर्माण गर्न लगाई प्रतिष्ठापित गरेको कुरा वर्णित छ । यस लेखको प्राप्तिले उत्तरप्राचीनकालको उपर्युक्त परम्परा मध्यकालमा पनि दथावत कायम भएको कुराको पत्तो हुन्छ ।

अभिलेख नं. ४८

स्वस्ति श्रीमत्देवा(व) तारं जिनगुणरत्नं स्थापितः बुद्धविम्ब चक्रममूर्तिमानसुखं देवनाथं नमामि । सत्त्वानाः तीर्थमानानां

कः नुदधेतुयमानं मनुष्यः समोगुणामन्त्रतः प्रथित जितरवि
वरहस्तदधानं ॥ भूमिन्दुक्राऽऽ सुविश्वितयम .....
मृत्तारि

इष्ट काट लगेतुलगते शशीसुरद्विषो धिदारा गिन्हन्ति धवेः
सुद्धमावै जहाति तद्देवावतारं महानयाः प्रति अ—

ष्टम्य तदा ॥ अथ कलिराजवर्ष ४४६२ विक्रमराजवर्ष १४४४
शकराजवर्ष १३१३ श्रीमत् नेपालकः श्रेयोऽस्तु ॥
सम्बत् ५११ प्रथमाषाढ शुक्ल

दशम्यायां घटि २५ वेला एकादश्यायां तिथौ कपिलदिने
... करणे शशिहोरायां स्वातिनक्षत्र घटि ४६ तस्मिन्
क्षेत्रे नक्षत्रे प्रतिष्ठापि—

तं शिवजोग घटि १५ प्र सिद्धियोगे सोमवासरे .....॥
मिथुनराशिगते सविस्तर तुलराशिगते चन्द्रमसि दिवं
गतमिक्षु श्रीजयसिंहः विरभद्रेण संस्कारितः श्रीजयश्रीमहा-
विहारोयः दानगतयः श्रीरुद्रवर्णमहाविहारावस्थित ॥
शाक्यमिक्षु श्रीजय—

चंदन श्रीमत् आतामिक्षु श्रीराजनायक हिस कनिष्ठ आता
हंसराज चा हिस ॥ अनुज आता सहदेव चा
हिस ॥ ज्येष्ठ आता पुत्र जयतराज चा हिस आता
सहेन ॥ एते दानपति समुहेन श्रीजयश्रीमहाविहारिः श्रीमत्
श्रीश्रीदेवावतार भट्टारिकस्य लच्छाहुतिः प्रभृतिभिः
सुप्रतिष्ठापित महारा—

जाधिराज परमेश्वर परमभट्टारक श्रीश्रीजयस्थितिमल्लदेवस्थ
विजयराज्ये ॥ श्रीललितपटने

श्रीमानिगल श्रीश्रीमनिजु ..... सेवित ॥ श्रीपात्र मुचमनि
श्रीश्रीमयपात्रा वर्तमानकाले ॥ कृत्वा

लच्छाहुति नून स्थापित बुद्धविम्बकः ॥ आचार्य सुबोधि-
जीवेन सुसमाहितः ॥

[प्राप्तिस्थान—ललितपुर उबाबहीको ताम्रपत्र

मिति—कलिराज वर्ष ४४६२ विक्रमराज वर्ष १४४४

शकराज वर्ष १३१३ श्रीमत् नेपालकः
श्रेयोऽस्तु संवत् ५११ प्रथमाषाढ शुक्ल दश-
म्यायां घटि २५ वेला एकादश्यायां तिथौ कपि-

लदिने.....करणे शशिहोरायां स्वाति नक्षत्र घटि
४६ तस्मिन्नेव नक्षत्रे शिवजोग घटि १५ प्रसिद्धि-
योगे सोमवासरे ....मिथुन राशिगते सविस्तरि
तुलराशिगते चन्द्रमसि

राजा, दूतक वा कुनैको नाम प्रशस्ति समेत—

- (१) महाराजाधिराज पर-
मेश्वर परमभट्टारक श्री श्री
जयस्थितिराज मल्लदेव
- (२) भिक्षु श्री जयसिंह
विरभद्र
- (३) शाक्यभिक्षु श्री जय
चंदन
- (४) भिक्षु श्री राजनायक
हिंस
- (५) हंसराज चा हिंस
- (६) सहदेव चा हिंस
- (७) जयतराज चा हिंस
- (८) श्री पात्र मुत्तमनि
- (९) आचार्य सुबोधजीव

प्रशासनिक पद—पात्र

अहुँ—+

ताम्रपत्र राख्नाको उद्देश्य—+

ताम्रपत्र राख्नेका नाम—(१) शाक्यभिक्षु श्री जयचंदन
(२) भिक्षु श्री राजनायक हिंस
(३) हंसराज चा हिंस (४) सहदेव
चा हिंस (५) जयतराज चा हिंस

महानात्माहरूको समेत देवताहरूको नाम—

- (१) श्रीमत् देवावतार...भट्टारिक
- (२) बुद्धविम्ब (३) जिनरवि

विहार, मन्दिरको नाम—(१) श्रीजय श्री महाविहार
(२) श्री रुद्रवर्ण महाविहार

धर्म, धार्मिक कार्य—बौद्ध

कुनसा प्रकाशित—Dr. D. R. Regmi, Medieval
Nepal, Part III, 1966, PP. 31-33

ताम्रपत्रको शिर्षचिन्ह—+

स्थान—(१) श्री ललित पटन (२) श्री मानिगल (३) श्री
नेपाल

संक्षिप्त विवरण—महाराजाधिराज परमेश्वर परमभट्टारक
श्री श्री जयस्थितिराज मल्लदेवको विजय-
राज्यमा श्री ललितपटन श्री मानिगलमा
दिवंगत भिक्षु श्री जयसिंह विरभद्रद्वारा
संस्कारित श्रीजय श्री महाविहारका श्री
रुद्रवर्ण महाविहारमा बसेका शाक्यभिक्षु
श्री जय चंदन, श्रीमत् भिक्षु श्री राज-
नायक हिंस, हंसराज चा हिंस, सहदेव
चा हिंस, जयतराज चा हिंस आदि दान-
पतिहरूका समूहले श्रीजय श्री महा-
विहारका श्रीमत् श्री श्री देवावतार...
भट्टारिकको लक्षाहुति प्रभृति प्रतिष्ठापना
गरेको पुण्यले श्री पात्र मुत्तमनि र अन्य
पात्रहरूको समय लक्षाहुति यज्ञ गरी
आचार्य सुबोधजीवलाई आचार्य गराई
बुद्धविम्ब स्थापना गरेको कुरा प्रस्तुत
ताम्रलेखमा वर्णित छ ।

कैफियत—प्रस्तुत ताम्रलेखको अध्ययनबाट उपर्युक्त समय श्री
रुद्रवर्ण महाविहारमा बुद्धविम्बको प्रतिष्ठापन
गरिएको कुराको पत्तो हुन्छ ।]

अभिलेख नं. ४६

ॐ स्वस्ति श्री गणेशायनमः ॥ राय अन्नजन नारायण राय
बालगोपाल

श्रीमान अन्नमल्लदेव सदा विजयिनो भवतु ॥ श्री शाके
१३१३ वैशा—

ष दिने स्वमन्त्रासरे राइका आदेश अदिकारी हित राउल
रोकाया घो—

गा तल मुटिक निक शकस्ता पपाटिचिजा राउलको आलो
१ पंडा

पेत उदो १६ पेत उनो सातारो केलाघडि १ डालोदुम टपा-
रेषनी

वौरउनो पानोषालउनो १ आलो शुक्रचःडावर्थ रकिक
वसाउ १

चौर जगा यत्ति सब येकत्र गरी वजगाहालाई शंकल्प घाली
ज—

आकर उपाध्या कि शाखा दियुं सर्वकर अकर सर्वरोष विमुद्ध
क—

रिअक्रचां सूर्यग्रहण याचितछो चन्द्र सूर्य साछि ..... पगम
अषितै गषि

जैतिवम हरिराउल इतषी ठेडुराव जैतिवम सिरू दम् गंगा-
धर जोइसि

साछि हरि राउल साछि रूपसि थापा म्यु रोकाया साछि
दोडुकु—

मल तिपुरू भाट लेखक विद्याकर जोइसि साछि चन्द्र सूर्य
बुद्ध—

धर्म भूमण्डलका साछि मेरु चञ्चती टरागतं मेति सागरो
गति

प्रतिपन मया साछि नवि चलंती तदा चलं स्वदत्तां परदत्तां वा
ओहरेच बसुन्धरा । षष्टि वर्ष सहस्राणी विष्टाया जायते
क्रि—

मि: ॥ शुभमस्तु ॥

अभयमल्ल (मुद्रा)

[प्राप्तिस्थान—धवलागिरी अंचल अन्तर्गत म्याग्दी जिल्लाको
ताम्रपत्र

मिति—श्री शाके १३१३ वैशाख दिने स्वमवासरे

राजा, दूतक वा कुनैको नाम प्रशस्ति समेत—

(१) राय अञ्जन नारायण
राय वाजगोपाल श्रीमान
अभय मल्लदेव

(२) जयाकर उपाध्या

(३) हरि राउल
(४) गंगाधर जोइसि
(५) रूपसि थापा
(६) हित राउल
(७) विद्याकर जोइसि
(८) ठेडुराव

प्रशासनिक पद—+

अड्डा—+

ताम्रपत्र राख्नाको उद्देश्य—भूमिदान दिएको

ताम्रपत्र राख्नेको नाम—श्रीमान अभय मल्लदेव

महानात्माहरूको समेत देवताहरूको नाम—

(१) श्री गणेश (२) नारायण (३)
बाल गोपाल (४) चन्द्र (५) सूर्य
(६) बुद्ध (७) बसुन्धरा

विहार, मन्दिरको नाम—+

धर्म, धार्मिक कर्म—हिन्दू

कुनमा प्रकाशित—मोहनप्रसाद खनाल, मध्यकालीन अभि-
लेख, २०३०, पृ. १७—१८

ताम्रपत्रको शिर्षविन्दु—खड्गको आकृति अंकित छ ।

स्थान—(१) जैतिवम (२) इतषी (३) सिरुवम

संक्षिप्त विवरण—श्रीमान अभयमल्ल देवले सूर्य ग्रहणको
अत्रसरमा जयाकर उपाध्याका सन्तान-
लाई सम्पूर्ण कर माफी गरेर भूमिदान
गरेको कुरा प्रस्तुत ताम्रलेखमा वर्णित
छ ।

कैफियत—प्रस्तुत ताम्रपत्रको अध्ययनबाट श्रीमान अभय
मल्लदेव आफ्ना पुरुषा जस्तै धर्मात्मा ज्यादै
हुनुको साथै दानी राजा भएको कुरा चाल
पाइन्छ । यस अभिलेखले श्री अभय मल्लदेव
हिन्दू धर्मी राजा भएको कुरा विदित हुनुको
साथै उपर्युक्त समय सूर्य ग्रहणमा दान दातव्य
गर्ने परम्परा प्रचलित रहेको ब्यथार्थतातिर
स्पष्ट रूपले इङ्गित गरेको छ ।]

अभिलेख नं. ५०

ॐ स्वस्ति श्रीमन्नेपालिक सम्वत् ५१२ वैशाखकृष्ण षष्ठ्यां
तिथौ ॥ गर करणे ॥ विश्वमुहूर्ते ॥
श्रवण नक्षत्रे ॥ ऐन्द्रयोगे ॥ आदित्यवाशरे ॥ श्रीललित-
पत्तने नगरोत्तमे श्रीश्रीमन्मणिकुमार
सप्तफणावली मणिकरण संज्ञोत्तायमान श्रीनागराजाधिष्ठि-
ते ॥ परमेश्वर परम—
भट्टारक श्रीमानेश्वरी वरलक्ष्मप्रसाद असुरनारायणेत्यादि
विविधविरुदराजावलो पूर्व
समस्तप्रक्रिया समलंकृत महाराजाधिराज श्रीश्रीमत् जया-
स्थितिराजमल्लदेवेन संभुज्यमान
विजयराज्ये ॥ श्रीमत्सप्तकुटुम्बज प्रधानमूर्त्यङ्ग महापात्र श्री-
त्रिमयपात्र प्रमुखादिभिः संपाल्य
माने ॥ श्रीमालीगलोत्तरस्थाने ॥ अस्ति तत्र महातीर्थः कुंभ-
तीर्थ इति स्मृतः । यत्रेषभगवान्देवः श्री
कुमेश्वर शंकरः ॥ तस्माद्ये दिशिस्थाने विघ्नराजश्च वाशु-
की । दक्षिणे मातर सर्वा पितृतीर्थस्त
... ॥ वायव्या चैत्र दिग्भागे गौरी पुष्करिणी च ते । ऐशा-
न्यां केशवश्च मध्ये कुमेश्वरः
शिवः ॥ कुम्भपुनिमुख्येन यत्तीर्थेऽपि तपः कृतं । आरा-
धितो महादेव स्तेन कुम्भे—
श्वर स्मृतः ॥ पुष्करिण्यां चयतोये यः करोत्य वगाहनं ।
श्रावणे पूर्णिमाशयः वै सोपिस्वर्ग
मवाप्नुयात् ॥ यत्पादाम्बुज सपूतं निर्मलं दुरितापहं । प्रणा-
लिका मुखद्वारा तोयं वहति नित्यशः
यत्तीर्थोद्भव वारिणा सुनियतं स्नात्वा नरा नित्यशः पीत्वा-
वारि सुनिर्मलं किमथवा कृत्वा
मुखक्षालनं । नित्यं योऽभिबंदते प्रतिदिनं श्रीदेवकुमेश्वर भुक्ता
सर्वसुखानिधाति नगरीं सो —

न्तेपुरीं शम्भवीं ॥ वभूव तत्रकुम्भेशः प्रासादरहितः परं ।
आवासमान संछन्न स्थित कुम्भेश्वरः
शिवः ॥ अस्ति पुण्यावित्सभूतो जयभीमो नरोत्तमः ।
पाट्तेऽतः को गृहस्थाने समावासी धनेश्वरः ॥
परोपकार व्यवशाः शीलो दातागुणज्ञो हि परं त्रिवेकी । पुत्रो-
त्तमोऽयं गणवर्म्माणोऽसौ साक्षा—
त हरिश्चन्द्रश्वेषधीरः ॥ तस्यांगना महाशीला अनंतलक्ष्मीति
विश्रुता ॥ पीडिता ज्वररोगेन मुमु—
च्छं शयने च सा ॥ तां जीवयितुं प्राज्ञोऽसौ जयभीमो विच-
क्षणः । कुम्भेश्वरा लयं कर्तुं प्रतिज्ञा
कृतवांस्ततः ॥ नरक्षिता तथाप्येवं नीतास्वर्गं शिवेन सा ।
स्वां वाचं प्रतिरक्षार्थं करोतिस्म शिवालयं ॥
द्वितीया अभयलक्ष्मी च अभयदेवसुतस्तथा । जवतेजोनुजस्त-
रयतेषां रुसंमतेन च ॥ कृत्वादे—
वालयं रम्यं प्रासादं हि सतोरणं । विशोधीकृत्य भूमिं च
प्राकारैः परिवेष्टितं ॥ कृत्वा चातुर्मुखं
कोशं सौवर्णं रत्नमण्डितं । दिः किणीं सुविचित्रां च ढोकित्वा
परमेश्वरं ॥ कृत्वा लक्षाहुतितस्मिन् वेद
घोषे सुमंगलैः समारोपितवांस्तत्र सुवर्णकलशवर्जं । अनेन—
कृतपुराणेन चातुर्वर्ण्यदयोजनाः ।
प्राप्नुवन्तु महासौख्यमंते च परमम्पदं ॥ येनाकारि महेश्वर-
स्य भवनं विष्णोस्तथान्यस्य वा तस्मि—
न् काष्ठशिलेष्टकं निपतितं कुर्वन्ति ये स्थापनं ॥ तेषामेय सुखं
भवत्यनुदिनं भूत्वा धनाढ्यं नरास्तेद—
न्तेयान्तिपुरीं शिवस्य नगरीं मोदन्ति तस्मिन्सदा ॥ शुभं भवतु
सर्वेषां शिवं भक्तुसर्वदाः ॥ ॥

[प्राप्तिस्थान—ललितपुर कुम्भेश्वरको अभिलेख

मिति—श्रीमन्नेपालिक सम्वत् ५१२ वैशाखकृष्ण षष्ठ्यां
तिथौ ॥ गर करणे ॥ विश्वमुहूर्ते ॥ श्रवण नक्षत्रे ॥
ऐन्द्रयोगे ॥ आदित्यवाशरे ॥

राजा, दूतक वा कुनैको नाम प्रशस्ति समेत—

- (१) परमेश्वर परमभट्टारक
श्रीमानेश्वरी वरलब्धप्रसाद
अमुरनारायणेत्यादि विविध-
विरुदराजावली पूर्व.....
समस्त प्रक्रिया समलंकृत
महाराजाधिराज श्री श्री-
मत् जयस्थितिराज मल्लदेव
(२) जयभीम (३) गणवर्म्म
(४) अनंतलक्ष्मी
(५) अभयलक्ष्मी
(६) अभयदेव (७) जयतेज

प्रशासनिक पद—प्रधानमूर्त्यङ्ग महापात्र

अड्डा—+

शिलापत्र राख्नाको उद्देश्य—रोगशय्यामा रहेकी आफ्नी
पत्नी अनन्तलक्ष्मी बाँड्नु

शिलापत्र राख्नेको नाम—जयभीम

महानात्माहरूको समेत देवताहरूको नाम—

- (१) श्री श्रीमन्मणिकुमार
(२) सप्तफणावली मणि
किरण संद्योतायमान श्री
नागराज (३) श्रीकुम्भेश्वर
शंकर (४) बाशुकी (५)
मातर (मातृका) (६) गौरी
(७) केशव (८) शिव
(९) कुम्भर्षि मुनि (१०)
महादेव (११) शाम्भवी
(१२) हरिश्चन्द्र (१३) धने-
श्वर (१४) महेश्वर (१५)
विष्णु

विहार, मन्दिरको नाम—शिवालय

कुनमा प्रकाशित—Dr. D. R. Regmi, Medieval
Nepal, Part III, PP. 31-35

शिलापत्रको शिर्षचिन्ह—+

स्थान—(१) श्री ललितपत्तन नगर (२) श्री मानीगलो-
त्तर स्थान (३) कुम्भतीर्थ (४) पाट्तेसिको गृह
(५) शिवस्थ नगरी

संचित विवरण—महाराजाधिराज श्री श्रीमत् जयस्थिति-
राज मल्लदेवको विजयराजप्रमा श्री सप्त-
कुटुम्ब कुलका प्रधान मूर्त्यङ्ग महापात्र श्री
त्रिभय पात्रहरूले श्री ललितपत्तनमा शासन
गरिरहेको समय गणवर्म्मका छोरा पाट्ते-
सिको गृहस्थानमा बस्ने धनी, परोपकारी,
लगनशील, दाता, गुणको कदर गर्ने तथा
विवेकशील जयभीम नामका व्यक्तिले
आफ्नी पत्नी अनन्तलक्ष्मी रोगशय्यामा
परेको समय तिनी बाँच्नु भने कुम्भेश्वर
भगवान्को लागि मन्दिर बनाइदिने सङ्कल्प
अनुरूप तिनकी पत्नी स्वर्गे गए तापनि
आफ्नो सङ्कल्प बमोजिम आफ्ना छोरा,
नाती तथा दोश्री पत्नी अभयलक्ष्मी समेत-
को सम्मति लिई प्रासादविहीन श्री
कुम्भेश्वर महादेवको लागि तोरण सहित-
को मन्दिर र सो तीर्थस्थानलाई पर-
खालले घेरेर चोक बनाई श्री कुम्भेश्वर
महादेवको लिङ्गमा सून, जवाहिरात जडी
चतुर्मुख भएको लिङ्गको ढकना प्रतिष्ठा-
पनको साथै लक्षाहुति यज्ञ गरी सुवर्ण
कलश, ध्वजा समर्पण गरेको कुरा प्रस्तुत
अभिलेखमा वर्णित छ ।

कैफियत—प्रस्तुत अभिलेखको अक्षयनबाट कुम्भकर्तृभिले
तपस्या गरेको स्थल हुँदा उनैको नामबाट सो
महादेव कुम्भेश्वर नामले प्रख्यात भएको कुरा
जानिन्छ ।

अर्को, प्रस्तुत लेखबाट सो स्थल मध्य-
कालमा ठूलो तीर्थको रूपमा मानिएको कुरा
विदित हुन्छ । श्री कुम्भेश्वर भगवान्को चारैतिर
अवस्थित विभिन्न देव, देवीका मूर्ति तथा तीर्थ-
हरू यथा आग्नेय दिशातिर गणेश र वासुकी,

दक्षिणतिर मातृका र पितृतीर्थ, वायव्य दिशा-
तिर गौरी कुण्ड, ईशान दिशातिर भगवान्
केशवका मूर्ति प्रतिष्ठापित गरिएको कुरा वर्णित
भएबाट उक्त स्थल ठूलो तीर्थ स्वरूप भएको
कुरा थाहा हुन्छ ।

यस लेखबाट प्रासादरहित कुम्भेश्वर
महादेवको प्रासाद निर्माण जयभीम नामका धनी,
परोपकारी व्यक्तिले आफ्नी पत्नीको नाममा
गरेको कुराको पत्तो हुन्छ । फेरि, भगवान्
पशुपतिनाथको लिङ्गमा समेत नराखेको सुन,
जवाहिरात जडी चतुर्मुख भएको लिङ्गको ढकना
प्रस्तुत कुम्भेश्वर महादेवको लिङ्गमा राखेबाट
तत्समय यो महादेवको प्रख्यातिको परिचय
मिल्छ ।

श्रावण पूर्णिमाको दिन प्रस्तुत कुम्भतीर्थ-
मा स्नान गरिएमा स्वर्गको प्राप्त हुने कुरा
वर्णित भएबाट धर्मसूत्रकालीन श्रावणी पूर्णिमाको
उत्सवको परम्परातिर इङ्गित गरेको छ । धर्म-
सूत्रकालमा श्रावणी पूर्णिमाको उत्सव विशेषतः
दुष्टताको प्रतीक सर्पको सन्तुष्टिको लागि गरि-
न्थ्यो । हिजो आज यहाँ प्रचलित श्रावणी पर्व
धर्मसूत्रकालीन श्रावणीकै दोश्रो रूप हो । जुन
राखी यो पर्वमा मित्रहरू एक दोश्रोलाई
बाँध्छन्, बहिनीहरू प्रेमले आफ्ना भाइहरूलाई
बाँध्छिन् श्री ब्राह्मणहरू अन्य वर्णका मानिस-
हरूलाई बाँध्दछन्, त्यो यथार्थतः सर्प अर्थात्
दुष्टजनहरूबाट त्राण पाउनको लागि तिनी-
हरूको प्रेम एवं स्नेहमा अबद्ध आपसी एकताको
प्रतीक स्वरूप प्रण थियो । पुराणहरू अनुसार
राखी अर्थात् रक्षाबन्धन पर्वको पृष्ठभूमि पनि
त्यही नै छ । रक्षादेवीको आराधना विष्णुले
छलले बलिको दमन गरी धर्मको रक्षा गरेको
उपाख्यानमै सर्वप्रथम दृष्टिगत हुन्छ । पुराणमा
वर्णित रक्षादेवीको स्तुति यसको लागि उदा-
हरण स्वरूप छ ।

“येन बद्धो बली राजा दानवेन्द्रो महाबलः ।
तेन त्वां प्रतिबद्धामि रक्षेः माचल माचल ॥”

पुराणको उक्त उपाख्यान सित मिल्दो-
जुल्दो एक कथाको उल्लेख जैन हरिवंश पुराण
तथा उत्तराध्यायन सूत्रमा पनि आएको छ ।
जसमा ऋद्धिधारी मुनि विष्णुकुमारले वामन
रूप लिई छलद्वारा बलिलाई वचनबद्ध पारेर
मुनि संघको दुःख मोचन गरी धर्मको रक्षा
गरेको कुरा वर्णित छ । उपर्युक्त कारणहरूले
यो श्रावणी पर्वमा दान दिनु अर्थात् एक
दोश्रोको कल्याणको लागि त्यागको भावना
राख्नु ठूलो पुण्य मानिन्छ । कल्याण भावना-
मा निहित हुँदा नै यो परम्परा धर्मसूत्रकाल-
देखि अटूट रूपले कयम हुँदै आएको देखिन्छ ।
उत्तरप्राचीनकालीन संवत् ३२ को हाडीगाउँ-
को अभिलेखमा राजाज्ञाद्वारा श्रावणिका दानको
लागि व्यवस्था बाँधेको कुरा वर्णित हुनु श्री
प्रस्तुत अभिलेखमा श्रावणी पूर्णिको दिन उपर्युक्त
कुम्भ तीर्थमा स्नान गर्नु पर्ने कुराको उल्लेखले
उक्त परम्पराको अविच्छिन्नता निर्णित हुन्छ ।]

अभिलेख नं. ५१

कर्माचार्य योगाः

ॐ नमः सूर्याय ॥

नमस्ते सूररूपाय सूर्याय करुणात्मने ।

सप्ताश्वरथरूढाय वन्देहं स्वर्गदायिने ॥

श्रीमत् श्री जयसिंहराम राजस्थानुज श्रीमद् श्रीमदनरामका
पालिनौ

श्रीवर्णिकापुरीस्थाने । संस्थापिता आदित्य मूर्ति देवता ॥

द्विज श्रीराज—

अमेन यवामानासर्वैः । विष्णुदेव सुगतिराम पदमीसीह
जसराज

मनतेज भीम रहस्यति जय वन जगसीह जीवा लषयि मेग-
राम

धर्मा जयतराज जोती अनन्त ब्रह्म उल्हास वटासान्हु रामसी
जयत

आस्त ॥ ॥ देवसिल्पीन्यश्च विश्वकर्मणस्यात्मजौ राजमूल-
मीकेण

निर्मिता यजमानस्य व्रत संपूर्णथि चतुर्दशोत्तरे बाण सते
गतेव्दे

नेपालिके तप ससम्भा तिथौ गुरुवासरे रेवती नक्षत्रे सिद्धि-
योगे ॥

धार्मिकोस्तु महीपालाः लोकासन्तु निरामया भूमि शस्य-
वतो चास्तु

काले वर्षा ऋतो ददा । शुभमस्तु सर्वजगताम् ॥

[प्राप्तिस्थान—पूर्व १ नं. बनेपास्थित सूर्यमूर्तिको पादपीठको
लेख

मिति—चतुर्दशोत्तरे बाणसते (= ५१४) गतेव्दे नेपालिके
तप ससम्भा तिथौ गुरुवासरे रेवती नक्षत्रे सिद्धियोगे ॥

राजा, दूतक वा कुनैको नाम प्रशस्ति समेत—

(१) श्रीमत् श्री जयसिंह-
राम (२) श्रीमद् श्री मदन-
राम (३) द्विज श्री राजश्रम
(४) विष्णुदेव (५) सुगति-
राम (६) पदमसीह (७)
जसराज (८) मनतेज (९)
भीमरहस्यति (१०) जय-
वन (११) जगसीह जीवा
(१२) लषयी (१३) मेगराम
धर्मा (१४) जयतराज
जोती (१५) अनन्त ब्रह्म

(१६) उल्हास (१७) वटासान्हु

(१८) रामसी (१९) जयत

आस्त (२०) राजमूलमी

प्रशासनिक पद—+

अड्डा—+

शिलापत्र राख्नाको उद्देश्य—राजाहरू धर्मनिष्ठ हुनुको
साथै मुलुकमा समयमा वर्षा
भई धनधान्यको वृद्धि
होओस्

शिलापत्र राख्नेको नाम—(१) द्विज श्री राजश्रम (२) विष्णु-
देव (३) सुगतिराम (४) जसराज
(५) मनतेज (६) भीमरहस्यति
(७) जयवन (८) जगसीह जीवा
(९) लषयी (१०) मेगराम (११)
पदमसीह (१२) जयतराज जोती
(१३) अनन्त ब्रह्म (१४) उल्हास
(१५) वटासान्हु (१६) रामसी
(१७) जयत आस्त

महानात्माहरूको समेत देवताहरूको नाम—

(१) सूर्य (२) आदित्य

(३) देवसिल्पी विश्वकर्मण

विहार, मन्दिरको नाम—+

कुनमा प्रकाशित—Dr. D. R. Regmi, Medieval
Nepal, Part III, PP. 35-36

शिलापत्रको शिर्षचिन्ह—+

स्थान—श्रीवर्णिकापुरी स्थान

संक्षिप्त विवरण—राजा श्रीमत् श्री जयसिंहरोमका भाइ
श्रीमद् श्री मदनरामले पालना गरिएको
श्रीवर्णिकापुरी स्थानमा ब्राह्मण श्री राज-
श्रम समेत विष्णुदेव, सुगतिराम, जस-
राज, मनतेज, भीम रहस्यति, जय वन,
जगसीह जीवा, लषयी, मेगराम, जयत-
राज जोती अनन्त ब्रह्म, उल्हास, वटा-
सान्हु, रामसी तथा जयत आस्तहरूले
राजाहरू धर्मनिष्ठ हुनुको साथै मुलुकमा

समयमा वर्षा भई धनधान्यको अभिवृद्धि
होओस् भन्ने कामना लिई देवसिल्पी
विश्वकर्मा समानका सिल्पीका छोरा राम
मूलमी भन्नेले बनाएको संसाध्वयोजित
रथमा आरूढ श्री सूर्य मूर्ति प्रतिष्ठापन
गरेको कुरा प्रस्तुत अभिलेखमा वर्णित
छ ।

कैफियत—प्रस्तुत अभिलेखको प्रारम्भमा कर्माचार्य योगाः
भनी उल्लेख गरिएबाट भगवान् सूर्य त्रिभुवनका
जनक अर्थात् सृष्टिकर्ताको रूपमा दर्शाएको स्प-
ष्टतः देखिन्छ ।]

अभिलेख नं. ५२

ॐ नमो बुद्धाय ॥ कोशाध्यसोनांरोजनं तन्ना भाय्यादिद्या
तल्लादेवी यत्तुयं । बुद्धमहाराकस्य तस्य कृतं यदतपुण्यं
तत्त्ववनाचार्यपदध्याय मातापितृ पूर्वगम सकलसत्त्वरक्षण
अनुत्तरज्ञान फलसध । इति शुभम् ॥ ॥

[प्रासिस्थान—भेरी अञ्चल मुगु जिल्लाको धर्मसाधनद्वीप
विहारस्थित बुद्ध मूर्तिको पादपीठ लेख

मिति—१४ औं शताब्दी ई.

राजा, दूतक वा कुनैको नाम प्रशस्ति समेत—

(१) सोनांरोजन

(२) तल्लादेवी

प्रशासनिक पद—+

अड्डा—+

शिलापत्र राख्नाको उद्देश्य—आफ्ना गुरु, दिवंगत मातापिता
तथा सम्पूर्ण प्राणीको कल्याण
कामना

शिलापत्र राख्नेको नाम—तल्लादेवी

महानात्माहरूको समेत देवताहरूको नाम—बुद्धमहाराक

विहार, मन्दिरको नाम—+

धर्म, धार्मिक कार्य—बौद्ध

कुनमा प्रकाशित—हेमराज शाक्य, मेदिएवल नेपाल, १९७०

पृ. ६६

शिलापत्रको शिर्षचिह्न—+

स्थान—+

संक्षिप्त विवरण—सोनांरोजन नामक व्यक्तिको पत्नी तल्ला-
देवीले आफ्ना गुरु, दिवंगत मातापिता
तथा सम्पूर्ण प्राणीको कल्याण कामना
साथ बुद्ध मूर्ति प्रतिष्ठापन गरेको कुरा
प्रस्तुत पादपीठ लेखमा वर्णित छ ।

कैफियत—प्रस्तुत पादपीठ लेखमा पाञ्चमोल, नेपाल, रञ्जना
तथा देवनागरी चार प्रकारका लिपिहरू प्रयोग
गरिएका छन्, जुन यस अभिलेखको विशेषता
स्वरूप छ ।]

अभिलेख नं. ५३

श्री श्रीपतिना प्रतिभेयमहामन्त्रि श्रीगणेशप्रसादतः

घटियम् ॥ आभयानिक पदस्थ श्रीहरीश्वरकारिता ॥

[प्रासिस्थान—नेपाल म्यूजियममा राखेको सूर्यमूर्तिको पाद-
पीठ लेख

मिति—अनुमानित १४ औं शताब्दी ई.

राजा, दूतक वा कुनैको नाम प्रशस्ति समेत—

(१) महामन्त्री श्री गणेश

(२) श्री हरीश्वर

प्रशासनिक पद—+

अड्डा—+

शिलापत्र राख्नाको उद्देश्य—+

शिलापत्र राख्नेको नाम—श्री हरीश्वर

महानात्माहरूको समेत देवताहरूको नाम—श्री श्रीपति
विहार, मन्दिरको नाम—+
धर्म, धार्मिक कार्य—हिन्दू
कुनमा प्रकाशित—हेमराज शाक्य, मेदिनवल नेपाल, १९७०
पृ. ६२

शिलापत्रको शिर्षचिन्ह—+

स्थान—+

संक्षिप्त विवरण—महामन्त्री श्री गणेशको अनुरोधमा आग्न-
यानिक पदस्थ श्री हरीश्वरले श्री श्रीपति
(सूर्य)को मूर्ति निर्माण गरेको कुरा प्रस्तुत
अभिलेखमा वर्णित छ ।

कैफियत—सूर्यमूर्तिको पादपोठमा उत्कीर्ण प्रस्तुत अभिलेख-
मा श्रीपतिको प्रतिमा निर्माण गरिएको कुरा
वर्णित भएबाट लक्ष्मी पतिको रूपमा सूर्यलाई
पनि तत्सम्य लिइने कुरा ज.निरर विष्णु एवं
सूर्य एउटै देवता भएको कुराको पुष्टि हुन्छ ।
किनभने विष्णुको एक नाम श्रीपति भएको कुरा
महाकवि मध्व त्रिरचित सिसुपालबध १३.६६
को अध्ययनबाट स्पष्ट रूपले जानिन्छ ।

प्रस्तुत अभिलेखमा वर्णित श्री गणेश कर्णित वंशी
राजा श्री हरिसिंह देवका महामन्त्री नै भएको
अनुमान हुन्छ । पादपोठ लेखयुक्त यो मूर्ति
राणाकालमा नेपाल म्यूजियमका कोपर श्री शिव-
नारायण सेनले सिमरौनगढबाट ल्याई उक्त
म्यूजियममा राखेका थिए । जसबाट पनि उप-
र्युक्त अनुमानको लागि आधार प्राप्त हुन्छ ।]

अभिलेख नं. ५४

ॐ नमो भगवते श्रीशंकर नारायणाय ॥ योतौशंखकपाल
भूषण करौ मालाधि

मालाधरौ देवद्वारवती शमशान निलयोना (ग) रिगोवा-
हनौ । द्विध्वच्चौवलदत्त यज्ञ मथ—

नौ श्रीशैलजावल्लभी पाप मेहरतां सदा हरिहरौ श्रीवत्स-
गंगाधरौ ॥ स्वस्ति ॥ राजाधिरा—

ज परमेश्वर परममहारक युवराज श्रीश्रीजयधर्ममल्ल देवस्व
विजयराज्ये ॥ श्रीश्रीभुवंत

राजकुल महामन्त्रेश्वर श्रीश्रीश्रीपशुपतिलिंगस्थापना चार ।
श्रीश्रीश्रीइन्द्रेश्वर प्रासादकनक कलश

ध्वजावरोहन कृत सुवर्णतोला पुष्प महादानकृत राजलक्ष्मी
समालिङ्गितमहामन्त्र्याधिरा—

ज श्रीजयसिंहराम वद्धरणे तदनुजस्य मित्रार्जुणोयमेवाचार्य-
मुख कमल विनिसृता भारती

नव मालिका वतंश शिरोमणि श्रीश्रीश्रीमदनेश्वर लिंग संस्था-
पन चार श्रीउन्मत्ताभैरवादिन—

वमातृका प्रसाद ध्वजावरोहन कृत श्रीश्रीश्रीत्रीपुरसुन्दरी वर
प्रतिलब्ध परममाहेश्वर महा—

मातृ श्रीमदनराम वद्धरणे सह प्रतिपालित राज्ये । श्री-
पूर्णमत्या पट्टमंडप.....

गृहाधिवासितेन । परमेष्ठी कुलावतार भारद्वाजगोत्र श्री-
शंकर नारायण सं.....

वेदाङ्ग पदक्रमादि सांगोपांगोदभवः मृतामद सन्दोहमान रघु-
वंशोदभव राजपुरोहित द्वि—

जवरोत्तम श्रीलक्ष्मीपति आराध्य सम्मर्णः प्रपौत्रेण । श्री-
पशुपति चरणकमलसेवित वेदव्या—

करणादि चतुर्दश विद्यानिधान श्रीत्रिपुरसुंदरी समाराधि-
तानन्द सन्दोह पीयूषधरा परि—

पूरित रघुवंशोदभव राजपुरोहित द्विजवरोत्तम श्रीश्रीपति
आराध्य शर्मणः पौत्रेण क—

मला स न कुलावतंस विष्णुस्त श्रीश्रीश्रीपशुपतित्रिङ्ग प्रति-
ष्ठाकृताचार्य श्री.....

प्रासादध्वजावरोहणादि प्रतिष्ठाकृत श्रीश्रीश्रीत्रिपुरसुंदरी
चरणकमल वे .....

दाङ्ग मंत्रनय व्याख्यातोपदेश परमगुरु रघुवंशोद्भव राज-
पुरोहित.....

रणगणपति आराध्य सम्मणः कनिष्ठपुत्रेण माता श्रीतेज-
लक्ष्मीगर्भोद्भव

तार राजोपाध्याय द्विजवरोत्तम श्रीरहस्यपति आराध्य सम्म-
णानुजेन

राजोपाध्याय द्विजवरोत्तम श्रीरणपति आराध्य सम्मणानुजेन ॥
श्रीनारा—

यशारविन्द परिसेवितेन । श्रीश्रीशंकरनारायण पादपद्म-
परागपरिपि...

श्रीश्रीश्रीमानेश्वरी पराशक्तिपादेन । परमधार्मिकेन । परमा-
वदात्त चरणक.....

मन्त्रकीर्ति परंपरापुरिना सा महीमंडलेन । षडान्वयागम कुमु-
दनी वन.....

रागपरिम वेदा वेदाङ्ग विशारदेन । श्रीश्रीश्रीत्रिपुरसुंदरी
वरप्रसाद प्रति.....

परमामृतानंदित महेश्वरावदात्त परममाहेश्वरेण । श्रीइन्द्रे-
श्वरप्रा [सादव्वजा]

चरोहृणादि सुवर्ण तुलापुरुष महादान प्रति .....पुरु-
षोत्तम.....

क्रियाविराजमान रघुवंशोद्भव राज...श्रीराज

...सम्मण...कादश...पशुपति...

...श्रीशं...निकलस.....

...श्री.....त्याम मायु.....

...पुत्र...श्री श्रीजयत.....

...परि...तीयासंगत...

...मनि...चार्य श्रील...

...अनेन-द.....

...सवाम्ब...

...

...

...महामाहेश्वरे सोशु...

...द्वितीय पौष मासे...

...वासरे ॥ राजाधिरा...

...विजयराजस.....

...कं.....

...याडावा...

...आराध्य...

...राजपुरोहित...

...ह्मं काय राजपुरो...

...। एकदशी धर्म...

...शंकर नारा...

...स लुंगबुडि...

...कन्यादा...

...रीम...

...सम्रायु...दत्तो प्रताप ऐश्वर्य...

...त्वयावु...(सु)ख परत्र मोक्ष सम्प्राप्तो भव(तु)

[प्राप्तिस्थान—देवगठनस्थित हरिहर मूर्तिको समीपस्थ रहेको
अभिलेख

मिति—+

राजा, दूतक वा कुनेको नाम प्रशस्ति समेत—

(१) राजाधिराज परमेश्वर

परमभट्टारक युवराज श्री

श्री जयधर्म मल्लदेव

(२) महामन्त्र्याधिराज श्री

जयसिंहराम वद्वंन

(३) परममाहेश्वर महामात्य

श्री मदनराम वद्वंन

(४) द्विजवरोत्तम श्री लक्ष्मी

पति आराध्य शर्मा

(५) राजपुरोहित द्विजवरो-

त्तम श्री श्रीपति आरा-

ध्य शर्मा

(६) गणपति आराध्य शर्मा

(७) श्री तेजलक्ष्मी

(८) राजोपाध्याय द्विज-

वरोत्तम श्री रणपति

आराध्य शर्मा

(९) राजोपाध्याय द्विज-

वरोत्तम श्री रणपति आ-

राध्य शर्मा

(१०) राज (पुरोहित) श्री
राज.....

(११) श्री श्री जयत.....

प्रशासनिक पद—(१) महामन्त्रेश्वर (२) महामन्त्र्याधिराज
(३) महामात्य

अहुँ—+

शिलापत्र राख्नाको उद्देश्य—+

शिलापत्र राख्नेको नाम—+

महानात्माहरूको समेत देवताहरूको नाम—

(१) भगवान् श्री शङ्करनारायण
(२) बलि (३) दक्ष (४) श्री शैल-
जा (५) वल्लभा (६) हरिहर (७)
गंगा (८) श्री श्री श्री पशुपति लिंग
(९) श्री श्री श्री इन्द्रेश्वर (१०)
अर्जुण (११) श्री श्री श्री मन्त्रेश्वर
लिंग (१२) श्री उन्मत्त भैरव (१३)
नव मातृका (१४) श्री श्री श्री
त्रिपुरसुन्दरी (१५) श्री श्री श्री
मानेश्वरी पराशक्ति (१६) श्री
नारायण

विहार, मन्दिरको नाम—(१) श्री श्री श्री इन्द्रेश्वर प्रसाद
(२) नव मातृका प्रसाद

धर्म, धार्मिक कार्य—हिन्दू

कुनमा प्रकाशित—Dr. D. R. Regmi, Medieval
Nepal, Part III, 1966, PP. 36-39

शलापत्रको शिर्षचिन्ह—+

स्थान—(१) द्वारवती (२) शमशान (३) पूर्णमत्या पट्टमंडप
...गृह

संक्षिप्त विवरण—राजाधिराज परमेश्वर परमभट्टारक युवराज
श्री श्री जयधर्ममल्लदेवको विजयराज्यमा
महामन्त्रेश्वर महामन्त्र्याधिराज श्री जय-
सिंहाराम वद्धन तथा तिनका भाइ महा-

मात्य श्री मदनराम वद्धन समेत भई
प्रतिपालन गरिएको राज्यमा भगवान्
श्री शङ्कर नारायण (?) को मूर्ति प्रति-
ष्ठापन गरिएको कुरा प्रस्तुत अभिलेखमा
वर्णित छ ।

कैफियत—प्रस्तुत अभिलेखबाट राजाधिराज श्री धर्म मल्ल-
देवको समय श्री जयसिंहाराम वद्धन तथा
तिनका भाइ श्री मदनराम वद्धनले नेपालको
राजनीतिमा उच्चस्तर स्थान ओगटेको कुराको
स्पष्ट जानकारी मिल्दछ । श्री जयसिंहाराम
वद्धनलाई महामन्त्रेश्वर महामन्त्र्याधिराज श्री
श्री मदनराम वद्धनलाई महामात्यको उपाधिले
विभूषित गरिएको कुरा वर्णित भएबाट उप-
र्युक्त कुराको पुष्टि हुनुको साथै तत्समय मन्त्री-
हृदयमा सर्वप्रमुख व्यक्ति महामन्त्रेश्वर महा-
मन्त्र्याधिराज उपाधिले विभूषित हुने परम्पराको
पुष्टिमा सघाउ मिलेको छ ।

प्रस्तुत अभिलेखबाट बंगालका नवाब समसुद्दीनको
आक्रमणबाट धस्त भएको भगवान् श्री पशुपति
नाथको ज्योतिर्लिंगको पुनःस्थापन महामन्त्र्या-
धिराज श्री जयसिंहाराम वद्धनले गरेको कुरा
जानितुको साथै सो पुनःस्थापन कार्यमा आ-
चार्य भई राजपुरोहित द्विजवरोत्तम श्री श्रीपति
आराध्य शर्माका सन्तानले काम गरेको कुरा
पनि विदित हुन्छ ।

अर्को यस अभिलेखमा द्विजवरोत्तम श्री श्रीपति
शर्मा वेद, व्याकरण तथा चतुर्दश विद्यामा
निपूण भएका भनी उल्लेख गरिएबाट तत्समय-
को शिक्षाका पाठ्य विषयहरूमाथि महत्त्वपूर्ण
प्रकाश पारेको छ भन्न सकिन्छ । चतुर्दश
विद्याका नाम निम्न लिखितानुसार छन्—

“षडङ्ग मिश्रिता वेदा धर्मशास्त्रं पुराणकम् ।
मीमांसा तर्कमपि च एता विद्याश्चतुर्दश ॥”]

अभिलेख नं. ५५

ॐ नमः श्रीगोपिनारायणाय ॥ स्वस्ति ॥ एषा पूर्णवती
रम्या ख्याता नेपालमण्डले । यत्रास्ते भगवान्देवः
श्रीमानिन्द्रेश्वरः शिवः ॥ अत्रासीज्जयसिहरामनृपतिः प्रख्यात-
भूमण्डले श्रीमान् श्रीभगवान् शिवः पशुपतिर्येन
प्रतिष्ठापितः । येनैवापि जयाज्जुनो नरपतिः पुष्पाभिषेकः
कृतो येनासौ स्थितिराजमल्लनृपतिः पद्माभिषेकी-
कृतः ॥
कृत्वा येन तुलाईनम्मधुरिपुं संस्थाप्य चेन्द्रेश्वरे दत्तान्तत्र
स्वदेहतुल्यकनकं प्राप्ते रवे राहुना ।
भूयश्चापि हिरण्यनिर्मितरथं साध्वन्तथा हास्तिनं रम्यं कल्प-
तरुं च विप्रविदूषे दानम्प्रदत्तमहत् ॥
साष्टादशम्भारतपर्वपुण्यं शास्त्रं समालेखयति स्म धीरः ।
आरण्यपर्वस्यमिदं हि श्रुत्वा जगाम स्वर्गं जय-
सिंह रामः ॥
नेपाले शशिनेत्र पञ्चकगते मासे सिते कार्तिके चाश्विन्यां
सचतुर्दशीतिथिविधौ सूर्ये व्यतीपातके ।
राज्याङ्गानि निधाय बान्धवजने लोकानुकंपाकरो दुर्द्धवाज्जय-
सिहरामनृपतिः श्रीविष्णुलोकं ययौ ॥ हाहाहा जय-
सिंह—
रामनृपतेः प्रत्यक्षकल्पद्रुमो विप्राणामपि चार्थिनाञ्च विदुषां
षड्दर्शनानां तथा । सर्वाशापरिपूरणार्थं सुफलः
सत्कीर्तिपुष्पान्वितः कष्टं देववशात्स एव विटपी लूनो यमे-
नाधुना ॥ तद्रूपप्रतिमां हेमां गोपिनारायणन्ततः ।
कृत्वा चतुर्मुखन्देवं शिवस्य प्रतिमां पुनः ॥ अस्मिन् पुरवरे
रम्ये स्थापितम्परमेश्वरं । द्वावच्छात्रावर्कपर्यन्तं
सुस्थिरत्वेन तिष्ठतु ॥ सम्बत् ५२१ कार्तिकशुक्लचतुर्दश्या-
न्तिथौ ॥ अश्विनीनक्षत्रे ॥ व्यतीपातयोगे ॥ आ-
दित्यत्रासरे ॥

थ्व दिन कुन्हुं महामंत्रीश्वर जयसिहराम बहु महाथ भारोस
श्री विष्णुलोक संप्राप्त जुया दिन जुरो । थ्व
उदेशनान श्री गोपिनारायण परमभट्टारकस श्रीपरमेश्वरीस
सहित याङन सुवर्ण प्रतिमा द्वयकं जयसिंह—
राम बहु महाथ भारोस प्रतिरूप लीन याङन प्रतिष्ठा याङन
थ्व पूजस समान याङा दिन कुन्हुं थापरपा
जुरो । चतुर्मुख सुवर्णकोश श्री श्री इन्द्रेश्वर सदाशिव
भट्टारकस डोहरपा जुरो ॥ दंस दंस थ्वस संवच्छली
दिन कुन्हुं श्री श्रीपशुपतिसकेनो श्रीचंगुसनो श्रीविष्णुतीर्थसनो
पंचामृतस्नान याय, लिठिया बाह्याणु—
सनो लिच्छीयां भिक्षुजुसनो वंगजिभोगये याङन लुं डोहरपा
द्वं जुरो ॥ शुभः॥

[प्रासिस्थान—पूर्णवतीस्थित इन्द्रेश्वर मन्दिरको ताम्रपत्र
मिति—+]

राजा, दूतक वा कुनैको नाम प्रशस्ति समेत—

- (१) जयाज्जुन नरपति
- (२) स्थितिराज मल्ल नृपतिः
- (३) जयसिहराम नृपतिः

प्रशासनिक पद—महामंत्रीश्वर बहु महाथ

अड्डा—+

ताम्रपत्र राख्नाको उद्देश्य—महामंत्रीश्वर जयसिहराम बहु
महाथको स्मृतिमा

ताम्रपत्र राख्नेको नाम—+

महानात्माहरूको समेत देवताहरूको नाम—

- (१) श्री गोपिनारायण परम-
भट्टारक
- (२) भगवान्देवः श्री मानिन्द्रेश्वरः
शिवः
- (३) भगवान् शिव पशुपति
- (४) राहु
- (५) कल्पतरु

- (६) चन्द्र
- (७) अन्नक
- (८) श्री श्री इन्द्रेश्वर सदाशिवभट्टारक
- (९) श्री विष्णु

बिहार, मन्दिरको नाम—+

कुनमा प्रकाशित—पूर्णमा, १४ पूर्णाङ्क, पृ. १२०-१३१

ताम्रापत्रको शिर्षचिन्ह—+

स्थान—(१) नेपाल मण्डल (२) पूर्णवती (३) श्री विष्णु लोक

संक्षिप्त विवरण—राजा श्री जयार्जुनको पुष्पाभिषेक श्री राजा श्री स्थितिराज मल्लको पट्टाभिषेक गर्नुको साथै भगवान् शिव पशुपतिको स्थापना गर्ने नेपाल मण्डल पूर्णवतीका वसन्ती, कल्पवृक्ष समानका राजा श्री जयसिंह-राम महाभारतको अठाह्र पर्व लेख्न लगाई आखिर वनपर्व सुनेर स्वर्गारोहण भएपछि तिनको स्मृतिमा उपर्युक्त पूर्णवती शहरमा तिनको सुनको सालिक, देवी सहित श्री गोपीनारायण देवको सुनको मूर्ति बनाई त्यसमा तिनको रूप लीन गराई स्थापना गर्नुको अतिरिक्त श्री श्री इन्द्रेश्वर महादेवलाई चतुर्मुख र सुनको कोश चढाइएको कुरा प्रस्तुत अभिलेखमा वर्णित छ ।

कैफियत—प्रस्तुत अभिलेखमा श्री श्री जयसिंहमलाई भगवान् श्री पशुपति शिवको स्थापना गर्ने भनी वर्णन गरिएबाट बंगालका सुल्तान श्री सम-सुद्दीनद्वारा ध्वस्त गरिएको भगवान् श्री पशुपति-नाथको उद्योतिलिङ्ग तिनले पुनः स्थापना गरेको कुरा निर्णित हुन्छ ।

श्री श्री जयसिंहमलाई राजा श्री जयार्जुनको पुष्पाभिषेक तथा राजा श्री स्थितिराज मल्लको पट्टाभिषेक गर्ने भनी उल्लेख गरिएबाट तत्कालीन नेपालको राजनीतिक चिन्तीजमा तिनी

शक्तिशाली व्यक्तित्व भएको कुरा चाल पाइन्छ । जयसिंहमको समर्थनको अनन्तर मात्र राजा श्री स्थितिराज मल्लको शक्ति सुदृढ हुन सकेको कुरामा पनि यसले अप्रत्यक्ष रूपले प्रकाश पारेको छ ।

श्री श्री जयसिंहमलाई पनि यस लेखमा नृपतिः भनी उल्लेख गरिएको पाइएबाट तत्समय सामन्तहरू पनि राजा नामले नै पुकारिने कुराको पत्तो हुन्छ ।

श्री श्री जयसिंहमले भगवान् शिव पशुपति स्थापना गर्नुको साथै इन्द्रेश्वरमा गोपीनारायण स्थापना गरी सूर्य ग्रहणमा सुवर्ण तुलादान गर्नुको अतिरिक्त घोडा सहित सुवर्ण निर्मित रथ, हात्ती श्री कल्पवृक्ष समेत ब्राह्मणहरूलाई दान दिएको कुरा प्रस्तुत अभिलेखमा वर्णित भएबाट तिनको धार्मिक प्रवृत्तिको स्पष्ट रूपले जानकारी मिल्छ ।

प्रस्तुत अभिलेख श्री श्री जयसिंहमको मृत्यु तिथि थाहा पाउनुको लागि ठूलो सहायक स्वरूप छ ।]

अभिलेख नं. ५६

ॐ नमः शिवाय ॥ भवेष्ट्वन्नर जंगम सर्वकार जीवस्व(त्वं)-
मेति मोक्षपदं प्रदोयः । कर्पूरहार हिमकामृतपू—

रुदेही कारुण्य मूर्तिकर पान्नु सदाशिवोवः ॥ ॥ स्वस्ति
सम्भ—

तसरे ५२३ माघशुक्ल पूर्णिमायां चन्द्रप्रासे मघनचत्रे शुक्र-
मजोगे बु—

धवासरे । श्री श्रीपरमभट्टारक जुवराज जयधर्ममल्लदेवस्य
मध्य—

मानुज श्री श्री जयज्योतिर्मल्लदेवस्य कनिष्ठानुज श्री श्री
जयकीर्तिम—

ल्लदेवस्य ॥ एषां विजयराज्ये श्रीदामोदरभट्टस्य पुत्रदाता
श्रीकृष्णभ—

दृमणि लक्ष्मीकीर्ति लक्ष्मीपुत्र रामसिंह सहितेन ॥

प्रि... स्वं खनकं नवगं श्रीमच्छ्रीयोगेश्वर भट्टारकस

भूमि समथु गाठिडे श्रीजज्ञपति धनुसोम शरण सुप्रतिष्ठाय—

ज्ञया चकन अन्येन तस्य पुण्येन राजा

भवतु धार्मिकः । काले सन्तु वाक्यं भवतु सर्वदा ॥ थसु—
नातया

लिपियात पञ्च महापातक शास्त्र विक पाप राकजुर ।

जैते लाक्व जर थ्व जमे सुखी पुण्य मोच शुभमस्तु ॥ ॥

[प्रासिस्थान—पशुपति चण्डेश्वरको अभिलेख

मिति—सम्बत्सरे ५२३ माघशुक्ल पूर्णिमायां चन्द्रग्रासे मघ-
नक्षत्रे शुक्रमजोगे बुधवासरे ।

राजा, दूतक वा कुनैको नाम प्रशस्ति समेत—

(१) श्री श्री परमभट्टारक

जुवराज जयधर्म मल्लदेव

(२) मध्यमानुज श्री श्री जय
ज्योतिर्मल्लदेव

(३) कनिष्ठानुज श्री श्री
जय कीर्तिर्मल्लदेव

(४) श्री दामोदरभट्ट

(५) श्री कृष्णभट्टमणि

(६) लक्ष्मीकीर्ति

(७) रामसिंह

(८) श्री जज्ञपति धनुसोम

शरण

प्रशासनिक पद—+

झुडा—+

शिलापत्र राख्नाको उद्देश्य—राजा धर्मात्मा होस्

शिलापत्र राख्नेको नाम—(१) श्री कृष्ण भट्टमणि

(२) लक्ष्मी कीर्ति

(३) रामसिंह

महानात्माहरूको समेत देवताहरूको नाम—(१) शिव

(२) सदाशिव (३) श्री

मच्छीयोगेश्वरभट्टारक

विहार, मन्दिरको नाम—+

कुनमा प्रकाशित—Dr. D. R. Regmi, Medieval
Nepal, Part III, PP. 39-40

शिलापत्रको शिर्षचिन्ह—+

स्थान—+

संक्षिप्त विवरण—श्री श्री परमभट्टारक जुवराज जयधर्ममल्ल-
देव, मध्यमानुज श्री श्री जयज्योतिर्मल्ल-
देव तथा कनिष्ठानुज श्री श्री जय कीर्ति
मल्लदेवहरूको विजयराज्यमा श्री दामोदर
भट्टका छोरा श्रीकृष्णभट्टमणि, लक्ष्मी-
कीर्ति र रामसिंहहरू सहित भई श्री
मच्छीयोगेश्वरभट्टारकको लागि श्री जज्ञ-
पति धनुसोम शरणलाई भूमि प्रदान गरे-
को कुरा प्रस्तुत अभिलेखमा वर्णित छ ।

कैफियत—प्रस्तुत अभिलेखको प्रारम्भमा भगवान् शिवको
स्तोत्र उत्कीर्ण गरिएको छ । त्यस स्तोत्रमा
सम्पूर्ण चराचर जगतलाई उद्धार गर्ने भगवान्
शिवको स्वरूपको राम्रो चित्रण गर्दै भगवान्
शिव कर्पूर जस्तै सेतो हार पहिरेका, हिउँले शरीर
ढाकिएका, कण्ठामूर्तिको रूपमा वर्णित छ ।

अर्को, प्रस्तुत अभिलेखमा श्री मच्छीयोगेश्वरभट्टा-
रकको लागि श्री जज्ञपति धनुसोम शरणलाई
भूमि प्रदान गरिएको कुराको उल्लेखले उक्त श्री
जज्ञपति धनुसोम शरण तत्समय कुनै एक प्रति-
ष्ठित व्यक्ति भएकोतिर इङ्गित गर्नुको साथै
उत्तरप्राचीनकालको अनुरूप त्यस समय पनि
कुनै संघ संस्था या प्रतिष्ठित व्यक्तिहरूको जिम्मा

देवमन्दिरहरूको सुव्यवस्थाको लागि भूमि या धन सम्पत्ति प्रदान गर्ने परम्परा चलेकोतिर स्पष्ट संकेत मिल्दछ ।]

अभिलेख नं. ५७

श्री श्रीयोस्तुः ॥ संवत् ५२३ वैशाख कृष्ण दशम्यां तिथौ...
आयुष्मानयोगे बुद्धवासरे वृषराशिगते सवितरि मकरराशि
गते चान्द्रे ॥

जुवराजराज श्री श्री जयधम्ममल्लदेवस्य विजयरा[ज्ये]...
गणाधिप श्रीदक्षिणदिग थं वु श्रीब्रह्मपुरिस्थाने.....
र थ्वदिनकोन्हु प्रतिष्ठायाडाजुर ॥...मूर्त्यं.....यश्चोज.....
.....कजुस ॥ यजमानमूर्त्यंङ्ग अग्निहोत्र...कश्री...॥ थ्वते
थानसमूहन.....ल्होडाजु ॥.....

अग्निशालास थोडता ॥ श्रीनकवि.....अने(नपु)

रयेन सकल...रयं.....

दि लोका.....

गल द्वि.....षिति.....

शिलापत्र राख्नाको उद्देश्य—+

शिलापत्र राख्नेको नाम—+

महानात्माहरूको समेत देवताहरूको नाम—+

विहार, मन्दिरको नाम—अग्निशाला

कुनमा प्रकाशित—Dr. D. R. Regmi, Medieval
Nepal, Part III, PP. 40

शिलापत्रको शिर्षचिन्ह—+

स्थान—थं वु श्री ब्रह्मपुरि स्थान

संक्षिप्त विवरण—जुवराजराज श्री श्री जयधम्ममल्लदेवको
विजयराज्यमा श्री दक्षिण दिग थं वु श्री
ब्रह्मपुरिस्थानमा गणेश मूर्ति प्रतिष्ठापन
गरेको श्री त्यस इलाकामा जीर्णोद्धार
आदि कार्यहरू पनि गरेको कुरा प्रस्तुत
अभिलेखमा वर्णित छ ।

कैफियत—प्रस्तुत अभिलेखको अध्ययनबाट उपर्युक्त समय
नै ललितपुरमा अग्निशाला (वर्तमान अग्निमठ)
निर्माण भइसकेको कुरा जानिन्छ ।

अर्को, यस लेखमा गणेश मूर्ति प्रतिष्ठापन गरे-
को कुरा वर्णित भएबाट यो लेख श्री गणेश
विषयक अध्ययनको लागि सहायक स्वरूप रहेको
जानिन्छ ।]

अभिलेख नं. ५८

[प्राप्तिस्थान—ललितपुर थं वु टोलको अभिलेख

मिति—संवत् ५२३ वैशाख कृष्ण दशम्यां तिथौ...आयुष्मान
योगे बुद्धवासरे वृषराशिगते सवितरि मकरराशि-
गते चान्द्रे ॥

राजा, दूतक वा कुनैको नाम प्रशस्ति समेत—

जुवराजराज श्री श्री जय-
धम्म मल्लदेव

प्रशासनिक पद—+

अड्डा—+

ॐ नमः शिवाय ॥ अथः ॥ श्रीकलिगत वर्ष ४५०५ श्री-
विक्रमराज वर्ष

१४६१ श्रीशकराजवर्ष १३२६ श्रीमन्तः नेपालिकः। श्रियोऽ-
स्तु ॥ संवत्

५२४ चैत्रकृष्ण ॥ अष्टम्यायां तिथौ ॥ उत्तराषाढनक्षत्रे ॥
साध्ययोगे ॥ बृहस्पतिवा—

शरे ॥ युवराजराजाधिराज श्री श्रीमज्जयधर्ममल्लदेवस्य
विजयराज्ये ॥ श्री श्री

कुमारदेवताधिष्ठितश्रीनोगलस्थाने.....

[प्राप्तिस्थान—ललितपुर सुनधाराको अभिलेख

मिति—श्री कलिंगत वर्ष ४५०५ श्री विक्रमराज वर्ष १४६१
श्री शक्रराज वर्ष १३२६ श्रीमन्तः नेपालिक संवत्
५२४ चैत्रकृष्ण अष्टम्यायां तिथौ उत्तराषाढनक्षत्रे
साध्ययोगे बृहस्पतिवासरे ॥

राजा, दूतक वा कुनैको नाम प्रशस्ति समेत—

युवराज राजाधिराज श्री
श्री मज्जयधर्म मल्लदेव

प्रशासनिक पद—+

अड्डा—+

शिलापत्र राख्नेको उद्देश्य—+

शिलापत्र राख्नेको नाम—+

महाज्ञाप्ताहरूको समेत देवताहरूको नाम—(१) शिव (२)
श्री श्री कुमारदेवता

विहार, मन्दिरको नाम—+

धर्म, धार्मिक कार्य—हिन्दु

कुनमा प्रकाशित—इतिहास प्रकाश, अङ्क १, पृ. ५६; संशो-
धन मण्डलद्वारा प्रकाशित “पूर्णिमा”,
५ पूर्णाङ्क, पृ. १४

शिलापत्रको शिर्षचिन्ह—+

स्थान—श्रीनोगल

संक्षिप्त विवरण—युवराज राजाधिराज श्री श्री मज्जयधर्म
मल्लदेवको विजयराज्यमा श्री श्री कुमार-
देवता अधिष्ठित श्री नोगलस्थानमा भन्ने
कुरा प्रस्तुत अभिलेखमा वर्णित छ ।

कैफियत—प्रस्तुत अभिलेखमा चारोटा संवत् अंकित भएकोले

संवत् गणनाको लागि यो अभिलेख साह्रै
महत्त्वपूर्ण रहेको छ ।

प्रस्तुत अभिलेखमा श्री श्री कुमार देवताधिष्ठित
श्री नोगलस्थाने भनी उत्कीर्ण गरिएको पाइ-
एबाट श्री नोगलस्थानका मुख्य आराध्य देवता
शिव-पार्वती पुत्र श्री श्री कार्तिकेय कुमार
भएको कुरा निःसन्देह भएको लाग्दछ । श्री
नोगलस्थान स्थित सुनधाराको ठीक अगाडि एक
सानो पाटी भित्र कुमार कार्तिकेयको मध्यका-
लीन एक आसीन शिलामूर्ति प्रतिष्ठापित गरि-
एको पाइएबाट उक्त तथ्यको पुष्टि हुन्छ ।

योगी नरहरिनाथले अभिलेखको पाठ पढ्दा
गल्ती गरी युवराज राजाधिराज श्री श्री सच्च
मल्ल ठाकुरदेवस्य भनी उल्लेख गरेको छ ।]

अभिलेख नं. ५६

ॐ नमोः भास्करायः ॥ श्री योऽस्तु ॥ सम्बत् ५२७ मार्ग
शुक्ल

सप्तमि तिथौ अश्विनी नक्षत्रे शुभजोग ॥ आचार्य उपाध्या
विप्र श्रीजीवाजुस ॥ श्री श्री शिवशिहरामरायस एकद्वय ॥
कनेष्ट

अमात्य श्री श्री शक्तिसिहरामस्य उभयस्य विजयराज ॥

विसक्रमाराज मुल भैस जयत मुलमिस उभयस्य क्रानि ॥

श्रीनारा उपरीमस्तानि ॥ जोजमान गोपति मुलमिस समुचय
नाना लोक एक चेतन । श्री श्री सूर्य सदयक सप्तमि व्रत ।

सम्योहर्णा बडा जुरो पुनि पात्र ॥ कल्याण शुभ सर्वदा

थजुर शुभस्तु सवादा (सर्वदा) ॥

[प्राप्तिस्थान—पूर्व १ नं. नालास्थित सूर्यमूर्तिको पादलेख
मिति—संवत् ५२७ मार्ग शुक्ल सप्तमि तिथी अश्विनी नक्षत्रे
शुभजोग ।]

राजा, दूतक वा कुनैको नाम प्रशस्ति समेत—

(१) श्री श्री शिवसिंहराम
राय (२) कनेष्ट्र अमात्य
श्री श्री शक्तिसिंह राम (३)
आचार्य उपाध्या विप्र श्री
जीयाजु (४) विसक्रमा राज
मुलमि (५) जयत मलमि
(६) गोपति मुलमि

प्रशासनिक पद—कनेष्ट्र अमात्य

अड्डा—+

शिलापत्र राख्नाको उद्देश्य—+

शिलापत्र राख्नेको नाम—(१) विसक्रमराज मुलमि (२) जयत
मुलमि (३) गोपति मुलमि

महानात्माहरूको समेत देवताहरूको नाम—

(१) भास्कर (२) सूर्य

विहार, मन्दिरको नाम—+

कुनमा प्रकाशित—Dr. D. R. Regmi, Medieval
Nepal, Part III, P. 41

शिलापत्रको शिर्षदिह—+

स्थान—श्रीनारा (नाला) उपरिमस्तान

संक्षिप्त विवरण—श्री श्री शिवसिंहराम राय तथा कनेष्ट्र अमात्य
श्री श्री शक्तिसिंहराम दुबै जनाको
विजयराज्यमा विसक्रमराज मुलमि,
जयत मुलमि तथा गोपति मुलमि सबै-
को संयुक्त प्रयासले श्रीनाराको माथितिर
प्रणामात्रको एउटै चैतन्य तथा आलोक
स्वरूप श्री सूर्यको मूर्ति सप्तमी व्रतको
उपलक्ष्यमा प्रतिष्ठापन गरेको कुरा प्रस्तुत
अभिलेखमा वर्णन गरिएको छ ।

कैफियत—प्रस्तुत अभिलेखमा श्री श्री शिवसिंहराम रायको

एक छत्रमा भनी उल्लेख गर्नुको साथै तिनो
र कनेष्ट्र अमात्य श्री श्री शक्तिसिंहराम दुबैको
विजयराज्यमा भनी वर्णन गरिएको मध्यकालमा
द्वैधशासन भन्दा राजा र मन्त्रो मिली गरिने
शासनलाई पनि द्वैध शासन भनिने कुराको
अनुमान हुन्छ ।]

अभिलेख नं. ६०

ॐ नमो देव्यै ॥ स्वस्ति नेपाल भूखण्डे ख्याता श्री
शिखरापुरी ।

गोपाल सोपियत्रास्ते विष्णुतीर्थेश माधवः ।
विक्रमेश्वर देवोपि यूथेश्वर सदाशिवः ।
भक्तेश्वरी तथा देवी राजंते यत्र देवताः ॥
तत्क्षणे चास्ति नृपतिर्नेपाल मंडलाधिपः ॥
जुवराजाधिराज श्रीश्रीजयधर्ममल्लकः ॥
सुरकीकुञ्जचंडीसौ श्रीजयजैत्रसिंहकः ॥
श्रीजययोधसिंहश्च श्रीरामसिंहकस्तथा ॥
श्रीदेवसिंह इत्येते शिखरापतनाधिपाः ।
वीरा प्रतापवर्तश्च नीतिज्ञाश्रितवैरिणः ॥
प्रजानुरक्ता धर्मज्ञाः कल्पवृक्षा इवायिता ।
एतेभूपतिभिर्नित्यं पालिता शिखरापुरी ॥
तत्रास्तेऽसुरसंहारी भगवत्युग्रचंडिका ।
भग्नमालयस्थिता देवी संछन्नावासमात्रकैः ॥
मतिर्वभूव तत्कृत् शक्तिदत्तस्य धीमतः ।
तेनालयं कृतं देव्याः शक्तिदत्तेन धीमता ॥
सहस्रोनुजस्तस्य जयतसिंह स्तथापरः ।
सर्वाणीश्वानुजश्चापि तेषां संसंमते व च ॥
कृत्वा लक्षाहुति यज्ञं सुवर्णं कजश ध्वजं ।
आरोपितं तु तत्रैव शक्तिदत्तेन तद्दिने ॥
नगनेत्रशरेवर्षे फल्गुणे शुक्लपक्षके ।

तृतीयायां शुक्लयोगे रेवत्यां शुक्रवासरे ॥
पुण्येनानेन भूपानां राष्ट्रानां मंगलादिकं ।
लक्ष्मी वृद्धि च भवतु यजमानस्य सर्वदा ॥॥

शुभ श्रेयोऽस्तु संवत् ५२७ फाल्गुण शुक्ल तृतीयायां तिथौ ॥
रेवती नक्षत्रे शुक्लयोगे शुक्रवासरे ॥

समस्तप्रक्रिया समलंकृत युवराजाधिराज श्रीश्रीमज्जयधर्म-
मल्ल देवस्य विजयराज्ये ॥ श्री श्री भक्तेश्वरी

वरलब्धप्रसादेत्यादि विरुदावली विभ्राजमान समस्तप्रक्रिया
समलंकृत रावुत्त श्रीजयजन्तिसिंह—

देव ॥ तथा रावुत्त श्रीजयधर्मोर्धसिंहदेव ॥ तथा रावुत्त श्री-
रामसिंह देव ॥ तथा रावुत्त श्री देवसिंहदेव ॥

एतैर्भूपतिभिः संपालिते ॥ श्रीशिखरपत्तन नगरे कोटोल-
स्थाने ॥ थंय क्वाद्धचगृहाधिवास्तव्य

कुलज्येष्ठ विशुनिदास नायकस ॥ सपुत्रपरिवाराश्रित ॥ तस्य
बंधुजन यजमानस्य कुलज्येष्ठ—

सिंह नायकेस तस्य भार्या मत्तिलक्ष्मी भरीस ॥ पुत्र जय-
सिंह नायकस तस्य भार्या द्रव्यलक्ष्मी

भरीस ॥ तस्य पुत्र शक्तिदास नायकस भार्या ह्यंतन-
लक्ष्मी भरीस ॥ तस्य पुत्र यजमान

नायक शक्ति दत्त कारजीस भार्या गोतनलक्ष्मी भरीस ॥
तस्य भ्रातृ सहदत्त भारोस भार्या

जयमंजलीलक्ष्मी भरीस ॥ तस्य भ्रातृ जयतसिंह भारोस
भार्या पंडुनिलक्ष्मी भरीस । तस्य

भ्रातृ सर्वाणी भारोस तस्य भार्या जीतलक्ष्मी भरीस ॥ तन-
यस देवदत्त भारोसस्तद्वत्त भारोस मयदत्त

भारो संपूर्णदत्तभारो ध्वते सुसंमतनं श्री श्री उग्रचंडा परमे-
श्वरीस प्रासाद जीर्णोद्धारयाड सुवर्णकलश

त्रय ध्वजा द्वयकं लक्षाहुति यज्ञ याङ्गन थ्व दिन कुन्हुं प्रतिष्ठा-
याडा दिनजुरो ॥ अनेन पुण्येन सुरकीकुल भूपतीनां

चातुर्वर्ण्य जनादीनां राष्ट्रानां यजमानादीनां च आयुरारोग्य
ऐश्वर्य जनधन लक्ष्मी संतति संतान वृद्धिरस्तु ॥

शुभ ॥ ॥

[प्रातिस्थान—फरपि कोच्छुटोलको अभिलेख

मिति—संवत् ५२७ फाल्गुण शुक्ल तृतीयायां तिथौ रेवती
नक्षत्रे शुक्लयोगे शुक्रवासरे ॥

राजा, दूतक वा कुनेको नाम प्रशस्ति समेत—

(१) समस्त प्रक्रिया समलं-

कृत युवराजाधिराज श्री

श्रीमज्जयधर्म मल्लदेव

(२) श्री श्री भक्तेश्वरी वर-

लब्ध प्रसादेत्यादि विरुदा-

वली विभ्राजमान सनस्त

प्रक्रिया समलंकृत रावुत्त

श्री जय जैत्रसिंहदेव (३)

रावुत्त श्री जय धर्मोर्धसिंह

देव (४) रावुत्त श्री राम-

सिंह देव (५) रावुत्त

श्री देवसिंहदेव (६) कुल

ज्येष्ठ विशुनिदास नायक

(७) कुलज्येष्ठ सिंह नायक

(८) मत्तिलक्ष्मी भरी (९)

जयसिंह नायक (१०) द्रव्य

लक्ष्मी भरी (११) शक्ति

दास नायक (१२) ह्यंतन-

लक्ष्मी (१३) यजमान नायक

शक्ति कारजी (१४) गोतन

लक्ष्मी भरी (१५) सहदत्त

भारो (१६) जयमंजरी

लक्ष्मी भरी (१७) जयत-

सिंह भारो (१८) पंडुनि

लक्ष्मी भरी (१९) सर्वाणी

भारो (२०) जीतलक्ष्मी

भरी (२१) देवदत्त भारो

(२२) तवदत्त भारो (२३)

मयदत्त भारो (२४) संपूर्ण-

दत्त भारो

प्रशासनिक पद—रावुत्त

भट्टा—+

शिलापत्र राख्नाको उद्देश्य—सुरकीकुल राजाहरू, चातुर्वर्ण्यका

मानिसहरू, राष्ट्र तथा यज-

मानहरूका आयु, आरोग्य, ऐश्वर्य, जनधन,
सन्तान आदिको वृद्धि होस्

शिलापत्र राख्नेको नाम—(१) कुलज्येष्ठ विशुनिदास नायक
(२) कुलज्येष्ठ सिंह नायक (३)
मतिलक्ष्मी भरी (४) जयसिंह नायक
(५) द्रव्यलक्ष्मी भरी (६) शक्ति-
दास नायक (७) ह्यंतनलक्ष्मी
भरी (८) यजमान नायक शक्ति
दत्त कारजी (९) गोतनलक्ष्मी भरी
(१०) सहदत्त भारो (११) जय-
मंजली लक्ष्मी भरी (१२) जयत
सिंह भारो (१३) पंडुनि लक्ष्मी
भरी (१४) सर्वाणी भारो (१५)
जीतलक्ष्मी भरी (१६) देव-
दत्त भारो (१७) तवदत्त भारो
(१८) मयदत्त भारो (१९) संपूर्ण-
दत्त भारो

महानात्माहरूको समेत देवताहरूको नाम—

(१) देवी (२) गोपाल (३)
विष्णु (४) माधव (५)
विक्रमेश्वर (६) यूथेश्वर (७)
सदाशिव (८) भक्तेश्वरी
(९) भगवती उग्र चंडिका

विहार, मन्दिरको नाम—श्री श्री उग्रचंडा परमेश्वरी प्रासाद

कुनमा प्रकाशित—Dr. D. R. Regmi, Medieval
Nepal, Part III, PP. 42-44

शिलापत्रको शिर्षचिन्ह—+

स्थान—(१) नेपाल भूखण्ड (२) शिखरापुरी (२) शिखरा-
पत्तन (४) कोटोलस्थान

संक्षिप्त विवरण—समस्त प्रक्रिया समलंकृत युवराजाधिराज
श्री श्री मज्जयधर्म मल्लदेवको विजय-
राज्यमा सुरकीकुलका श्री श्री भक्तेश्वरी
वरलक्ष्मी प्रसादेत्यादि विरुदावली विभ्राज-
मान समस्त प्रक्रिया समलंकृत रावुत्त श्री
जय जैत्रसिंहदेव, रावुत्त श्री जय योध-

सिंह देव रावुत्त श्री रामसिंह देव
तथा रावुत्त श्री देवसिंह देव नामका
राजाहरूले शिखरापुरीमा शासन गरि-
रहेको समय कुलज्येष्ठ विशुनिदास
नायक, कुलज्येष्ठ सिंहनायक, मतिलक्ष्मी
भरी, जयसिंह नायक, द्रव्यलक्ष्मी भरी
शक्तिदास नायक, ह्यंतनलक्ष्मी भरी,
यजमान नायक शक्ति दत्त कारजी,
गोतनलक्ष्मी भरी, सहदत्त भारो, जय-
मंजली लक्ष्मी भरी, जयतसिंह भारो,
पंडुनि लक्ष्मी भरी, सर्वाणी भारो, जीत-
लक्ष्मी भरी, देवदत्त भारो, तवदत्त
भारो, मयदत्त भारो तथा संपूर्ण दत्त
भारो आदि सबै मिलेर सुरकीकुलका
राजाहरू, चारै वर्णका मानिसहरू, राष्ट्र
तथा यजमानहरूका आयु, आरोग्य,
ऐश्वर्य, जनधन र सन्तानको वृद्धि होस्
भन्ने कामना लिई श्री श्री उग्रचंडा पर-
मेश्वरीको प्रासाद जीर्णोद्धार गर्नुको साथै
लक्षाहुति यज्ञ गरेर सुवर्णकलश, ध्वजा
आदि प्रतिष्ठा गरेको कुरा प्रस्तुत अभि-
खलेमा वर्णित छ ।

कैफियत—प्रस्तुत अभिलेखमा स्थानीय शासकहरूलाई पनि
भूपतिको संज्ञा दिई राजाको रूपमा वर्णन गरि-
एबाट सामन्तहरूलाई राजाकै रूपमा वर्णन
गरिने प्राचीन परम्परालाई उपर्युक्त समय पनि
अवलम्बन गरिएको कुराको पत्तो हुन्छ ।

शिखरापुरका सुप्रसिद्ध देवताहरू कुन-कुन हुन्
भन्ने कुरा थाहा पाउन प्रस्तुत अभिलेख ठूलो
सहायक भएको छ । तर, यस लेखमा शिखरा-
पुरका एक सुप्रसिद्ध देवी-वज्रयोगिनीको नाम
उल्लेख नगरिएबाट सम्भवतः सो योगिनीको
त्यस बेलासम्म या त प्रतिष्ठापन नै नभएको या
प्रतिष्ठापन भएर पनि त्यति प्रख्यात नभइसके-
को कुरा विदित हुन्छ ।

प्रस्तुत अभिलेखको अध्ययनबाट श्री श्री उग्रचंडा देवी शिखरापुरमा उपर्युक्त समयभन्दा धेरै अगाडिदेखि नै प्रख्यात देवी भएको कुरा जानिनुको साथै तिनको मन्दिर पनि त्यहाँ निर्मित भएको कुरा चाल पाइन्छ ।

अर्को, प्रस्तुत अभिलेखबाट उपर्युक्त समय मानिसहरू राजा, राष्ट्र एवं चारै वर्गका जनता जनार्दनको कल्याणलाई नै सर्वोपरी महत्त्व दिन्थे भन्ने कुरोको पत्तो हुन्छ ।]

अभिलेख नं. ६१

ॐ तमो नारायणाय ॥ स्वस्ति श्री[मन्त्रे]
पालिक सम्बत्सरे ५२८ माघशुक्ल पूर्ण —
मास्यां तिथौ शुक्रवासरे ॥ पूर्णकीर्ति सुकृ —
ते कथितुम् नरोत्तमः । नरोत्तमः श्रीजय —
धर्ममल्लः । सज्जनानन्दक कल्पवृक्षः ।
तस्यानुज श्रीजयज्योतिर्मल्लः ॥ तयोराज्ये
श्रीभक्तापुरीस्थाने ॥ माघीव्रता गोष्ठी समू —
च्चयेन पाषाणथंभोपरि गरुडदेवता
प्रतिष्ठाकृताः ॥ शुभ ॥

[प्रासिस्थान—भक्तपुर सूर्यमढि टोलको शिलास्तम्भको लेख
मिति—स्वस्ति श्री मन्त्रेपालिक सम्बत्सरे ५२८ माघशुक्ल
पूर्णमास्यां तिथौ शुक्रवासरे ॥

राजा, हुतक वा कुनैको नाम प्रशस्ति समेत—

- (१) नरोत्तमः श्री जयधर्म मल्लः
(२) श्री जयज्योतिर्मल्ल

प्रशासनिक पद—+

अड्डा—+

शिलापत्र राख्नाको उद्देश्य—+

शिलापत्र राख्नेको नाम—माघीव्रता गोष्ठी

महानात्माहरूको समेत देवताहरूको नाम—

(१) कल्पवृक्ष (२) गरुड देवता

(३) नारायण

विहार, मन्दिरको नाम—+

धर्म, धार्मिक कार्य—हिन्दू

कुनमा प्रकाशित—हेमराज शाय, मेडिएवल नेपाल, १९७०

पृ. ६८;

Dr. D. R. Regmi, Medieval Nepal,
Part III, P. 44.

शिलापत्रको शिर्षचिन्ह—+

स्थान—श्री भक्तापुरी

संक्षिप्त विवरण—श्री जयधर्म मल्ल तथा तिनका भाइ
श्री जयज्योतिर्मल्लको राज्यमा माघीव्रता
गोष्ठीका सदस्यहरूले पाषाण स्तम्भ
खडा गरी त्यस माथि गरुड देवता प्रति-
ष्ठापन गरेको कुरा प्रस्तुत अभिलेखमा
वर्णित छ ।

कैफियत—प्रस्तुत अभिलेखमा विष्णुका वाहन गरुडलाई
देवता भनी उत्कीर्ण गरिएबाट त्यस समय
देवताका वाहनहरू पनि देवताकै रूपमा मानिने
कुरा बोध हुन्छ ।

प्रस्तुत अभिलेखमा माघीव्रता गोष्ठीको उल्लेख
भएबाट त्यस समय माघ महिना भरि स्वस्थानी
परमेश्वरीको वृत बस्ने परम्परा चलेको कुरा
विदित हुनुको साथै टोल-टोलमा सो वृतको
सामूहिक रूपले राम्रो सञ्चालनको लागि गोष्ठी-
हरू बनाइएका थिए भन्ने कुरा प्रस्तुत अभिलेख-
को अध्ययनबाट जानिन्छ । माघ महिना भरि
विहान-विहान नगरका मुख्य-मुख्य टोलहरूबाट
ध्वजाहरू लिई मानिसहरू भजन गर्दै निश्चित
स्थानहरूबाट परिक्रमा गर्ने चलन अद्यापि देखिए-
बाट उक्त कुरोको अझ बढी पुष्टि हुन्छ ।]

अभिलेख नं. ६२

राजा, दूतक वा कुनैको नाम प्रशस्ति समेत—

ॐ नमो महामाये ॥ श्री नेपालिक सम्बत्सरे पञ्चकराकं...
माघ मासस्थिते महेश्वर तिथौ भास्वहिने मैत्र मे एषा श्री...
वन्दित महाराजेश्वरी श्रीपरादेवीयागपुरस्सरं च विधिवद्देवा
(लय) स्था—

पित ॥ ॥ स्वस्ति श्रीमन्नेपालिक सम्बत्सरे ५२८ माघकृष्ण
अष्टम्यां तिथौ

आदित्यवारे ज्येष्ठनक्षत्रे श्री श्री राजाधिराज परमेश्वर परम-
भट्टारकेत्यादि श्री श्रीयु—

वराज जयधर्ममल्लदेव तदनुज श्री श्री जयज्योतिर्मल्लदेव
तदुभयत्यवि—

जयाराज्ये ॥ ॥ श्रीमच्छ्रीश्रीपशुपतिस्थान श्रीदाक्षिणे...या—

मगरमण्डलेहारीत...त्र श्रीनारायण स...काय...श्री

स्य श्री श्री श्री पशुपति भट्टारक चरणकमल.....राय
.....(ध)मार्त्ता

.....श्री श्री श्री राजभट्ट.....

गन याङ च्वंग स अय श्री देवायतन आदीन श्रीजगत्माता
श्री श्री श्री राजेश्वरी शागरण्डो—

लेपन श्री कण्ठादि नवदुर्गासवाह...याङन...

कं पाहन ध्वजात्वं यावुमुद्धयाव मालकोनक्रिया यारकं श्रीदेवी
प्रति—

स्थापन त्वंजुरो ॥ ॥ अनेन तस्य पुण्येन राजा भवतु
धार्मिकः ॥ काले वर्षी न—

भश्चास्तु लोकानन्दन्तु सर्वदा ॥ ॥ शुभमस्तु सर्व
जगतां ॥ ॥

[प्रासिस्थान—पशुपति राजेश्वरीको अभिलेख

मिति—श्रीमन्नेपालिक सम्बत्सरे ५२८ माघकृष्ण अष्टम्यां
तिथौ आदित्यवारे ज्येष्ठनक्षत्रे

(१) श्री श्री राजाधिराज

परमेश्वर परमभट्टारकेत्यादि

श्री श्री युवराज जयधर्म

मल्लदेव

(२) श्री श्री जय ज्योति-

र्मल्लदेव

प्रशासनिक पद—श्री श्री श्री राजभट्ट

अष्टा—+

शिलापत्र राख्नाको उद्देश्य—राजा धार्मिक प्रवृत्तिको होउन्

श्री प्रजा सदा सुखी हुन्

शिलापत्र राख्नेको नाम—+

महानात्माहरूको समेत देवताहरूको नाम—

(१) महामाया (२) महेश्वर

(३) श्री श्री श्री राजेश्वरी

(४) श्री परादेवी (५) श्री

श्री श्री पशुपतिभट्टारक (६)

श्री कण्ठ (७) नवदुर्गा

विहार, मन्दिरको नाम—राजेश्वरी देवालय (मन्दिर)

कुनमा प्रकाशित—Dr. D. R. Regmi, Medieval
Nepal, Part III, P. 45

शिलापत्रको शिर्षचिन्ह—+

स्थान—श्रीमच्छ्री श्री पशुपति स्थान

संक्षिप्त विवरण—श्री श्री राजाधिराज परमेश्वर परमभट्टा-

रकेत्यादि श्री श्री युवराज जयधर्म मल्ल-

देव र तिनका भाइ श्री श्री जय ज्योति-

र्मल्लदेव दुबैको विजय राज्यमा श्री श्री

श्री राजेश्वरी देवीको मन्दिर निर्माण

गरी त्यसमा श्री कण्ठादि नवदुर्गाको

आवाहनसाथ श्री देवीको मूर्ति प्रस्था-

पन गरी राजा धार्मिक प्रवृत्तिका भई

समयमै वर्षा भएर प्रजा सदा सुखी हुन्

भन्ने कामना लिनको कुरा प्रस्तुत अभि-

लेखमा वर्णित छ ।

कैफियत—प्रस्तुत अभिलेखको अध्ययनबाट पशुपति राज-
राजेश्वरी घाटस्थित श्री श्री श्री राजेश्वरी
देवीको मन्दिर निर्माण औ देवीको प्रतिष्ठापन
उपयुक्त समय भएको कुराको पत्तो हुन्छ ।

अर्को, यस लेखले राजाहरूको धार्मिक प्रवृत्ति
सँगै देशमा अमनचैन कायम भई प्रजाहरू सुखी
हुने कुरामा जनविश्वास भएको कुरालाई प्रक-
टित गरेको छ ।]

अभिलेख नं. ६३

ॐ नमः परशंभवे ॥ व्यक्ताव्यक्त स्वरूपाय पराय परमात्मने ।
योग ज्ञानाधिगम्याय नमोऽस्तु पर शंभवे ॥
श्रीरत्नदेव चरणं निर्मितं चापि या ।
आगमोक्त विधानेन प्रतिष्ठा क्रियतेमुदा ॥
आकाशवन्हिविशिख गते नेपाल हायने ।
वैशाख कृति पक्षरय तृतीयायां प्रजायतौ ॥
पक्षे वासर शीतांशौ सौभाग्ये योग संयुते ।
श्रीजयज्योतिर्मल्लेन पालिते राज्यमुत्तमे ॥
आचार्य जशचन्देन पूजयित्वा विधानतः ।
यज्ञं चापि कृतं तेन मन्त्र मुद्रा समन्वितः ॥
श्रेयसानेन जगतां सर्वदास्तु निरामयं ।
काले वर्षंतु जीमूत शश्वपूर्ण वसुंधरा ॥

अतः परं नेपाल भाषा ॥०॥ श्री योऽस्तु संवत् ५३० वैशाख
शुक्ल तृतीयायां रोहिणि

नक्षत्रे सौभाग्य योगे सोमवासरे श्रीत्रिपुरविद्यापीठिया द्वार
पादुका स्थापनया
दिनजुरो ॥ जजमान कर्माचार्य जोतिचन्द्र भास सहसराम
भास हरख भास

प्रभृतिन समस्त समतनं जग्य यङ थापरपा जुरो ॥ शुभ-
मस्तु सर्वेषां सर्वदा ॥

१२ करमि आदितमूलमीस्यं जगयंङा पादुका जुरो

[प्रातिस्थान—भक्तपुर तौमधि टोलको अभिलेख
मिति—संवत् ५३० वैशाख शुक्ल तृतीयायां रोहिणि नक्षत्रे
सौभाग्य योगे सोमवासरे

राजा, दूतक वा कुनैको नाम प्रशस्ति समेत—

(१) श्री जयज्योति मल्ल (२)
आचार्य जशचन्द्र (३) कर्माचार्य
जोतिचन्द्र भास (४) सहसराम
भास (५) हरख भास (६) आदित
मूलमी (७) श्री रत्नदेव

प्रशासनिक पद—+

अड्डा—+

शिलापत्र राख्नेको उद्देश्य—सम्पूर्ण जगतको कल्याण
कामना

शिलापत्र राख्नेको नाम—(१) जोतिचन्द्र भास (२) सह-
सराम भास (३) हरख भास

महानात्माहरूको समेत देवताहरूको नाम—

(१) परशंभव (२) वसुंधरा

विहार, मन्दिरको नाम—+

कुनमा प्रकाशित—Dr. D. R. Regmi, Medieval
Nepal, Part III, PP. 46 47.

शिलापत्रको शिर्षचिन्ह—+

स्थान—+

संक्षिप्त विवरण—श्री जयज्योति मल्लद्वारा पालना गरिएको
राज्यमा जजमान कर्माचार्य जोतिचन्द्र
भास, सहसराम भास तथा हरख भास
प्रभृति सबैले आचार्य जशचन्द्रबाट आग-
मोक्त विधान बमोजिम पूजा, यज्ञ सम्पन्न
गराई श्री त्रिपुर विद्यापीठको द्वारमा
पादुका स्थापना गरेको कुरा प्रस्तुत अभि-
लेखमा वर्णित छ ।

कैफियत— प्रस्तुत अभिलेखमा उल्लिखित श्री त्रिपुर
विद्यापीठले तत्समय तान्त्रिक विद्याको
समुन्नतिको लागि सो विद्या पढाउने
विद्यालयहरूको पनि स्थापना गरिएको
कुराको अनुमान हुन्छ । उपर्युक्त विद्या-
पीठको द्वारमा आगमोक्त विधानद्वारा
पूजा, यज्ञ सम्पन्न गराई पादुका स्थापना
गरेको कुराको उल्लेखले पनि उक्त
विद्याको समुन्नतिलाई नै इङ्गित गरेको
छ ।]

अभिलेख नं. ६४

ॐ नमो.....संवत् ५३० वैशाख शुक्ल.....दर्श्या.....
नक्षत्रे ॥ योगे ॥
.....प्रक्रिया.....कृतराज.....श्री श्री जयज्योति-
मल्लदेवस्य विजयराज्ये
.....मानीगलौत्तर विहार श्री.....सुवर्णकार जसराजब्रह्म
...या...यलक्ष्मी
...रस ॥ पुत्र भार्या जाते नत्र...ससम्पत्तेन ॥ मसायिति
जीर्णोद्धार.....रचित
श्री चैत्य भट्टारक.. कुन्हु प्रतिष्ठायाङ्ग जुरो ॥...ता.....
पेमाल वंकाले पापदा
.... । तद करो योमसाङ्गानपेमलवजुरोः अनेन । पुण्येन
सर्व्वसत्त्वा सुखिनो
भवन्तुः ॥ लिखित श्रीह्मा दुदुको बहारयेता जुस ॥ शुभमस्तु ॥

[प्राप्तिस्थान—ललितपुर कुम्भेश्वरको अभिलेख
मिति—संवत् ५३० वैशाख शुक्ल दर्श्या .....नक्षत्रे ॥
.. योगे ॥

राजा, दूतक वा कुनैको नाम प्रशस्ति समेत—

(१) प्रक्रिया...कृतराज...

श्री श्री जयज्योति मल्लदेव
(२) सुवर्णकार जसराज
ब्रह्म

प्रशासनिक पद—+

अड्डा—+

शिलापत्र राख्नेको उद्देश्य—सम्पूर्ण प्राणी सुखी होउन्
शिलापत्र राख्नेको नाम—सुवर्णकार जसराजब्रह्म र तिनको
परिवार

महानात्माहरूको समेत देवताहरूको नाम—

श्री चैत्यभट्टारक

विहार, मन्दिरको नाम—उत्तर विहार

धर्म, धार्मिक कार्य—बौद्ध

कुनमा प्रकाशित—Dr. D. R. Regmi, Medieval
Nepal, Part III, P. 47

शिलापत्रको शिर्षचिन्ह—+

स्थान—मानीगल

संक्षिप्त विवरण—श्री श्री जयज्योति मल्लदेवको विजय-
राज्यमा मानीगलौत्तर विहारका सुवर्ण-
कार जसराजब्रह्म र तिनका परिवारले
सम्पूर्ण प्राणी सुखी होउन् भन्ने कामना
लाई मसायिति (मसाहिति) जीर्णोद्धार
गर्नुको साथै चैत्य प्रतिष्ठापन गरेको कुरा
प्रस्तुत अभिलेखमा वर्णित छ ।

कैफियत—प्रस्तुत अभिलेखमा मसायिति जीर्णोद्धार गरिएको
कुरा वर्णित भएबाट उपर्युक्त समयभन्दा धेरै
अगाडि नै सो मसायितिको निर्माण भइसकेको
कुराको पत्तो हुन्छ ।

अर्को, यसमा मसाहितिको मसायिति
नाम प्रयोग गरिएको पाइएबाट उप-
र्युक्त समय हतिलाई यिति नामले पनि पुका-
रिने कुरा विदित हुन्छ ।]

अभिलेख नं. ६५

ॐ नमः श्रीपशुपतये ॥ श्रीश्रीनेपालखण्डे शकलमलहरे
 व्यापितं पुण्यभूमौ शम्भुश्री व—
 त्सलेशं परमपशुपतिं पञ्चवक्तं स्वरूप । श्री वाग्मत्यास्तयन्ते
 वरुणदिशि वरे वाशुकी ना—
 गपूज्यं तं देवं नौमि नित्यं मुनिजनशकलैर्वन्दितं पादयुग्मं ॥
 श्रीसूर्यवंश प्रभवः प्रतापी
 श्रीपट्टवन्तः स्थितिमल्लदेवः । राजलज्जदेव्याः पतिरिन्दुमूर्तिस्त-
 स्यात्समजः श्रीजयधर्ममल्लः ॥
 विद्विज्जनाम्भोजविकाशमानुविपन्नराजोन्नतचित्तहारी । श्री-
 वीरनारायणमूर्तिरेषः
 श्रीधर्ममल्लो युवराजसिंहः ॥ तस्यानुजो गुणनिधिः सुकृतं-
 सिन्धुश्रित्नामणिः चित्तिरुहो
 परदर्शनानां ॥ भूदेवदेवपरिपूजनसाभिजाषी भ्राता तु मध्यज-
 वरं जयजोतिमल्लः । तस्या—
 नुजो मदनरूपसमानदेहः सत्सुन्दरीहृदयपङ्कजभानुमूर्तिः
 सन्मानदानगुणल—
 क्षण भूषिताङ्गो भ्राता कनिष्ठ रुचिरो जयकीर्तिमल्लः ॥
 उद्दण्डचित्तिपाल मण्डनम—
 णिः सन्नीतिरत्नाकारो धर्ममाधरमविचारणैकचतुरः श्रीशम्भु-
 भक्तिः सदा पुण्यानामभि—
 लाषचित्तसततं बांछा महाधार्मिको देवः श्रीजयजोतिमल्ल-
 नृपतिः संसारदेवीपति
 : ॥ स्वस्ति श्रीपशुपतिचरणकमलधूलधूसरितशिरोरुह श्री-
 मन्मानेश्वरी वर—
 लब्ध प्रशदित प्रणामावनिपतिमुकुटकोटिपत्राङ्कुररुचिरचरण-
 पल्लवचानवय
 प्रभृतिविद्याविद्यावदात समस्तराजनीतिरत्नाकरनिखिलगान्धर्व-
 विद्या गु—
 रूपममाहेश्वर रघुकुतकमलवन प्रकाशनैक भास्करदेव द्विज-
 चरणा—

राधनैक स्वभावषडदर्शनाराधनैकचित्तशकलाधिजनकल्पतरु
 सर्वगुणैक नि—
 धान दैत्यनारायणावतार श्रीऽद्याचलशिलरोपरिधर्मालय-
 स्थाना—
 सृतश्री धर्मधातुवातुवागीश्वरमूर्तिः स्वयम्भु चैत्यभग्नस्था-
 पनमहाकीर्तिभजान
 विविधविरुदाक्लीसमलङ्कृत श्रीश्रीरघुवंशावतंशमहाराजा-
 धिराजपरमेश्व—
 र परमभट्टारक श्रीमत् श्रीश्रीजयजोतिमल्लदेवेन लक्षाहुतिर्म-
 हायज्ञपू—
 जाभिर्गणगुरु मातृगणदेवता समाराधयित्वा श्रीदेवपट्टनमहा-
 स्थानेश्री—
 श्रीपशुपति भट्टारकस्य महाप्रासादोपरि सुवर्णकलशाव-
 रोहण प्र—
 तिष्ठा कृता । तस्य राज्ञः जामाता जयभैरवेत्ती नृपतिर्भूपाल-
 चूडाम—
 णिनानाशास्त्रविचारणैकनिपुनः सद्भारथी भूषितः । दाता-
 धैर्यगुणेन भू—
 विवृतनुः सत्येन भीष्मोपमो लोके प्रीतिकरः परार्थरसिकः
 श्रीजीवरत्ना
 पतिः ॥ श्रीजोतिमल्ल हृदयनन्दनयक्षमल्लः सर्वाङ्ग सुन्द-
 रत्रपूरतिमं
 जुवाणी । भक्तापुरीनगरवासितसैख्यकारी दुर्मिच्छ दुःख-
 भयहारण
 देवमूर्तिः ॥ जसलक्ष्माः सुतः श्रीमान् सुहृपः पुण्यवच्छलः
 जयतराजिति
 विख्यातो जयतलक्ष्मीपतिः सुधी । अनेन पुज्येन च तस्य
 भूयात्
 सहस्रवर्षायुरहार्यकीर्तिः । नरेश्वरः श्रीजयजोतिमल्लः
 सपु—

त्रपौत्रसहस्रवर्गः ॥ वर्षन्तु काले जलदा धरित्री समृद्धश—
श्यास्तु फलन्तु वृक्षाः । बीजादयः सर्व्वजनाः भवन्तु षट्-
कर्मवे—

दे प्रभजन्तु विप्राः । अनेन प्राप्नुयात् नाकरो
ति हि । सुवर्णमुकटं देव... चन्द्रसूर्या...

गतौ यावत् स्थितायावच्च मेदिनी सुकरणश्लशस्तव ताव-
त्काले

स्थिरो भवेत् ॥ सम्पन्नैपालिकाक्षे त्रिभुवनदहने कामवाणे प्र—
याते माघे शुक्ले च कामे तिथिरुदिति वै प्रीतियोगे च
पुराणे ।

वारे पुष्यामिचाने मकररविगते युमराशौ शशाङ्के
सम्भोः प्रासादशृङ्गे कनकमयलजं तत्र संरोहणं स्या—
त् ॥०॥ सम्बत् ५३३ माघशुक्लत्रयोदशी पुनर्वसुनक्षत्रे—
त्रे प्रतियोगे आदित्यवार मिथुन चन्द्र ॥ शुभमस्तु ॥

[प्रासिस्थान—पशुपतिनाथको आँगनमा राखेको अभिलेख
मिति—संवत् ५३३ माघ शुक्ल त्रयोदशी पुनर्वसुनक्षत्रे प्रति-
योगे आदित्यवार मिथुनचन्द्र

राजा, दूतक वा कुनैको नाम प्रशरित समेत—

- (१) श्री सूर्यवंश प्रभवः
प्रतापी श्री पट्टवन्तः स्थिति
मल्लदेव (२) राजल्लदेवी
(३) श्री जयधर्म मल्ल (४)
जयकीर्ति मल्ल (५) संसार
देवी (६) श्री जयजोति
मल्ल नृप (७) जय भैरव
(८) श्री जीवरक्षा (९) यक्ष-
मल्ल (१०) जयलक्ष्मी (११)
जयराज

प्रशासनिक पद—+

अड्डा—+

शिलापत्र राख्नाको उद्देश्य—+

शिलापत्र राख्नेको नाम—श्री जयजोति मल्ल

महानात्माहरूको समेत देवताहरूको नाम—

- (१) श्री पशुपतिभट्टारक (२)
शम्भु (३) वाशुकीनाग (४)
मदन (५) भानु (६) श्री मन्माने-
श्वरी (७) भारकर (८) धर्म-
धातु वागीश्वर (९) स्वयम्भू
चैत्य (१०) मातृगण (११)
चन्द्र (१२) सूर्य (१३) शशाङ्क
(१४) वरुण

विहार, मन्दिरको नाम—श्री पशुपतिभट्टारकस्य महा-
प्रासाद

धर्म, धार्मिक कार्य—हिन्दु

कुनसा प्रकाशित—Dr. D. R. Regmi, Medieval
Nepal, Part III, 1966, PP. 47-50.

शिलापत्रको शिर्षचिन्ह—+

स्थान—(१) श्री श्री नेपाल खण्ड (२) श्री पद्माचल शिखरो
परिषद्मालय स्थान (३) श्री देवपट्टन महास्थान
(४) भक्तपुरी नगर

संक्षिप्त विवरण—महाराजाधिराज श्रीमत् श्री श्री जयजोति
मल्लदेवले लक्ष्मि मह यज्ञ र मातृका
गण आदि देवताहरूको पूजा पूर्वक भग-
वान् श्री पशुपति नाथको मन्दिरमा
सुवर्ण कलशरूपो गजूर प्रतिष्ठापन
गरेको कुरा प्रस्तुत अभिलेखमा वर्णित
छ ।

कैफियत—प्रस्तुत अभिलेखबाट महाराजाधिराज श्री जय-
स्थिति मल्ल श्री तिनकी रानी राजल्लदेवीका
तीन पुत्ररत्न भएको कुरा जानिनुको साथै
तिनका माहिलो छोरा महाराजाधिराज श्री
जयजोति मल्लदेवले धर्मधातु वागीश्वर मूर्ति
स्वरूप श्री पद्माचल शिखरोपरि धर्मालय स्थान—
स्थित स्वयम्भू भट्टारक चैत्यको पुनःस्थापन
पूर्वक जीर्णोद्धार गर्ने जस्ता महत्वपूर्ण कार्य

गरेको कुरा विदित भई तत्कालीन नेपालका
राजाहरूको धर्म सहिष्णु प्रकृतिको स्पष्ट उदा-
हरण प्रस्तुत हुन आएको छ ।

यस लेखबाट भगवान् श्री पशुपतिनाथको
मन्दिरमा सुवर्ण कलशरूपी गजुरको प्रतिष्ठापन
महाराजाधिराज श्री श्री जयजोति मल्लदेवले
गरेको कुराको पत्तो हुन्छ ।

प्रस्तुत अभिलेखमा महाराजाधिराज श्री श्री
जयजोति मल्लदेवका पुत्र, पुत्री औ जवाईं
आदिको बारे पनि वर्णन गरिएको छ जसबाट
तत्कालीन नेपालको इतिहासको अध्ययनमा
महत्त्वपूर्ण सामग्री उपलब्ध भएको छ ।

यस लेखमा महाराजाधिराज श्री श्री जयजोति
मल्लदेवका जवाईं जय भैरवलाई नृप भनी वर्णन
गरिएको पाइएबाट तिनी कुनै एक इलाकाका
सामन्त रही नृप उपाधिले भूषित भएको कुरा-
को अनुमान हुन्छ । सामन्तहरूलाई महाराजको
संज्ञा प्राचीनकालदेखि नै दिईदै आएका उदाहरण
हरू मध्ये मात्रामा पाइएबाट उक्त अनुमानको
पुष्टिमा ठूलो बल मिलेको छ ।

अभिलेख नं. ६६

ॐ नमः शिवाय ॥.....

तृभ्यां राज्यमवाप्नुयात् ॥ स्वस्ति.....श्रीश्री.....

राज परम भट्टारक परमेश्वर दैत्यनारायण श्रीश्री.....

विजयरथपाठ .....नारायण संनिधाने ॥ ईशानकोने सर्व
लोकानां

धर्म्मार्थेन श्रीश्रीश्रीउमालिगित महेश्वर...

तपाषांड प्रतिमा कृत्वा ॥.....स्थापयेत् ॥ होतानवह श्री-
हुं थ लिच्छ

द्विजवर श्रीजयपतिवसु श्रमने ॥ श्रीललितापुरि मद्धि चा
तार आदीतडा...महाराष्ट्रगतो द्विजवर श्रीलक्ष्मीदेवसोम
श्रमने

तस्याभार्या श्री

.....निमेको नाराय...नवहुर्गाप्रासादा अग्रे कृतं ।

पुनप्रनालिजीनो धारश्च जातं...

दान...प्रवेशशुभ ॥ नेपाल वल्लभ गते जुग अग्निवाने मसि
च माघे शुक्र...

नुवारे घायं...प ।.....अनित्पानिसरीरानि अनित्या घन
जोवने । अनित्या जीव भार्याश्च धर्महीति मन्तिवता ॥ एत-
त्मालोचित्मा—

त्मा जसकीर्तिति.....लक्ष्मदेदेवेन हरकात्यायनीगन ॥
श्रेयोऽस्तु

नेपालिक सम्बत्सरे ५३४ माघशुक्ल तृतीयाया पूर्व भद्र-
नक्षत्रे सिद्धि

जोगे बुधवासरे श्रीश्रीश्रीउमामहेश्वर थापन दिन लोहकार
तुं कीज्याया वाजसपति शुभमस्तु सर्व लोकाना पुण्यानां
तथेवच

लेखक पथक यो शुभ ॥

[प्राप्तिस्थान—हाडीगाउँ सत्यनारायण मन्दिरको प्राङ्गण-
स्थित उमामहेश्वर मूर्तिको पादपीठ लेख

मिति—नेपालिक सम्बत्सरे ५३४ माघशुक्ल तृतीयाया पूर्व
भद्र नक्षत्र सिद्धिजोगे बुधवासरे

राजा, दूतक वा कुनैको नाम प्रशस्ति समेत—

(१) श्री श्री.....राज
परमभट्टारक परमेश्वर
दैत्यनारायण श्री श्री (ज्यो-
ति मल्लदेव) (२) द्विजवर
श्री जयपति वसु श्रमण (३)
द्विजवर श्री लक्ष्मी देव
सोम श्रमण (४) जसकीर्ति
(५) लोहकार तुंकीज्याया
वाजसपति

प्रशासनिक पद—+

अङ्का—+

शिलापत्र राख्नाको उद्देश्य—सम्पूर्ण लोकको कल्याण

शिलापत्र राख्नेको नाम—द्विजवर श्री लक्ष्मीदेव सोम
श्रमण

महानात्माहरूको समेत देवताहरूको नाम—

(१) शिव (२) उमा (३)

महेश्वर (४) नवदुर्गा (५)

हर (६) कात्यायनी (७)

नारायण

विहार, मन्दिरको नाम—नवदुर्गा प्रासाद

धर्म, धार्मिक कार्य—हिन्दु

कुनमा प्रकाशित—Dr. D. R. Regmi, Medieval
Nepal, Part III, 1966, P. 51

शिलापत्रको शिर्षचिन्ह—+

स्थान—(१) श्री ललितापुरी (२) महाराष्ट्र (३) नेपाल
(४) तुंकीज्यासंक्षिप्त विवरण—उपर्युक्त समय महाराष्ट्रबाट ललितपुरमा
आएका श्री लक्ष्मीदेव सोम श्रमणले
नारायण र नवदुर्गा मन्दिर अगाडि गए
सहित उमा महेश्वरको प्रतिमा प्रतिष्ठापन
गरेको कुरा प्रस्तुत अभिलेखमा वर्णित
छ ।कैफियत—प्रस्तुत अभिलेखमा हरकात्यायनी गए भनी उल्लेख
गरी उमा महेश्वरको स्थापना गरेको कुरा वर्णित
भएबाट कात्यायनी पार्वतीको एक नाम भएको
कुरालाई पुष्टि मिल्छ । अमरकोशमा पनि पार्व-
तीका नाम क्रममा उमा कात्यायनी गौरी
भनी उल्लेख गरिएकोलाई यहाँ यसै सन्दर्भमा
लिन सकिन्छ ।प्रस्तुत अभिलेखबाट काठमाडौं हाडीगाउँमा
नारायण मन्दिर समीपस्थ नवदुर्गाको मन्दिर
पनि उपर्युक्त समय भएको कुरातिर स्पष्ट लक्षित
हुन्छ ।यसलेखमा श्री लक्ष्मीदेव सोमलाई श्रमण
भनी उल्लेख गरेको पाइएबाट याज्ञिक कर्मकाण्ड
गर्ने ब्राह्मणहरू पनि श्रमण उपाधिले विभूषित
हुने कुराको झल्को मिल्दछ ।उपर्युक्त उमा महेश्वरको प्रतिमा लोहकार वाज-
सपतिले बनाएको कुरा प्रस्तुत अभिलेखबाट
जानिन्छ ।]

अभिलेख नं. ६७

ॐ नमः शिवाय ॥—शुभ ॥ श्रेयोऽस्तु ॥ सम्वत् ५३५
पौषशुक्लपूर्णिमास्यां दिनेपुनर्वसुनक्षत्रे वैश्वतीयोगे बुधवासरे ॥ राजाधिराज परमेश्वर
परमभट्टारकश्री श्रीमत् जयज्योतिर्मल्लदेवस्य विजयराज्ये ॥ श्रीमानी-
गत श्रीवन्धुसिंहगृहगणाधिष्ठित परमेश्वर श्रीसदाशिव श्री श्री मणिकेश्वर
भट्टारकस्यसएव गृहाधिवास्तव्य पात्र श्री ज्येकुलि वर्मणा ॥ भार्या
श्रीमधनलक्ष्मी—तनय श्रीजयसिंह सहितेन ॥ शिवरात्रि व्रतोच्चापन निमित्तान
शिवरात्रिचतुर्दशिकुन्तु परमेश्वर श्री श्री श्री सदाशिवसके पञ्चपञ्च
अविच्छिन्नयाङपंचामृतसनान होम विल्वपत्तारोहण पूजयाये उद्देशान
र्थसिध्दिलिःलिवक्षेत्र ऐवस्वचा निक्षेपहानयाङ श्री श्री सदाशिवस दोहर-
पाजुरो ॥

श्व.....पदान बाँडा वु श्री श्री राजकुल श्रीपात्रलोक स्वबां-
धवलोक

सुखिनो पालोप.....लोकधाका.....हत्या गोहत्या.....
लाकुरो ॥ श्व

.....पम..... गोसह.....ना.....

॥शुभ॥

[प्राप्तिस्थान—ललितपुर भएडारखालको अभिलेख

मिति—संवत् ५३५ पोष शुक्ल पूर्णमास्यां दिने पुनर्वसु
नक्षत्रे वैश्वतीयोगे बुधवासरे ॥

राजा, दूतक वा कुनैको नाम प्रशस्ति समेत—

(१) राजाधिराज परमेश्वर
परमभट्टारक श्री श्रीमत्
जयज्योति मल्लदेव (२)
पात्र श्री येकुलिबर्म (३)
श्री मधनलक्ष्मी (४) श्री
जयसिंह

प्रशासनिक पद—+

अड्डा—+

शिलापत्र राख्नाको उद्देश्य—शिवरात्रि बाको लागि भूमि
प्रदान गरेको उपलक्षमा

शिलापत्र राख्नेको नाम—(१) पात्र श्री येकुलि बर्म (२) श्री
मधनलक्ष्मी (३) श्री जयसिंह

महानाटमाहरूको समेत देवताहरूको नाम—

(१) शिव (२) श्री सदा-
शिव (३) श्री श्री मणिके-
श्वरभट्टारक

विहार, मन्दिरको नाम—+

कुनमा प्रकाशित—Dr. D. R. Regmi, Medieval
Nepal, Part III, P. 52

शिलापत्रको शिर्षचिन्ह—+

स्थान—(१) श्री मनीगल (२) श्री वंयुतिह्य गृह (३) थसि-
थलि:

संक्षिप्त विवरण—राजाधिराज परमेश्वर परमभट्टारक श्री
श्रीमत् जयज्योति मल्लदेवको विजयराज्य-
मा परमेश्वर श्री सदाशिव श्री श्री मणि-
केश्वरभट्टारकको स्थानमा शिवरात्रीको
दिन भगवान् श्री श्री श्री सदाशिवको
पञ्चामृत स्नान, होम आदिको लागि
पात्र श्री येकुलि बर्म, श्री मधनलक्ष्मी
तथा श्री जयसिंहले भूमि प्रदान गरेको
कुरा प्रस्तुत अभिलेखमा वर्णित छ ।

कैफियत—प्रस्तुत अभिलेखको अध्ययनबाट उपर्युक्त समय
शिवरात्रीको दिन महादेवस्थानमा महादेवलाई
पञ्चामृत स्नान गराउनुको साथै होम आदि
गरी विष्णु पत्र चढाउने परम्परा भएको कुराको
पत्तो हुन्छ ।]

अभिलेख नं. ६८

ॐ नमोनारायनाय ॥ एकादशीनुपतसंधि निराम्बलचा
संवत्तरस्तु कुसुमे ह—

रिमचंयन्ति निद्रोत्पाण्डरपटाइवराजहसः तेयाति विष्णुस्त-
वनमाः पुनर्भावासः ॥

प्रतिष्ठितोत्तिसिदेवेश लक्ष्मीनारायनेति च । येकादशीव्रतंपुन्यः
पुन्यं श्री विष्णु वृद्धनः ॥

उदयापनं कृतचेव महापुन्यकलेति चः । आत्मं च प्रतिबिम्बच्च
तस्य पुन्यञ्च केशवः । तेः

पुन्यञ्च मयाभायः पुत्रीदोनाविशेषतः । तस्य उल्हासपुत्रेण
हाकोचेव द्वयंशुभं । पुत्रयो

भञ्जलक्ष्मी च वद्धते च चिरायुषं । राजराम जयशिफ-
हयो शिल्पिसे मुत्तम । विश्वक्रः वतारच्च

श्रीष्टनोथमुदीरयेत् ॥ श्रीमत् श्रीरघुवंसावतारः समस्त
विरुदावली वरिक्रिया विराज्य—

मानः दैत्यनायणः ॥ यो जुवराजाधिराजः ममेश्वरमभट्टा-
रकः ॥ श्रीश्री जयज्योतिर्मल्ल—

देवानां रा(ज्य)विजयराजे । नेपासमाद्व शररग्निरामः माघे
च एकादशी शुक्ल पक्षः

रिक्षेतथेचेवे मृगशिरस्यः सवेदतीर्थोऽयं समिच्चवारे ॥ सम्भत्
५३५ माघशुक्ल एकादश्यां

मृगशिरसचत्रे ॥ वेधूतीर्थोऽयं ॥ सोम्यवासरे ॥ प्रतिष्ठितो-
सिदेवोऽयं उद्यापमन्त्रकेशवः

स्तेय पुन्येन सर्वम् राजा राष्ट्र शुभदियना शुभ ॥

[प्रासिस्थान—जलितपुर तुयुलजा टोलको पादपठ लेख

मिति—संवत् ५३५ माघ शुक्ल एकादश्यां मृगशिरसचत्रे
वेधूतिथ्योऽयं सोम्यवासरे

राजा, दूतक वा कुनैको नाम प्रशस्ति समेत—

(१) श्रीमत् श्रीरघुवंसाव-
तारः समस्त विरुदावली
वरिक्रिया विरज्यमानः दैत्य
नारायण यो जुवराजा-
धिराजः परमेश्वर परम-
भट्टारक श्री श्री जयज्यो-
तिर्मल्लदेव (२) श्री विष्णु-
वर्द्धन (३) हाकोचा (४)
भञ्जलक्ष्मी (५) जयशिवहृदय

प्रशासनिक पद—+

अड्डा—+

शिलापत्र राख्नेको उद्देश्य—छोराछोरीहरूको चिरायु श्री
राजा र राष्ट्रको कल्याण
कामना

शिलापत्र राख्नेको नाम—श्री विष्णुवर्द्धन

महानात्माहरूको समेत देवताहरूको नाम—

(१) नारायण (२) हरि
(३) विष्णु (४) लक्ष्मी
नारायण (५) केशव (६)
विश्वकर्मा

विहार, मन्दिरको नाम—+

धर्म धार्मिक कार्य—हिन्दू

कुनमा प्रकाशित—हेमराज श क्व, मेदिअवल नेपाल, १९७०,
पृ. ७०

शिलापत्रको शिर्षचिन्ह—+

स्थान—+

संक्षिप्त विवरण—एकादशी व्रतको उद्यापन गरेको पुण्यले
छोराछोरीहरूको विरायु श्री राजा र
राष्ट्रको कल्याण कामना गरी लक्ष्मी
नारायणको मूर्ति प्रतिष्ठापन गरेको कुरा
प्रस्तुत अभिलेखमा वर्णित छ ।

कैफियत—प्रस्तुत अभिलेखमा वर्णित लक्ष्मीनारायणको
मूर्ति लक्ष्मी र नारायणको आधा-आधा जिउ-
बाट बनेको अर्द्धनारीश्वर मूर्ति भएको कुरा
प्रस्तुत पादपीठ माथि प्रतिष्ठापित मूर्तिको
अनुशीलनबाट स्पष्टतः विदित हुन्छ ।

अर्को, प्रस्तुत अभिलेखमा एकादशी व्रतको उद्या-
पन गरेको पुण्यले राजा र राष्ट्रको कल्याण
कामना गरिएको पाइएबाट तत्कालीन नेपाली
जनमानसमा निहित राजा एवं राष्ट्रप्रतिको
अगाध श्रद्धा, भक्ति स्पष्ट रूपले झल्किन्छ ।]

अभिलेख नं. ६६

ॐ नमः श्रीवज्रवर्ण नवनागराजाय । । शुद्धस्कटिकसंकाशं
अष्टकुल

नागाधिपंप्रभुं ॥ जाज्वल्यमहाणिकधराय ओं नमाम्यहं नमो-
स्तुते

महापद्मनागराजं नमाम्यहं ॥ मास द्वा—

दश १२ संवत् दिन ७ इहकाल वषतस जलवृष्टि मजुयाओ
सागर समुद्रस

लंछशून्यजुओ कालवषतश्च ॥ माघशुक्ल पूर्णिमासः रात्रि-
घटि २७ कलाम

अष्टसिद्धि गुरु श्रीवज्राचार्यं तुद्रू देवजुन

पूरश्चर्यं संपूर्य ॥ रात्रोदिन ६२ थ्व पुण्यनं जलउत्पत्ति
जुयाव धरित्रीनं

जलवृष्टिजुस्यं हाहाकाल जुओ लोक सत्व प्राणी जगत् रक्षा
उद्धार जुलो ॥

श्रेयोऽस्तु ॥ संवत् ५३५ फाल्गुण शुक्लया अष्टमी

श्रवणनक्षत्र इन्द्रयोग वृहस्पतिवार दिनघटी ३ वि २५
मघ्यान्ह व्यला

घटि १५ वि ५५ संपूर्य व्यला घटि २७ वि १७ थ्वते
लग्नव्यलासं थ्व जलधारा

प्रवेशयाङं लंछहायकं स्थापना याडा दिन जुलो ॥ ॥

दानपति इषाक्षे आलोक ओतागृह श्रीवज्राचार्यं वैदच तुहू-
दवज भाय्या

इन्द्रलक्ष्मी दुतीय भाय्या जयलक्ष्मी पुत्र फयकुदेवजु पुत्री
शुंदरलक्ष्मी ॥

थ्वतेया धर्मचित उत्पन्न जुयाओ थ्व जल धर्म किताप कल्प
कल्प महाकल्प सदासर्वकाल स्थिरयाय निमित्त ॥ ॥

आलोक हितिवयव

क्षत्र नामसंज्ञकं नवम्येकपादाधिक नवरोपनिक रोओ गु ६
थ्व लंछधारा पंच—

धर्मवातु भट्टारक कीर्तिवाङं प्रतिष्ठा द—

शकर्म याडादिन पूर्णिमासं जुलो वर्षवर्षस बुसाधन डाय-
वयमाल स्थनि—

बेलस जीर्ण उद्धार यायमाल ॥ ॥ ल्होन्यबेलस थ्वलंछ
नादि मण्डलसं समस्त

मेघ शिलाछत्रण साधन लोहतनं लोकपू—

स्थंतया लोहत पोलाओ स्वयमत्यओ न्हं ॥ फोर जुल बासा
मनुष्यता

मस्तकया पूरणं अंगनादि होन जुओथ्यं जुयोओन्हं ॥ थुतिया
निमित्तन

चतुर्दिगसं विदिगसं ॥ गोमुखनाग ॥ मेघमुखनाग ॥ सिध—
मुखनाग ॥ व्याघ्रमुखनाग ॥ मृगमुखनाग ॥ गजमुखनाग ॥

भुजंगनाग ॥ भुजंग—

महावृक्ष ॥ भुजंगनाग ॥ विमागाल पद्मजलाशयसंलिंगितं ॥
मध्यस्थाने ॥

महालक्ष्मी ॥ श्रीदिघ्नान्तक भैरव समस्त का—

लि ॥ उग्रचण्डि, विद्वचण्डि, डाकिनीयक्ष ॥ थुति देवता
साधन यास्थंतया ॥ ॥

थ्व शुद्ध भूमिस, मूलमार्ग चाकल उयंकां तया भित्रस कस्तुर,
सांभु, मल, मूत्र, क्षणुया

लकाम थुति सुद्धा शरीरस द—

यकं थ्व शुद्धभूमिस ओयमत्यओ अथवा यः अनेग फोर याय-
मत्यओ ॥ थुति,

अभिचित्त याड थ्व हितिया भूमिस निमित्त यायमाल ॥ ॥
थूति शुद्धचित्त मयातसा

थ्व भूमिस विज्याक देव को—

पजुयाओ अंगभंग जुस्यं पंचमहापातक लाओथ्यं ॥ लोक-
दववस्थनं हितचित्त

याय थुति ॥ शुभम् ॥ थ्व अचरपत्र आलोक हितिफुस शिला-
पत्र वस्थितं धर्म—

धातुस सहिवस्थितं

यथादृष्टं तथा लिखितं ॥ शुभमस्तु सर्वदा कल्याणसिद्धि ॥ ॥

शुभमभूयात् ॥

[प्राप्तिस्थान—ललितपुर इच्छाछें टोलको अभिलेख

मिति—संवत् ५३५ फाल्गुण शुक्ल अष्टमी श्रवण नक्षत्र
इन्द्रयोग बृहस्पतिवार
राजा, दूतक वा कुनेको नाम प्रशस्ति समेत—

(१) अष्टसिद्धि गुरु श्री
वज्राचार्य तुहू देव (२)
इन्द्रलक्ष्मी (३) जयलक्ष्मी
(४) फयकुदेव (५) शुंदर-
लक्ष्मी

प्रशासनिक पद—+

अड्डा—+

शिलापत्र राख्नाको उद्देश्य—जलधारा स्थापना गरेको
शिलापत्र राख्नेको नाम—(१) श्री वज्राचार्य तुहू देव (२)
इन्द्रलक्ष्मी (३) जयलक्ष्मी (४)
फयकुदेव (५) शुंदरलक्ष्मी

महानात्माहरूको समेत देवताहरूको नाम—

(१) श्री वज्रवरुण (२) महापद्म-
नाग (३) गोमुखनाग (४) मेघ-
मुखनाग (५) सिंहमुखनाग (६)
व्याघ्रमुखनाग (७) मृगमुखनाग
(८) गजमुखनाग (९) भुजंगनाग
(१०) भुजंग महावृक्ष (११) भुजं-
खालनाग (१२) महालक्ष्मी (१३)
श्री विघ्नान्तक भैरव (१४) काली
(१५) उग्रचण्डि (१६) विदधचण्डि
(१७) डाकिनी यक्ष (१८) पंच
धर्मधातुभट्टारक

विहार, मन्दिरको नाम—+

धर्म, धार्मिक कार्य—बौद्ध

कुनमा प्रकाशित—T.R. Vaidya & H- R. Shakya,
Medieval Nepal, 1970 A.D.,
PP. 72-74;

शङ्करमान राजवंशी, पुरातत्त्व पत्र संग्रह,
भाग २, पृ. १५२

शिलापत्रको शिर्षचिन्ह—+

स्थान—इषाखे आलोक ओतागृह

संचित विवरण—इषाखे आलोक ओतागृह वस्ने श्री वज्रा-

चार्य तुहू देव, इन्द्रलक्ष्मी, जयलक्ष्मी,
फयकुदेवहरू, शुंदरलक्ष्मीहरूले जलधारा
(आलोक हिटी) निर्माण गरी त्यसको
लागि आवश्यक व्यवस्था बाँधेको कुरा
प्रस्तुत अभिलेखमा वर्णित छ ।

कैफियत—प्रस्तुत अभिलेखमा श्री वज्राचार्य तुहू देव भन्ने
व्यक्ति पुरश्चरण वसेको कुरा वर्णित भएबाट उप-
र्युक्त समय हिन्दूधर्ममा प्रचलित पुनश्चरणको
परम्परा बौद्धमार्गीहरूले पनि अपनाएको कुराको
पत्तो हुन्छ ।

यस लेखमा श्री विघ्नान्तक भैरव, काली, उग्र-
चण्डि, विदधचण्डि, डाकिनी यक्ष आदि हिन्दू
देवदेवीहरूको प्रतिष्ठापन गरिएको कुरा वर्णित
भएबाट तत्समय बौद्धहरूमा पनि हिन्दू देव-
देवीहरूको प्रतिष्ठापन गर्ने चलन चलेको
कुरा जानिनुको साथै तिनीहरू हिन्दू देवताहरू-
को पूजाआजा पनि गर्दथे भन्ने कुरा जानिन्छ ।

अर्को, अष्टसिद्धि गुरु श्री वज्राचार्य तुहू देव भनी
यसमा वर्णन गरिएको पाइएबाट हिन्दूधर्मका
अणिमा लविमा आदि अष्टसिद्धिलाई बौद्धहरू
पनि मान्दथे भन्ने कुराको जानकारी मिल्छ ।

ललितपुर इषाखे टोलस्थित आलोक हिटीको ऐति-
हासिकताको ज्ञानको लागि यो अभिलेख महत्त्व-
पूर्ण सामग्रीको रूपमा रहेको छ ।]

अभिलेख नं. ७०

ॐ नमः श्री गणपतये नमः ।

गना(णा)ना गनपतिश्चदौगजमुक्तौ त्रिलोचनं(नं)

प्रसन्नो(न्नो) भवतुमे नित्यं वरंदाता विनायक ।

मनोवाञ्छित सिद्धिस्तं पूजितो रघुभि सह
सर्वविघ्नहरदेव गनाधिपते नमोनमः ॥
शुभ श्रे योस्तुः ॥

सम्बत् ५३६ अश्विनिशुक्लः । पूर्णमास्यान्तिथौ ॥
रेवति घटि २१ अश्विनि नक्षत्रे ॥ हर्षण जो घटि ६ वज्रयोगे ॥
अंगार वाशरे ॥ श्री श्री यंदुविनायदेव स्थापनजुवदिवस ॥
श्री श्री जोतिम्ल देव थाकुरस विजयराजो भवतु ॥
श्व देवस्थापनय तुं मुक्तपवित्रा थंदमुगु न्हिपुनमु...
प्रमुखन । श्वनाछय दं .....॥ शुभमस्तु सर्वदा ॥

श्री श्री यंदुविनायदेवको मूर्ति प्रति-
ष्ठान गरिएको कुरा प्रस्तुत अभिलेखमा
वर्णित छ ।

कैफियत — प्रस्तुत अभिलेखको प्रारम्भमा गणेशको स्तोत्र
उत्कीर्ण गरिएको छ । त्यसमा गणेशको गज-
मुख श्री त्रिनेत्र हुने कुरा वर्णित छ । गणेशले
मानिसहरूको सम्पूर्ण विघ्न बाधाहरूलाई हटाई
तिनीहरूको मनोवाञ्छालाई पूरा गर्ने कार्य गर्ने
कुरा पनि त्यसमा उल्लेख गरिएको छ ।]

[प्राप्तिस्थान—जलितपुर चिकंभहिलको अभिलेख

मिति—संवत् ५३६ अश्विनी शुक्लः पूर्णमास्यान्तिथौ रेवति
घटि २१ अश्विनि नक्षत्रे हर्षण जो घटि ६ वज्रयोगे
अंगारवाशरे ॥

राजा, दूतक वा कुनैको नाम प्रशस्ति समेत—

श्री श्री जो तम्लदेव थाकुर

प्रशासनिक पद—+

अड्डा—+

शिलापत्र राख्नाको उद्देश्य—+

शिलापत्र राख्नेको मान—+

महानात्माहरूको समेत देवताहरूको नाम—

(१) श्री गनपति (२) ग-
नाधिपति (३) श्री श्री यंदु-
विनायदेव

विहार, मन्दिरको नाम—+

धर्म, धार्मिक कार्य—हिन्दू

कुनमा प्रकाशित—Dr. D. R. Regmi, Medieval
Nepal, Part III, P. 53

शिलापत्रको शिर्षचिन्ह—+

स्थान—+

सन्धि विवरण—श्री श्री जोतिम्लदेव थाकुरको विजयराजमा

अभिलेख नं. ७१

ॐ स्वस्ति ॥ श्री श्री श्री उमामहेश्वर श्री उज्योतदेव
ठाकुरस

.....एकादशिवर्त निमित्तार्थ धर्मपरिस थापन

याडा.....मनवाञ्छित सिद्धिस्तु ॥ सम्बत् ५४० चैत्र
शुद्धि

द्वितीया.....जुरो शुभं ॥

[प्राप्तिस्थान—पूर्व १ नं. दोलखास्थित भीमेश्वर मन्दिर
क्षेत्रको पादपीठ लेख

मिति—संवत् ५४० चैत्र शुद्धि द्वितीया

राजा, दूतक वा कुनैको नाम प्रशस्ति समेत—

श्री उज्योतदेव ठाकुर

प्रशासनिक पद—+

अड्डा—+

शिलापत्र राख्नाको उद्देश्य—मनोवाञ्छा पूरा होस्

शिलापत्र राख्नेको नाम—श्री उज्योतदेव ठाकुर

महानात्माहरूको समेत देवताहरूको नाम—श्री श्री श्री उमा-
विहार, मन्दिरको नाम—+ महेश्वर

धर्म, धार्मिक कार्य—हिन्दू

कुनमा प्रकाशित—मोहनप्रसाद खनाल, नेपालका केही
मल्लकालीन अभिलेख, २०२६, पृ. २

शिलापत्रको शिर्षविन्दु—+

स्थान—+

संक्षिप्त विवरण—एकादशी व्रतको लागि श्री मनोवान्छा पूरा
होस् भन्ने कामना लिई श्री उज्योतदेव
ठाकुरले देव मूर्ति प्रतिष्ठापन गरेको कुरा
प्रस्तुत अभिलेखमा वर्णित छ ।

कैफियत—उत्तरप्राचीनकालदेखि नै नेपालमा विष्णु र
शिवलाई एउटै देवताको रूपमा मान्ने चलन
चल्दै आएको थियो । कार्तिक शुक्ल एकादशी-
लाई विष्णुको जस्तै महादेवको दर्शन गर्ने एक
महान पर्वको रूपमा लिइने कुरा उत्तरप्राचीन-
कालीन संवत् ८० को अन्तलिङ्गे श्वरको अ-
भिलेखमा सो दिन मन्दिरको माग सफा गरा-
उने चलन चलेको कुरा वर्णित भएबाट हुन्छ ।
प्राचीन अनुश्रुति अनुसार विष्णुको दर्शन गर्ने
जाने व्यक्तिले महादेवको दर्शन गर्नु अनिवार्य
छ । विष्णुको दर्शन गरेर महादेवको दर्शन
नगरेमा त्यसलाई कुनै पुण्य नहुने कुरा केदार-
खण्डका पंक्तिको अभ्ययनमा स्पष्ट रूपले
जानिन्छ । यसै तथ्यको आधारमा नेपालमा कुनै
पनि वैष्णव पर्वहरूको अवसरमा शिव मन्दिरमा
पनि मानिसहरू महादेवको दर्शन गर्न जान्छन् ।
आषाढ शुक्ल एकादशी तथा कार्तिक शुक्ल
एकादशी वैष्णव धर्मसित खास सम्बन्धित तिथि-
हरू रहेर पनि ती दिनहरूमा शिवको दर्शनार्थ
पशुपति जाने मानिसहरूको घुईचो अत्यधिक
मात्रामा हुने हुन्छ । तत्समय शिव र विष्णुको
आधा-आधा शरीरबाट बनेको हरिशङ्करको मूर्ति
प्रतिष्ठापन गर्ने चलन चलेकोलाई पनि यहाँ

उदाहरणको रूपमा लिइन्छ । यसै तथ्यको परि-
प्रेक्षमा प्रस्तुत अभिलेखलाई लिन सकिन्छ ।
यसमा एकादशी व्रतको लागि उमामहेश्वरको
मूर्ति प्रतिष्ठापन गरिएको कुरा वर्णित छ ।
जसले उत्तरप्राचीनकालदेखि चल्दै आएको
हहिहरको एकात्म्य रूपको मान्यतालाई त्यस
समय पनि मानेकै थियो भन्ने कुराको पत्तो
हुन्छ ।]

अभिलेख नं. ७२

ॐ नमः सूर्याय ॥

त्रैलोक्य नैत्रमखिल तिमिरोपहारं

ससाश्वयातगमन किरणा.....

—...रसन्निभतनुं ग्रहराजमा

श्रीपद्मपाणिमधुना सातं नमामि ॥

१ स्वस्ति काष्ठायां परितं स्थितश्च नृपते मौलिमशिरश्चिजतं

पादाब्जं शकलार्थि हारशि तत् पादसंप्राप्तवान् । राज्ये

तस्य च जोतिमल्ल नृपतेः संसारदेवी पते पद्यने

कपूरित्वरे भक्तापुरीपट्टने ॥ एषो मार्त्तण्ड भक्तिः

कुलतिलकबपुर्वाद्य...परि मातः कुक्षेः परितीपितरजनहृदा

...दं संजातकारी । नागाय तेजवसोदृशदर रवितनुः

कारित स्थापनी पा श्रद्धा कार्यादिसर्वे नियतयमतिशयः

पुण्यवान् साधुचित्तः ॥ नेपालहायनगते द्वयवेदभूते शुक्रे च

शुक्ल तिथिके रविसंज्ञके च । पूर्णा करोति सप्तमीव्रताराज-

गतपाषाण

भास्कर रथपरि...पि ॥ सुपुण्य मृद्धयाश्च भू .....
 ...समये धरि.....वयाषा .....
 .....सम्बत् ५४२.....बुद्धवार ॥

[प्राप्तिस्थान—भक्तपुर ववाथनु टोलस्थित सूर्य मन्दिर भित्रको
 अभिलेख
 मिति—संवत् ५४२.....बुद्धवार
 राजा, दूतक वा कुनैको नाम प्रशस्ति समेत—

- (१) जोतिमल्ल नृप
 (२) संसारदेवी

प्रशासनिक पद—+

अड्डा—+

शिलापत्र राख्नाको उद्देश्य—+

शिलापत्र राख्नेको नाम—+

महानात्माहरूको समेत देवताहरूको नाम—

- (१) सूर्य (२) श्री पद्म-
 पाणि (३) मार्तण्ड (४)
 रवि (५) भास्कर

विहार, मन्दिरको नाम—+

कुनमा प्रकाशित—Dr. D. R. Regmi, Medieval
 Nepal, Part III, PP. 53-54

शिलापत्रको शिर्षचिन्ह—+

स्थान—+

संक्षिप्त विवरण—संसारदेवीका पति जोतिमल्ल राजाको
 राज्यस्थित भक्तापुरीपट्टनमा किरण रूपी
 सप्ताश्वयोजित रथमा आरूढ भगवान्
 सूर्यको शिलामूर्ति प्रतिष्ठापन गरिएको
 कुरा प्रस्तुत अभिलेखमा वर्णित छ ।

कैकियत—प्रस्तुत अभिलेखको अध्ययनबाट सूर्यले पद्म ग्रहण
 गर्ने कुरा थाहा हुनुको साथै सूर्यको रथमा
 जोत्तिने सप्ताश्व तिनको सप्त किरणको प्रतीक
 स्वरूप भएको कुराको पत्तो हुन्छ ।]

अभिलेख नं. ७३

ॐ नमः सोमाय ॥ श्री योऽस्तु सम्बत् ५४७ कार्तिक शुक्ल
 पूर्णमास्यायान्तिथौ विष्टे घटि न वणिक् कर्णौ श्रीदिने ॥
 वद्धरायां आश्वनि घटि २३ भरुनि नक्षत्रे सुद्धिजोगे बुद्धमासरे
 वेला उदयात्परतो घटि २४ विघटि ४६ तदा मान लग्ने ॥
 थ्व दिन कुन्हु श्री पूर्णिमा व्रत प्रतिष्ठा दिन स्थापन चुरवं ।
 श्री श्री

ज्योतिमरदेवस्य विजयराज्ये श्रीवर्धनम्य श्रीयकलि भाज्या
 श्रीमदनलदमी भरीस सर्वामतेनः । शुभमस्तु ॥

[प्राप्तिस्थान—ललितपुर भएडारखाल भित्र प्रतिष्ठापित चन्द्र-
 माको पादपीठ अभिलेख

मिति — संवत् ५४७ कार्तिक शुक्ल पूर्णमास्या-
 न्तिथौ विष्टे घटि न वणिक् कर्णौ श्री दिने
 वद्धरायां आश्वनि घटि २३ भरुनि नक्षत्रे सुद्धि-
 जोगे बुद्धमासरे वेला उदयात्परतो घटि २४ वि-
 घटि ४६ तदा मान लग्ने ॥

राजा, दूतक वा कुनैको नाम प्रशस्ति समेत—

- (१) श्री श्री ज्योतिमरदेव
 (२) मदनलदमी (३) श्री
 येकलि

प्रशासनिक पद—+

अड्डा—+

शिलापत्र राख्नाको उद्देश्य—पूर्णमा व्रत वसी चन्द्रमाको
 मूर्ति प्रतिष्ठापन गरेको अव-
 सरमा

शिलापत्र राख्नेको नाम—श्री मदनलदमी

महानात्माहरूको समेत देवताहरूको नाम—सोम

विहार, मन्दिरको नाम—+

धर्म, धार्मिक कार्य—हिन्दू

कुनमा प्रकाशित—Dr. D. R. Regmi, Medieval
Nepal, Part III, PP. 55-56

शिलापत्रको शिर्षचिन्ह—+

स्थान—श्री वथनिहा

संचित विवरण—श्री श्री ज्योतिमरदेवको विजयराज्यमा
श्री यकलि भार्या श्री मदनलक्ष्मी भरीले
पूर्णमा व्रतको अवसरमा चन्द्रमूर्ति प्रति-
ष्ठापन गरेको कुरा प्रस्तुत अभिलेखमा
वर्णित छ ।

कैफियत—नेपालमा प्राप्त सप्तहंसयोजित रथमा आरूढ
चन्द्रमूर्तिहरूमा प्रस्तुत मूर्ति सर्वप्राचीन
मानिन्छ ।]

अभिलेख नं. ७४

ॐ नमो बुद्धाय । स्वस्ति श्री ललितपत्तने श्री श्री पशुपति
चरणकमल शेवित श्री श्री मानेश्वरी
वरलब्ध प्रसादित परमभट्टारक परमेश्वर महाराजाधिराज
श्री श्री मज्जय ज्योतिमल्ल
देवस्य विजयराज्ये ॥ श्री श्री मानीगलके ॥ श्रीमदार्थ-
वलोकेश्वर चरणपंकशेवित श्री श्री मन्मणि—
कुमार पादांबुजाराधन तत्पर भग्नराज स्थापनाचार्य.....राज-
गजाकुश सरणागत राज वज्रपंजर
मर्यादा महोदधेत्वादि विराजमान श्रीदक्षिण विहार कुटुंबज
प्रधान महापात्र दैत्यनारायण श्रीराज—
सिंह मल्लदेव वर्मण सन ॥ प्रधान महापात्र चक्रनारायण
श्रीउदयसिंहमल्ल वर्मण सन ॥
प्रधान महापात्र अचुक नारायण श्रीजयधर्मसिंह मल्ल वर्मण
सन ॥ श्वसन्तिभय प्रमुखसन ॥

प्रधान महापात्र असुर नारायण श्रीरुद्रसिंह वर्मण सन ॥

प्रधान महापात्र वीरनारायण श्रीजय

भीममल्ल वर्मण सन ॥ श्वसपचभेसन ॥ राजश्रीमहाविहारे

.....पादस्थापनयागु दिन ॥

श्वेयोस्तु संवत्...पात्तुण शुक्ल चतुर्थी पर पंचमी अश्विनि
नक्षत्र शुक्रयोग बृहस्पतिवार ॥

श्व दिन कोन्हु मिथुन लग्न...स्थापन ॥ ॥ संवत् ५३७

वैशाख कृष्ण एकादशि ॥ उत्तर भद्र

नक्षत्र ॥ विष्कुम्भपर प्रीतियोग ॥ आदीतवार ॥ श्व दिन

कोन्हु द्वारस्थापन ॥ ॥ संवत् ५४७

ज्येष्ठशुक्ल तृतीया ॥ पुनर्वसु पर पुष्य नक्षत्र ॥ ध्रुवयोग ॥

बृहस्पतिवार ॥ कन्यलग्नस ॥

लक्षाहुति आरंभ अग्निस्थापन ॥ शुक्ल.....चित्र नक्षत्र ॥

परिध योग ॥ बुधवार ॥ उ.प्र.

कन्यलग्नस ॥ श्री श्री श्री गवुदतितयागतस थंडन सुवर्ण-

रचित बोधिसत्व देव—

स्थापन प्रतिष्ठा ॥ श्वनसति कर्कट लग्नस ॥ कनककलशत्रय

ध्वजारोहणास ॥ श्री श्री—

जयज्योतिमल्लदेव ठाकुरस विजयाचक्र उत्तरसातक खंडज्व-

डन जिम नेन्हु लक्षाहुति

.....विजयाङ्कन रामभारोसन नवकृत वीरवाहु प्याखुन

द्वयकं श्वस सकलको

जेश्री भारोपनि षुह्म प्याखन हुयक महाउच्छाह यायाङ्कह

लक्षाहुति यज्ञ संपूर्ण

जुरो ॥ मूल वज्राचार्य श्रीवृत्राहाल श्रीमञ्जु जुस ॥ कर्म

वज्राचार्य श्री टववहाल श्री—

लोकराम जुस ॥ श्वव हिरिस स्वया भिक्षु श्रीउदयचन्द्र-

जुस ॥ वहिरिया दिनसोक्व

मेगयुदि सिहास ॥ व्यष्टदाग वकुलिमूलमीस ज्योतराम मूल-

मीय लिखित उदयराहु

जुल शुभम् ॥ ॥

[प्रातिस्थान—ललितपुर ईवहावहीको भित्तामा टाँसीराखेको
ताम्रपत्र

मिति—संवत् ५४७ ज्येष्ठ शुक्ल

राजा, दूतक वा कुनैको नाम प्रशस्ति समेत—

(१) श्री श्री पशुपति चरण-
कमल शेवित श्री श्री माने-
श्वरी वरलब्ध प्रसादित परम-
भट्टारक परमेश्वर महा-
राजाधिराज श्री श्री मज्जय-
ज्योति मल्लदेव (२) श्री
मदार्थावलोकेश्वर चरणपंक
शेवित श्री श्री मन्मणि कुमार
पादबुजाराधन तत्पर भग्न-
राज स्थापनाचार्य...राज
गजकुश सरणागत राज
वज्रपंजर मर्यादा महोदधे-
त्यादि विराजमान श्री द-
क्षिण विहार कुटुंबज प्रधान
महापात्र दैत्यनारायण श्री
राजसिंह मल्लदेव वर्म (३)
प्रधान महापात्र चक्रनारा-
यण श्री उदयसिंह मल्ल वर्म
(४) प्रधान महापात्र अचुक
नारायण श्री जयधर्मसिंह
मल्ल वर्म (५) प्रधान म-
हापात्र असुर नारायण श्री
रुद्रसिंह वर्म (६) प्रधान
महापात्र वीरनारायण श्री
जयभीम मल्ल वर्म (७) राम
भारो (८) जे श्री भारो
(९) श्री मञ्जु (१०) श्री
लोक राम (११) भिक्षु श्री
उदयचन्द्र (१२) वृकुलि
मूलमी (१३) ज्योतराम
मूलमी (१४) उदयरहु

प्रशासनिक पद—प्रधान महापात्र

अड्डा—+

ताम्रपत्र राखेको उद्देश्य—+

ताम्रपत्र राखेको नाम—(१) श्री राजसिंह मल्लदेव वर्म
(२) श्री उदयसिंह मल्ल वर्म
(३) श्री जय धर्मसिंह मल्लवर्म
(४) श्री रुद्रसिंह वर्म
(५) श्री जय भीम मल्ल वर्म

महानात्माहरूको समेत देवताहरूको नाम—

(१) श्री श्री पशुपति (२) श्री श्री
मानेश्वरी (३) श्री मदार्थावलोकेश्वर
(४) श्री श्री मन्मणि कुमार (५)
दैत्यनारायण (६) चक्रनारायण
(७) अचुकनारायण (८) असुर
नारायण (९) वीरनारायण (१०)
श्री श्री श्री गधुदति तथागत (११)
बोधिसत्वदेव

विहार, मन्दिरको नाम—(१) राजश्री महाविहार
(२) श्री ब्रुवहाल (३) श्री टववहाल

कुनमा प्रकाशित—Dr. D. R. Regmi, Medieval
Nepal, Part III, PP. 56- 57.

ताम्रपत्रको शिर्षचिन्ह—+

स्थान—(१) श्री ललित पत्तन (२) श्री मानौगल

संक्षेप विवरण—परमभट्टारक परमेश्वर महाराजाधिराज श्री
श्री मज्जय ज्योति मल्लदेवको विजय-
राज्यमा श्री दक्षिण विहार कुटुंबज
प्रधान महापात्र दैत्यनारायण श्री राज-
सिंह मल्लदेव वर्म, प्रधान महापात्र चक्र-
नारायण श्री उदयसिंह मल्ल वर्म, प्रधान
महापात्र अचुकनारायण श्री जय धर्म
सिंह मल्ल वर्म, प्रधान महापात्र असुर
नारायण श्री रुद्रसिंह वर्म तथा प्रधान
महापात्र वीरनारायण श्री जय भीममल्ल
वर्महरूले राजश्री महाविहारमा पाद-
स्थापन, द्वार स्थापन, अग्निस्थापन, बोधि-

सत्त्व देव स्थापन र कनक कलश त्रय ध्वजावरोहण गरेको श्री सो अवसरमा महाराजाधिराज श्री श्री जय ज्योति मल्ल-देव उपस्थित भएको र वीरबाहु नामक नाटक प्रदर्शित गरिएको कुरा प्रस्तुत अभिलेखमा वर्णित छ ।

कैफियत—प्रस्तुत अभिलेखको अध्ययनबाट उपर्युक्त समय यद्यपि नेपालका महाराजाधिराजको रूपमा श्री श्री मज्जय ज्योति मल्लदेव राज्यासनमा अवस्थित भए तापनि ललितपुरमा महापात्रहरूको शक्ति अपरिमित रूपले बढेको कुरा श्री दक्षिण विहार कुटुंबज प्रधान महापात्र श्री राजसिंह मल्लदेव वर्मको नाममा प्रयुक्त प्रशस्तिले स्पष्ट रूपले इङ्कित गरेको छ ।

श्री राजसिंह मल्लदेव वर्मको नाममा प्रयुक्त प्रशस्तिले सम्भवतः श्री श्री जय ज्योति मल्ल-देवको प्रभुत्वलाई ललितपुरमा पूर्ववत् कायम गराउनुमा तिनको महत्त्वपूर्ण भूमिका भएको कुराको अनुमान हुन्छ । जसको कारण पनि ललितपुरको राजनीतिक चितीजमा तिनको शक्ति अपरिमित रूपले बढ्न गएको लाग्दछ । महाराजाधिराज श्री श्री मज्जय ज्योति मल्लदेवको नाममा प्रयुक्त दैत्यनारायण उपाधिसम्म पनि तिनले आफ्नो नाममा प्रयोग गरिनु श्री अन्य प्रधान महापात्रहरूका नाममा पनि चक्रनारायण, अचक्रनारायण, असुरनारायण तथा वीर-नारायण जस्ता उपाधिहरू प्रयोग गरिएको पाइएबाट तत्समय ललितपुरमा प्रधान महापात्रहरूको शक्ति अभिवृद्धि भएको कुराको उपर्युक्त तर्कलाई पुष्टि मिल्छ ।

यस लेखमा प्रधान महापात्रहरू पाँच जनाका नाम वर्णित छन् जसबाट तत्समयको मन्त्रिपरिषद्मा प्रधान महापात्रहरूको संख्या पाँच जना हुने कुराको अनुमान हुन्छ । ती पाँच जना प्रधान महापात्रहरूलाई पाँच विभिन्न नारायण नाम

दिइएका छन् जुन यहाँ विचारणीय छ ।

प्रस्तुत अभिलेखमा मूज वज्राचार्य र कर्म वज्राचार्य भनी उत्कीर्ण गरिएको पाइएबाट हिन्दू धर्ममा जाति ब्राह्मण श्री कर्म ब्राह्मण गरी ब्राह्मणहरू दुई थरी मानिए जस्तै बौद्धहरूमा पनि जन्मना वज्राचार्य तथा कर्मना वज्राचार्य गरी वज्राचार्यहरू दुई थरी मानिएको कुराको पत्तो हुन्छ । तत्समयका कतिपय लेखहरूका शाक्य वज्राचार्यहरूको उल्लेख पाइएबाट पनि उक्त तर्कको पुष्टि हुन्छ ।

यस लेखमा वीरबाहु नामक नाटक पनि प्रदर्शित गरिएको कुरा वर्णित छ]

अभिलेख नं. ७५

ॐ श्रियोऽस्तु ॥ सम्वत् ५४६ माघपूर्णिमास्यायां तिथौ पुष्य प्र अश्लेष नक्षत्रे सोभाग्यजोग बृहस्पतिवासरे पौर्णमास्ये प्रतिष्ठादिन थूः ध्रमुनि श्रीदुधो चाखाविहार योटागृह श्रीराजवंश अवतारः रावत अनंतराम भारोस भार्या जयलक्ष्मी भरोस व उदयराम भारोस भार्या उल्हासलक्ष्मी भरोस भरात्य हृष × × भारोस भार्या आसलक्ष्मी भरोस पुत्री वशुलक्ष्मी ।

[प्रातिस्थान—ल.पु. चक्रवहिल टोलको चन्द्रमूर्तिको अभिलेख मिति—संवत् ५४६ माघपूर्णिमास्यायां तिथौ पुष्य प्र अश्लेष नक्षत्रे सोभाग्य जोग बृहस्पतिवासरे राजा, दूतक वा कुनैको नाम प्रशस्ति समेत—

- (१) श्री राजवंश अवतारः रावत अनंतराम भारो
- (२) जयलक्ष्मी (३) उदयराम भारो (४) उल्हासलक्ष्मी (५) असाक्षी (६) वशुलक्ष्मी

प्रशासनिक पद—+

अड्डा—+

शिलापत्र राख्नाको उद्देश्य—+

शिलापत्र राख्नेको नाम—(१) रावत अनंतराम भारो (२)
जयलक्ष्मी (३) उदयराम भारो
(४) उल्हासलक्ष्मी (५) आसलक्ष्मी
(६) वशूलक्ष्मी

महानात्माहरूको समेत देवताहरूको नाम—+

बिहार, मन्दिरको नाम—चाखाबिहार

धर्म, धार्मिक कार्य—हिन्दू

कुनमा प्रकाशित—हेमराज शाय, मेडिएवल नेपाल, १९७०,
पृ. ७६

शिलापत्रको शिर्षचिन्ह—+

स्थान—श्री दुधवो चाखाबिहार योटागृह

संक्षिप्त विवरण—श्री दुधवो चाखाबिहार योटागृह बस्ने श्री
राजवंश अवतारः रावत अनंतराम भारो,
जयलक्ष्मी, उदयराम भारो, उल्हास-
लक्ष्मी, आसलक्ष्मी, वशूलक्ष्मीहरूले माघ
पूर्णिमा वृत्तको अवसरमा चन्द्रमाको
मूर्ति प्रतिष्ठापन गरिएको कुरा प्रस्तुत
अभिलेखमा वर्णित छ ।

कैफियत—सप्तहंसयोजित रथमा आरुढ चन्द्रमा नवग्रहका
मूर्तिहरूको बीचमा अवस्थित छ । नेपालमा प्राप्त
यस किसिमका चन्द्रमूर्तिहरूमा यो मूर्ति प्राचीन-
तम मध्येको मानिन्छ ।]

अभिलेख नं. ७६

श्रेयोऽस्तु सन्वत् ५४९ चैत्र शुक्ल दशम्यां तिथौ अंगार-
वासरे सुकरमजोगे

पञ्चनक्षत्रे राजाधिराज प्रमेश्वर प्रमभट्टारकः श्री श्री जय-
जन्मलक्ष्मदेवस्य

विजयराजेः । दिवंगतः पिता राज्य दा पाल स निमितेनः
श्री श्री अक्षोभः

सुवर्णा पठिमा भट्टारकायः पुत्र जय तेजपाल भ्रातृ अनन्त-
राजपाल

सहोद्रे उभेसन प्रति थापयित्वाः पुत्र पौत्र सर्वे सुखिन सन्तुः
जावत् चन्द्रार्क

मेदनी प्रजते । कालोत्रतो भवतुः । शुभमस्तुः ॥

[प्रा.स.स्थान—काठमाडौं विश्वकर्मा विहारमा राखेको ताम्र-
पत्राभिलेख

मिति—संवत् ५४९ चैत्र शुक्ल दशम्यां तिथौ अंगारवासरे
सुकरमजोगे पञ्च नक्षत्रे

राजा, दूतक वा कुनैको नाम प्रशस्ति समेत—

(१) राजाधिराज प्रमेश्वर

प्रमभट्टारकः श्री श्री जय-

जन्मलक्ष्मदेव (२) राज्य

दा पाल (३) जय तेजपाल

(४) अनन्त राजपाल

प्रश.सनिक पद—+

अड्डा—+

तामापत्र राख्नाको उद्देश्य—दिवंगत पिताको निमित्त पुत्र,
पौत्र सबै सुखी होउन् भन्ने
कामना लिई श्री श्री अक्षोभ्य-
को सुवर्ण प्रतिमा प्रतिष्ठापन
गरेको अवसरमा

तामापत्र राखेको नाम—जय तेजपाल, अनन्त राजपाल

महानात्माहरूको समेत देवताहरूको नाम—

(१) श्री श्री अक्षोभ (२) चन्द्र (३) अर्क

बिहार, मन्दिरको नाम—+

धर्म, धार्मिक कार्य—बौद्ध

कुनमा प्रकाशित—Dr. D. R. Regmi, Medieval
Nepal, Part III, P. 58

तामापत्रको शिर्षचिन्ह—+

स्थान—+

संक्षिप्त विवरण—राजाधिराज प्रमेश्वर प्रमभट्टारक श्री श्री
जयजन्मलक्ष्मदेवको विजयराजमा दिवंगत पिता
राज्य दा पालको निमित्त जय तेजपाल तथा
अनन्त राजपालले पुत्र, पौत्र सबै सुखी
होउन् भन्ने कामना लिई श्री श्री अक्षोभ्य-
को सुवर्ण प्रतिमा प्रतिष्ठापन गरेको कुरा
प्रस्तुत अभिलेखमा वर्णित छ ।

कैफियत—+]

[क्रमशः]

ऐतिहासिक पत्रावली

श्री
श्री हरिद्वार
१

सतौको जसिवत षट्. पटेजावाट आउन्धार. कास्कि-
को रामु गुरूं गुरुद्वारबाट आउन्धारले. मुषजमानि ल्यायाको
षवर जोपाया सुन्याको कच्चा पक्का लेख्याको हो—

उप्रान्त लाहुरको रजितसि. फागुनतक अम्मर
सहरमा थिया. उन्का साथको फौज पनि संगै थियो. सतरू-
द्रापार फुलौर भन्याका ठानामा येक येवान् र ३।४
हज्जार फौज छ. लोध्यानामा अंगरेजको २ पल्टन् कप्-
तान छ कर्नाल भन्याका सहरमा २ पल्टन् अंगरेज छ.
येक पल्टन् रजवन् छ. २ कम्पनि गोरा लोग छ रजवन्-
को मालिक्. दिर्कट मेजर कर्नेल यक् तिन कपतान् येति
छन्. लाठसाहेव मेहेरट्मा छन. सुग.ठोर जान्या रस्ता
—१. जान्या रस्ता सटक तयारि भयाको छ. लाठ
साहेव आउँछन् भन्थ्या. गुरुद्वारमा पाहाडि पलटन येक छ.
अग्ने सालमा सिंहको र अंगरेजको लडाई हुंछ भन्या गलवा
षवर सुनिथ्यो भनि कह्या शुभम्—

श्री १

सर्दार हस्तविसाहीले फागुन सुदि १० रोज २

का दिन मसीत मानीसको मुषजवानो भनी पठायाको
षवर—

अंग्रेजको साहेबवान्हरूले १६ जना मानीस
आफना तर्फकालाई वेगमका डेरा काहा पन्याको छ क्यात-
वर छ. त्यो पनि बुभनु हाम्रा रिसालाको घोडा र हाम्रा
टोफी वाला वन्दुक जति पाइछ किन्तु भनी रूपैया समेत
दिई वेगमका फौज तर्फ पठायाका रह्यो छन् तिति मानिस-
लाई वेगमले पक्री कैद गरि तिमिहरूले माल किन भनि
ल्यायाको रूपैया काहा छ भनि वेगमले भन्दा हामीसंग
ऐले पाँच हज्जार रूपैयाँ हाम्रा साथमा छ अरु हामीले
जंगलमा जमीनमा दवाई राख्याको छ भनी पक्रीयाका-
हरूले भन्याछन् र तितिहरूका साथका रूपैयाँ लिई मानिस
हरूलाई कैदमा राख्याको छ सिमानाका नजिकमा वखवर
लाम वाघी अंग्रेज वस्याका छन् शुभम्—

श्री १

कुमाउबाट हवलदार भाजुविरले मुषजमानि भनि

पठायाको षवर—

उप्रांतः जज साहेब लाठसाहेबसंग मुलाकादलाई काजि आउछन् भन्दा कुरा थियो आउछन् आउनु भनि- सोध्या लाठसाहेब पनि फागुनको ११ दिन जादा डिल्ली आई व हावाट विषुवत्संक्रान्तीको मेलालाई हरिद्वार आउ- छन् बाहावाट गुरुद्वारमा रहन्दा पल्टन् हेर्ने पनि जान्दा- छन् भन्दा घर छ, जजसाहेब पनि ससौंगात लि शिवरा- त्रिको दिन, जाहावाट कुँच गरि वडासाहेबसंग भेट गर्नु भनि गया, लाठसाहेबसंग भेट मुलाकाद गरिवाहावाट जजसाहेब मुलुकिको काम निमित्त वैसाखको १० दिन जादा कुमाउको भोटदान पूरा आई पुग्या छन् शुभम्—

सुब्बा चतुर्भुज मल्लले पठायाको षवरको फर्द—

कानपुरवाट दुबै लाठ कलकत्ता गया अब केहि दिनमा कलकत्ता दाषल हुन्दा छन, जंगिकामको लाठ जखेल कलकत्तावाट फर्कि चतुरमासालाई सिमल्या गै वस्न्या छन् भन्दा साहेबवानहरूको जवानी षवर छ जाहेर होला बाँकि हिन्दुस्तानमा रह्याको पल्टन मध्ये १० पल्टन् लाहोरको पश्चिम तर्फ, सिंधु नदीको किनारमा गै छावनी हाली बस्नु भन्दा हुकुम सदरवाट लेषिआयेछ र, येक रोज वखेल मारिसाहेब डाक्टर डाबी कप्तान मेलन् डाक्षरको वोल्टोन ये साहेबवानहरूसंग कर्नेलको बंगला- मा बसउठ हुदा छाउनीको सबव सोधनी गरियो र इनि हेरुले कह्याको षवर पश्चिम तरफ गर्मीको गलवा षवर सुनीया लाहोरवालाको सवाल बमोजिम १० पल्टनको छाउनि सिंधु नदीको किनारामा रहोस भन्दा हुकुम लेषि आयो बाकि पश्चिम तरफ १७।१८ लाख जवान भयाको रुस वादशाह छ तेससंग कदाचित लाहोरवाला मिल्थो सामेल भयो भन्दा हिन्दुस्तान थाम्न कठीन पर्न्याछ, तेस वाटको पनि चौकस राखनु पर्न्याछ भनी विस्तार गन्या र

मुष्ये दोस्तिमा दगावे मानी लाहोरवालाबाट हवैन तत्पार दो सर्कारको येक वास्ता जति छन पाहाडको मुहुडा गोर्षा फौज र मंदान देसको मुहुदामा अंगरेज भयापछि कसको येस जावैन हटाउन सकियला भन्दा विस्तार गरियो र दुरुस्त हो लडाजीको हकमा तरवार बहादुरी गोर्षा सिपाही र अकलबन्दोवस्तले मुनुक सर गन्या अंगरेजको सीवाये अर्को कोहि छन भनी कर्नेल साहेबजे भन्दा सो जाहेर होला बाकि सिंधुनदिको किनारामा १० पल्टन गै वन्नु भन्दा हुकुम लेषि आयाको निस्तुक षवर छ उप्रांत कच्चा- पक्का षवर जो पाईयेजा सुनीयला जाहेर गरि पठाउला बाँकि ईनका पल्टन फौजको हिसाव कीतावमा लेषियाको मन्दराज टीपु सुरत वम्बे वाहेक कलकत्ताको तावेभर हिन्दुस्तानमा ८७ सौ जवानको पैदल पल्टन ७४ तुरूक सवार पल्टन ८ गोलंदाजी पल्टन ८ गरि पल्टन जमा ६० तोव जमा ५ हजार रहेछ भन्दा छ जाहेर होला शुभम्—

श्री १

डोटीको पैठान् मल्लको भाई जुशमल्लले ल्याया- को षवर—

तपसील

टाटीयाटोपीले जमुनापारका राजा रजौटा र विग्रयाका काला पल्टन स्मेत जमा ३ लाखसम्म जमा भै लषनीमा होरी बेलौला भनी लषनीतर्फ फौज वढाउन लाग्याको छ—१ डिल्लीका वादसाहाका छोरा १० हजार फौज जमा

गरी राध्याको रहेछ नीज बादसाहाको छोरालाई टाटीयाले लीन पठाई संगै जमा भै रह्याछन् भन्थ्यो— — — २

लषनौमा सीष पल्टन १२ अरू गोराका पल्टन् रह्याका रह्या छन् सीष पल्टनलाई हामीसंग वसी वरावर रोटी षानु पछि भनी गोराले भन्दा तीमी संग संगै वसी रोटी षानाको हाम्रो कबोल छैन वर्ष दिनको ककार गरी हामीलाई ल्यायाको हो आज देढ वर्ष भयो तीमीहरूसंग षान पनि संगै वसी षानौ ज्ञाहा पनि हामी रहँनौ भनि हातहतियार स्मेत ली अंग्रेज फुटेर लालबागमा.....देरा गन्था छन् यसै वातमा अंग्रेजको र सीषको आफसमा लडइ पनि भये छ २ तर्फको केही मानीस पनि मरेछन् सीषहरू हातहतियार स्मेत ली लाहुर तर्फ गथा छन्— ३

रामपुरका नवाफलाई तीम्ना तालुकभरको हातहतियार सबै हामीलाई जमा गरी ल्याउ भनी अंग्रेजहरूले भन्दा हातहतियार पनि म दिन तिम्नो उर्दि कमान् पनि मान्दिन भनी नीज नवाफ पनि अंग्रेजसंग वीथी आफना होसीयारी गरी फौज तयार गरेछन् काला पल्टन पनि ६ पल्टन नीज नवाफसंग मीलेछन् तहकीत— — — ४

अंग्रेजको फौज तुलसीपुरमा १ साहेबान् र काला सीपाही ६०।७० जवान छन् वाकीमा साहेबान् १ र सये जवान काला सिपाही छन् पटनाको चौकरीमा साहेबान् सये जवान काला छन् पलीयामा साहेबवान १ काला जवान १ सये छन् धौलारामा साहेबवान २ येक सये काला छन् भुरको मटेलामा साहेबवान १ र १ सये जवान काला छन् जती फौज रह्याको ठाउमा ६०।७० षाली पाल षडा गरी राषछन् गाडाहरू पनि तयार गरी राख्याको रहेछ ईनै जगामा अथी आयाका गोरा अरू पल्टन् सबै पसीम् तर्फ लषनौ देषी ४ दीनको बाटो उत्तर तर्फ सीतापुरमा लाम बाधी टाटीयासंग लडनलाई पसीम्

तर्फ फौज होडाउदो रहेछ डोटीवाट नीज जोडा मल्ल षेस तर्फ आउदा पलीयादेषी तुलसीपुरसम्म आफना आषाले देषी आयाको अरू सुनेको.....

(अपूर्ण पत्र)

श्री

पंजापूको हाल्ट पोषको

मंसीरको २२ दीन जादा. पहिला लडाजी. फेरु सहरमा १२ हजार फौज ली. मुक्तघार लालसि. दोश्वा तेजासि. तेथ्रो भक्तराम वक्सी दिनानाय दिवानले किल्लाकागडामा ४ हजार आफना लस्करलाई धर्म दी किल्लावाट बाहार निकाल्या अंग्रेजको ठाना वसाल्या अमीक राईका मामा ध्यानसि इन्का मामा जोहार सि येतिले निमक हलाली गन्था इनले पुरानु वजीरलाई निकाली दिया ध्यानसिको छोरा जोहारसि इन्का जेठा बाबा गुलामसि ईनिहरूलाई प्रमाला नदी भत्ताभंग पाग्या. फेरि लालसिले फौजको नास गर्नालाई परेजपुरमा पल्टन वढायो जति भरि फौज थियो. तति भरि फौज परेजपुरमा चढायो. लडाजीमा जान्या कर्नेल गेह्र फौजलाई लालसिले हुकुम दियनन् आफनै फौजलाई मार्नुगर्छ तोप नचलाउनु यति काम गन्थो भन्थो मुलुक रहन्थो छ उस्तै हामीलाई पनि अंग्रेजीले दिन्थे छ बुतकि सहरमा घोडचढाउको मालीक स्यामसि अटारिवाला पंजाप भरिका सदर्मा वही लड्यो इनका साथमा ५० हजार सवार र तोप-षानाको मालीक मेवासि जर्नेल मजिट्वाला जिनि सितोप वालोका मालीक मूषेषा जर्नेल स्थाम रजवन्को इश्वरीप्रसाद कर्नेल यतिले लडाई गन्थो घोडचढाको

मालिक सडाई कुजेवाला यसका साथका सवारि भर सय
 भन्दा १५ हजार फौज पर्व भन्ने किलिमिको फौज ३०
 हजारले सिंहको ३ सय तोप् २० हजार जमोरा ४० हजार
 घोडा, ३५ हजार वखेल ५० हजार बन्दुक यति लुति लिया
 ताहा पछि तेजासि सदाँरले सतरुडामा पुल बाध्या र अघि
 लस्कर लगाई पछि जिनिस्सी तोप् ८ छादि गुलाबसि
 बाहेक जति भयाका लस्कर पारि राखिकन अटालिवाला
 स्यामसि लड्यो फौजलाई रसड बन्द गन्थो
 फौज खानावार मात्रा आफ्ना लस्करलाई जिनिस्सि ८
 तोपमा गोलन्दाज सिपाही तयार गरी राख्या फेरि पुल

तोड्यो सिपाही बारिको बारि पारिको पारि रह्यो
 अंग्रेजीले पारिवाट हाथ्यो, पारिवाट तोपसिले मिराफ
 लगाई तोपले लस्करलाई मान्छा कोही गंगामा बन्ध्या
 कोही अंग्रेजीले मान्छा सदाँर अंग्रेजीसित मिली लस्करको
 नास गन्थ्यो यस वखतको वास्ताही भन्थ्यो पनि वजीर भन्थ्यो
 पनि लार्न् छ, तुंडा लाठ आइ वस्थ्याको छ, बन्दोवस्त केही
 भन्थ्यो छैन, सबै सदाँर अंग्रेजका कमसलमा आया येक
 गुलाबसि जिम्बुवाला आयाको छैन, अंग्रेजीले उसो ठुलो
 दर राख्याको छ, दागा दिनन्कि भन्थ्यो पेटमा छ, सिपाही
 पनि कमसलमा गयाका छैनन् कोही सदाँरले हुकुम दिया
 घडिभरमा उडाउन्थ्यो थियौं भनि सिपाहीहरू भन्थ्यो — —

NEPAL

(Continued)

-by Sylvain Levi

The History of the Triumphs of Shankara (Samksepa-Shankara-vijaya') also brings them together in an episode which reminds one by certain features of the Nepalese account. Matsyendra Natha, having entered by magic in the body of a king who has just died, leaves his own body to the care of his disciple Goraksa Natha. "As the excellent Yogin was taking the best magical postures, prosperity knew no slackening in that kingdom: 'The clouds poured rain' at propitious periods and the wheat gave priceless crops." But among the women of the seraglio, Matsyendra Natha incarnated in the king, loses his virtue; luckily Goraksa Natha who watches over him, reminds him of his duty and persuades him to enter again his own body⁴. Often also in the lists of the masters of the Hatha-Yoga, Matsyendra Natha is replaced by Mina Natha which name is only an ordinary synonym². Nepalese Buddhism also knows this name; but it con-

siders Mina Natha as the junior to Matsyendra Natha³. The Buddhistic tradition of Tibet seem to ignore Matsyendra Natha⁴, but it knows Goraksa Natha as a thumturgical (wonder-working) ascetic; thus it is that from his childhood he makes his hands and feet grow again by magic, which mutilation took place by order of a barbarious step-mother. One still believes even in the hearing of the noise of the drum which he beats in his rough practices⁵.

The ascetics with pierced ears ('Kaphatas') who make use of the name of Goraksa Natha, have left a remembrance to Buddhism that does them no honour; at the time of the fall of the Sena dynasty when the Indian Church thereby lost her last support, the yogis who followed the rule of Goraksa Natha who were

of a very ordinary intelligence, became the devotees of Icavara, in order to obtain a few honours from the heretic kings; they were even saying that they would not oppose the Turuskas⁶. In the orthodox society of India, the names of Matsyendra Natha and Goraksa Natha still serve as eponyms to two clans of the jugis of Bengal, uncertain caste that pretends to be of Brahmanic origin, in spite of the disdain with which it is surrounded⁷.

The accumulation of all these facts seem to enlighten up the origin of the Nepalese divinity. The first yogis who ascended into Nepal from India, enticed perhaps by childish piety of Narendra deva, found thither undoubtedly a divinity consecrated by use, but foreign to the regular lists. Perhaps it bore the name of Buga⁸, which the Nevars still make use of the designate Matsyendra Natha, whilst the Hindu element employs the vulgar designate Macchindra Nath. Faithful to the method of adaptation always practised by the Hindu religion men in contact with the barbarous people, they vouched to recognize in it, the Lokecvara of mount Kapota; the small dimensions of the image worshipped in Nepal and which tradition has faithfully preserved up till now, constituted at least a feature of resemblance with the idol of mount Kapots, remarkable for its small size.

It is in the name of Lokecvara without the addition of Matsyendra Natha, that the image is represented in the manuscript studied by M. Foucher. Later on, when the invading Brahmanism was able to struggle with equal weapons against

Buddhism, the yogis of Goraksa Natha who followed fortune and who passed into Shivaism, as Taranatha accuses then, imposed on the local divinity a new baptism and hailed it with respect as their Chieftain Matsyendra Natha, whilst they were establishing by the side of Nepal, in a neighbouring and rival kingdom, the parallel worship of Goraksa Natha. The appropriation by the yogis of the local worship appears still more clearly in the case of Pashupati who served to a certain measure as an auxiliary branch to the Shiva sects of India and particularly southern India but already the history of Matsyendra Natha discloses the insinuating action of these Shiva yogis who seemed for a long time to place themselves at the disposal of Buddhism, but who employed themselves with as much constancy as with happiness in disorganizing it, in bringing it nearer to Shivaism to end up by absorbing and destroying it. The apparent anarchy of the Hindu brotherhoods does not exclude the method nor the consistency.

Pashupati.—The hearth of Brahmanic activity in Nepal, its symbol and headquarters together, is Pashupati. From a Brahmanic point of view, Nepal is the country of Pashupati, as it is to the Buddhists, the country of Matsyendra Natha. Pashupati has even, over his secular rival, an advantage of national order; he is an indigene. It was not necessary to bring him from distant countries; He is like the flame of Svayambhu, a spontaneous manifestation of the divinity. The linga which rises on the right bank of the gagmati, surrounded by a world of idols of temples and chapels, reminds him an

authentic relic the miraculous sojourn of Shiva. One day the God was in Benares, his holy city and his sojourn of predilection, in company of Parvati his spouse, it took his fancy to conceal himself from the respectful attention of the gods; he carried himself to Nepal and transformed himself into a gazelle in the wood of Clesmantakas. The anxious gods rushed out on all sides in search of him and succeeded in recognizing in his new form. They prayed and begged him to return with them either to Kailasa, his Olympus, or to Benares, his Jerusalem. Shiva escaped them and sprang on the other bank of the Bagmati. The Chiefs of the gods then decided to lay hold of him by his horn; the horn burst in their hands. "Very well, said Shiva, since I have dwelt here in the form of of an animal (pashu), I shall carry here the name of Pashupati (god animal). "Vishnu piously took one of the fragments of the broken horn and made it into a linga; the three other fragments were carried, to be worshipped as lingas: On the beach of the southern sea, at Cokarna; on the banks of the Candrabhaga¹ river and in Indra's paradise at Amaravati. All the gods assembled together to pay homage to Pashupati; Buddha himself set the example¹⁰. These events took place in very ancient times; however the inspired yogis have revealed the date of the event: 300 years before the end of Treta yuga, about nine hundred thousand years before our period¹¹. A little while later, Vishnu and Brahma wished to find out as to how far travelled the light that emanated from this linga; they travelled round the world without losing sight of it¹². But, in the long course of the times, the primitive temple crashed to the ground and buried

in its ruins, the splendour of the linga. A cow, which sent and spilt her milk every day over the miraculous place, drew the attention and curiosity of a shepherd; he searched among the ruins; the refulgence shot out and consumed him; nevertheless Pashupati was found again. Nepal had then for king Bhuktamana, founder of the dynasty of shepherd-king (Gopal) who was annointed by the hands of Ne Muni, Eponym and Patron of Nepal. The first historical sources which is connected with Pashupati seems to be the name of king Pacupreksa deva, who covered the temple, so they say, with gold sheets. The whimsical chronology of the Vamcalis dates this event with 1234 Kali-Yuga or 1767 before the Christian era.

Beginning from Pashupeksa deva, the Chronicle registers a series of donations, restorations and enrichings: in the reign of Bhaskaravarmangold; in the reign of Gunakama deva, the Thakuri, a golden roofing, in the reign of Cankara deva, the Suryavamshi, a statue of Nandi; in the reign of Sadaciva, a new roofing, etc. From the very oldest manuscripts which are known to us, the kings of Nepal have prided themselves in being "the favourites of the feet of the Divine Pashupati". "The most ancient coins of Nepal show, in alternation with the names of kings, the name of Pashupati, accompanied by speaking likenesses such as Nandi, the bull of Shiva, the trident of Shiva, etc. Pashupati is the political incarnation of Nepal, like Matsyendra Natha is the popular incarnation of her. All the dynasties even to very Gurkhas have treated him with an equal respect and fervour: it is a Gurkha, Rajendra Vikram Shah who, in 1829, conceived

the strange idea of offering to Pashupati 125000 oranges and to bury him up to the head under this mass of fruits. Towards 1600, the bigoted Ganga Rani, to whom is attributed the construction of the actual temple, had stretched a kind of ribbon between the temple of Pashupati and the palace of Kathmandu, on a length of four to five kilometres, to sanctify his dwelling-house by a purifying communication. She was thus following the example given ten centuries earlier by Sivadeva, the Suryavamci. Half-a-century after Ganga Rani, Pratapa Malla renewed the same practice. Like Matsyendra Natha, Pashupati participates in national life: In the XIIIth. century, Nepal is invaded by the King of Palpa, Mukunda Sena; the khas and the Magars who compose his troops accumulate unscrupulously the horrors and abominations; Matsyendra Natha says nothing, won over by the courtesy of Mukunda Sena who has slipped a gold chain round his neck. But Pashupati undertakes to avenge Nepal; his merciless face (Aghora), the one which is turned towards the south, shows its terrifying teeth and suddenly the plague, which he has left loose in this way, falls on the invaders and decimates them in fifteen days. Mukunda Sena, terrorstricken takes flight, but too late; he falls dead at the frontier of Nepal.

Pashupati, by his popularity has forced himself upon Buddhism, like Matsyendra Natha upon Brahmanism. The Svayambhu Purana predicts the apparition of a Lokevara, on the banks of the Bagamati, in the Mrgasthala, "who will possess the empire of the three worlds;

Hari, Hara, Hiranyagarbha, Ganesha will surround him and also the Yoginis and the Mothers in numerous troops; and his face turned to the south will be ruthless; he will receive the homages of the Bhattas Ksatriyas and even the Shudras and his name will be Pashupati. (ch. VIII). Pashupati owes his salvation to the charitable intervention of Buddha, when the demon Virupaksa pursued all the emblems of Shiva with his insatiable rage. Buddha, to save Pashupati, covered him with his own headdress; and Virupaksa humbly bowed before the disguised idol. "This is why all the emblems of Shiva are slightly leaning on one side, with the exception of the only Pashupati." And this is also the reason why the orthodox Brahmans of now-a-days, stubborn preservers of traditional forms, to be more at liberty to change the background, continue to decorate Pashupati once every year, the 8 Karthika of the clear fortnight, with a Buddhist headdress in order to pay him homages.

The Pashupati of Nepal is connected at least by name to the ancient periods of the Vedic pantheon. The hymns of Yajur and Atharva designated in the name of Pashupati one of the forms of Rudra or Agni, specially of Rudra; violent and ferocious divinity that threatens the precious cattle with its ominous features. The bull which remains in the classical mythology and in the modern worship associated to the person and the legend of Shiva means undoubtedly, in image form, the ancient relations of Rudra and the cattle¹³. In the compound of the temple of Pashupati, in front of the entrance gate to the sanctuary rises a colossal statue of Nandi, the nag

and servant of god. But there is a long way between the Vedic and the Nepalese pantheon and the connecting link is missing. Between the two Pashupatis, the real inter-mediate are the Pashupatas. The Pashupatas are, according to the excellent definition which a disciple of Hiouentsang¹⁴, gives on them, "ascetics who cover themselves with ashes; they cover the whole body with ashes and now shave and now allow their hairs to grow. They wear soled and worn clothings, which only differ from the others, in that they are not red. These sectarians worship the god Mahesvara."

The sect of the Pashupatas is ancient. The Maha Bharata places their doctrine on the same rank as the Vedas, the Yoga and the Pancarata, as the authentic teaching of Shiva. (XII, 13702); It is Shiva in person, husband of Uma, the master of the Bhutas, who has published the Pashupata doctrine (13705); it is characterized by practices of a ferocious austerity (10470). The Puranas are agreed in proclaiming the orthodoxy¹⁵ of it. The canonical works of the sect are still unknown; but Madhava has given a systematic abstract of them in a chapter of the Sarva-darshana-samgraha¹⁶. Under a patchwork of philosophical notions, the doctrine of the Pashupatas appear in it as a practical method of intense asceticism: the Pashupata must burst out laughing, dance, roar, snore, tremble, play the lover, speak absurdly, act absurdly, etc.

Hiouen-tsang meets the Pashupatas in the VIIth. century at Kapica in Jhalan-

dara (where they are the exclusive representatives of Brahmanism) in Ahicchatra, in Maharastra, the sect is powerful and well spread. At the same period, Banar mentions the presence of Pashupatas in the camp of Harsa¹⁷. They appear in the history of Cashmere as early as the VIth. century¹⁸. In 609 J. b. a prince of Central India, Buddharaja of the Kalachuris (Kalachuri) vaunts his grandfather Krishna as a devotee of Pashupati¹⁹. An inscription from Cambodia, in the year 900 thereabouts, which shows the rule of the order of precedence in a Shiva temple, places the Acarya Shaiva and Pashupata immediately below the Brahman²⁰. In the XIth. century, the erudite Lakulica or Nabulica reforms the sect and gives it a new lease of life; starting from the vicinity of Madras, the movement of renovation reaches Mysore, extends to Gujerat and soon shines on the whole of India²¹. A recrudescence of relations between Nepal and Deccan follows the awakening of Shivaism in the south of India.

More numerous than ever, the yogis take the road to the Himalaya, dear to Shiva. Behind the Yogis march the conquerors. It is the time when Nanyadeva of the Karnataka proceeds at the head of his Nareyas soldiers to found a dynasty in Nepal (1097). The princes of the Deccan, Someshvara III Bhuloka Malla, Bijjana²², Jaitugi, flatter themselves by turn in the course of the XIIth. century of having reduced Nepal to a state of vassalage, by the action of the religious brotherhood, undoubtedly more than by the force of arms. The traditions which connect Nepal to India in the south are then invented

or made to circulate again²³; it is related that one of the first kings of mythical Nepal, Dharmadatta, came from Conjeveram (Kanci) and had reigned there at first; one insists on the community of origin of the linga worshipped at Pashupati, and of the linga worshipped at Gokarna, on the northern coast of the Canara; a distant overflowing of the Godaveri is discovered in Nepal; there is not a wood even the one consecrated by the metamorphosis of Pashupati which does not remind of an illustrious forest of Deccan, the Clesmatakavana, where Pulastya, the father of the demon Ravana, was mortifying himself by severe penances. The souvenirs and personages of the Ramayana are localized in emulation of one another in Nepal; Nepal even ends up by fraternizing with Lanka. The Buddhists persist in playing a losing game and introduce in the history of Nepal the trader Simhala, eponym of Ceylon and famous among all the anterior beings to Buddha. After the restoration of the Mallas, Pashupati becomes a real fief of the religious men of Shiva of the Deccan.

Yaksa Malla "name Bhattas Brahman, native of southern India, as priests of Pashupati-Natha" in order to conform himself to the rules drawn up at one time by Cankara acarya when he came to Nepal, in the course of his triumphant tour of controversies against heresies: He had then expelled the Bhiksus from Pashupati and had instituted in their place Brahman from the Deccan. In the reign of Ratna Malla son of Yoksa Malla, a Svamin of the name of Somacekhara

Ananda, native of Deccan and conversant with the Tantric ritual of the Khodha-vyasa, came to Nepal and was named as priest to Pashupati. The title of guru was given him. However, two Nevars as Bhandaris, had to serve him as assistants during the time of ceremonies; two other Nevars were entrusted with the administration of the properties and treasures of the temple." A century later, towards 1600, a new Svamin equally conversant with the Khodha-myasa, came also from southern India; he was called Nitya Ananda, Ganga Rani nominated him as priest to Pashupati. As also, in the course of the XIth. century, "the Svami Jnana Ananda, expert in the Khodha-myasa came to Pashupati from southern India. Pratapa Malla examined him and named him priest of the temple".

The exact history of the Nepalese Pashupati, allows one to perceive its probable origin. Pashupati in every respect like Matsyendra Natha, is the work of these yogis, vagabonds, philosophers, magicians, conjurers, who have made and held in spite of the irregularities of the surface, the profound unity of India. Enticed towards the Himalaya taken up by the presence of their god, on the way towards the inaccessible pinnacle of Kailasa or towards the frozen lake of Gosain-than which shows without being approachable a natural image of Shiva, the yogis substituted their god to an indigenous divinity. Perhaps this name of Pashupati still reminds one by its transparency, of a protecting spirit of the flocks, contemporary of the pastoral tribes that peopled

the valley at one time, as they still people the mountainous districts of the neighbourhood. The metamorphosis of the god into an animal (mrga) means perhaps to the Brahmanic way of thinking the incorporation of a local worship with Shivaism; a local worship shown to animals; the element worship were supposed to have been divided by differentiation between the god Shiva and the bull Nandi which serves him as a riding-animal, as a companion and as a vigilant guardian. Perhaps this name only commemorates like resisting stamp, the work proper of the yogis Pashupatas. However it is always so that it testifies and shows indeed the procedures of the expansion of ancient India and the continuity of the efforts of the Brahmanic missionaries.

Narayana - Vishnu, the rival and equal of Shiva in the classical mythology of India, has not succeeded in taking as vigorous and prominent a personality in Nepal. Instead of materializing himself into a chosen figure, his religion and legend have scattered themselves. He is very popular in the whole valley and among all the classes of the population, in the name of Narayanas excel in holiness and reputation above all others. Cangu-Narayana, cesa-Narayana, Icangu-Narayana and Cayaju-Narayana. Canju-Narayana is incontestably the first among them all. The temple which is consecrated to him rises on the Dolagiri, at the Eastern extremity of the valley, between Bhatgaon and Sankon. Ginsu is associated in it, to the goddess Chinna-masta "Head cut-off" The Nepala-mahatmya relates in fact that Vishnu has had his head cut-

off by an enraged Brahman, in application of the law-of-retaliation; the god, in an angry moment had beheaded a demon (Daitya) of Brahmanic caste who was a disciple of Cukra; and Cukra, in a rage, had cursed the murderer. Garuda, who serves as riding-animal to Vishnu and who is always associated to him like Nandi is to Shiva, has by a treaty in due form and good order with the snakes, his secular enemies, assured to the hillock the privilege to possessing snakes without venom. The Buddhists of Nepal have adopted Cangu-Narayana as they have adopted Pashupati; Vishnu only serves to manifest the power of Avalokitecvara. One day that Garuda was struggling with the Naga Taksaka, as he was on the point of winning, thanks to the help of Vishnu, the sympathetic Lokecvara intervened, concluded an agreement between the adversaries; passed Taksaka round Garuda's neck; Vishnu borne on his nag, took the Lokecvara on his shoulders as a sign of humiliation; and suddenly there appeared a griffin, who carried the three superposed divinities to the Summit of Dolagiri. A sculptured group still testifies to the faithful the reality of the event. The pillar to the inscription of king Mana deva, erected before the temple, testifies on the other hand to the critical minds, the antiquity of the local worship.

An inscription of Amcuvarman which stipulates a donation to Jala cayana, also guarantees the long past of Vishnu under this vocable. To the indigenous tradition, the origin of Jalacayana traces back very much farther: it is under Dharmadatta of Kanci, mythical king of the imaginary Vieala-Nagara, that a yogi edified the first sanctuary of Jalacayana, at the foot

of mount Shivapuri. King Vikramajit, another hero of tales, made a tank with a stone image with four arms; his successor Vikramakesari saw the tank suddenly drying up; anxious, he consulted the sage men, and learnt that the gods were asking for a human sacrifice, and he sacrificed himself as a victim. Real history seems to begin with king Haridatta varma, of the Suryavamci dynasty, who distinguished himself by his zeal for Narayana. On a certain night Jalacayana appeared to him in a dream, and revealed to him the place where he laid under the ruins; the king ordered to clear away the rubbish and the statue re-appeared to light. Unfortunately, a clumsy stroke of the pickaxe had broken its nose; care was taken not to repair the accident, and the Jalacavana of to-day has always the nose broken. Haridatta named the image Nilakantha, unexpected name, since it is exclusively applied to Shiva; but the religious syncretion of Nepal still appears with the feature: with the four arms and the ordinary attributes of Vishnu, the statue stretched in the middle of a tank does not recall any the less the Nilakantha authentic which is worshipped at the lake of Gosain-than. Jala-cayana is only known as "the Old Nilkantha" (Budha-Nilakantha²⁴), ever since the XVII th. century, king Pratapa Malla has installed "the New Nilakantha" (Bala-Nilakantha or Balaju). Pratapa Malla has had sculptured in the compound of his palace of Kathmandu, in the middle of a pond, a reduction of Nilakantha²⁵; then he has had brought, at the price of persistent labour, water from the sacred bank. The Old Nilakantha then appeared to him in a dream and

warned him that if ever a king of Nepal came to visit him, this king would certainly die of a sudden death. Since then, it is the New Nilakantha, Balaji, who receives on prescribed days the visit of the kings.

It is in the aspect of Krisna that Vishnu is the most intimately mingled to the legendary history of Nepal. Krisna, and especially Prodyumna his son, are the heroes of an epic and gallant romance, as it suits the Krishanaite cycle, and so popular, that he serves as the nucleus to the two great religious compilations of Nepalese Brahmanism: he takes up eight songs (VI-XIII) in the Pashupati-Purana and six songs (VII-XII) in the Nepale-mahatmya.

Surya ketu, king of Cvetaka in Campakaranya (Champaran), and fervent worshipper of Vishnu, is besieged by Hamsadhvaja, king of Mithila (Tirhout); in his distress he invoked heaven. Narada the indefatigable messenger, hastens to him from paradise and advises him to retreat to the stream of the very holy Bagamati, on the mount with the "Lion-Summit" (Mrgendracikhara), consecrated at one time by the presence of Vishnu, in his avatar of Man-Lion (Narasimha); already Prahlada the pious progeny of the demon Hiranya Kacipu, has felt the place; the mortifications that he practised have drawn a hearty burst of laughter from Shiva, which laughter caused the outflow of the Bagamati. Surya ketu obeyed; he fled from the capital with the beautiful Candravarti, his daughter.

In the valley of Nepal over which lords the Pinnacle of the Lion, there

reigned at the time a powerful demon, several times conqueror over the gods, Mahendra damana; Suprabha, was his capital at the foot of Candragiri, at the place where Thankot stands to-day. The sister of this demon, Prabhavati, was a princess of matchless beauty. By one of these mysterious effections which the Hindu romance loves, she had fallen in love, without having ever seen him, of Pradyumna, the son of Krishna. In order to distract his sister, Consumed with a love of which he is ignorant, Mahendra damana stops the course of the Bagamati and turns the submerged valley into a pleasure lake. In his turn, told by a complaisant mediator of the charms of Chandravati, he falls in love with the princess and pretends to obtain her hand in marriage. Surya ketu who feels reluctant to such an union, invokes once again Narada. Narada reassures him, promises him that Pradyumna alone will be his son-in-law; after this he goes to Prabhavati and foretells to her the success of her passion. A war is declared. Under the leadership of Pradyumna, the gods finally triumph. Krishna comes from Dvaraka to congratulate his son. The Bagamati addresses him a request. "You can at will, O'Hrisikeca, either unite or separate the lands. Open to me an outlet that I may rejoin the Ganga." Krishna with a stroke from his disc separates the mountains and the Bagamati flows out. A demon, Kacchapa, pretends to throw the Dolagiri into space; Krishna buries a linga, like a nail in the mountain and strengthens it: such is the origin of the Kilecvara. He erects many more commemorative lingas (the Svarnecvara, the Gopalecvara), he adopts as a sacred territory, the southern portion of the Mrgacrnaga at Pashupati, in order to be associated with Shiva in a mu-

tual worship. Nemi, as the very symbol of Nepal who has taken his name says: "He who sees Hari (Vishnu) in the form of Hara (Shiva) and Hara in the form of Hari, is a follower of Vishnu and a follower of Shiva. Whosoever distinguishes between Hari and Hara is a scoundrel, a miscreant and a heretic; hell is his path." and Pashupati in person corroborates this language. The seducer, Pradyumna espouses afterwards the two princesses; Krishna brings back Surya Ketu to Cvetaka and Hamsadhvaja returns to Mithila.

The list is undoubtedly ordinary; the puranas and the Mahatmyas appendants abound with similar adventures. It is nevertheless a surprise to meet again the same personages grouped in an analogous account, consecrated to the glorification of a distant region, ever since a fairly distant period. The author of a biography of Vasubandhu translated in Chinese by an immediate disciple of this doctor between 557 and 569, mentions the passions of Vishnu with Prabhavati, sister of (Maha) Indra damana, as the origin of the name of Purusapura, the modern Peshawar, on the North-West boundaries of India. The antiquity of the puranic material is thus brilliantly demonstrated and further also the uncereceremoniousness of the Brahmans has carried the legend from one point to another. The Sanskrit name of Prabhavati, given to a streamlet in the South of Patan the Nakhu Khola, may have suggested the local application of known romance.

Vishnu has just appeared associated and even mingled with Shiva; still more frequently, he becomes connected as closely with Buddha. The legend of Changu Nara-

yan has already shown the Brahmanic god connected with a divinity of the Buddhist pantheon and who emerges from the adventure rather humbled; but the adventure dates too far back to compel a conviction on undeceived minds. A more recent episode has proved to the hesitating Buddhists, the superiority of the divine or godly personnel. Towards the beginning of the XIVth. century, a little while before the invasion of Harisimha deva (1324) a couple of honest people who were living at Kathmandu found one day, its provision of fuel transformed by miracle into gold ingots. The two of them wished to show their gratitude to the gods, authors of this miracle; but here their good understanding came to an end. The husband favoured Buddha, the wife, Narayana. They had to choose. It was decided to place the two divinities under an ordeal: the husband sowed a grain of bhimpati; the wife, a grain of tulsi; each god had only to manifest his power by the help of his favourite plant. The bhimpati, dear to Buddha, bloomed first. The proof was irrefutable; the wife gave in without further obstinacy on her part and a great festival celebrated the triumph of Buddha over his rival.

The trial was indispensable; true to their tactic, the Brahmans had gradually drawn closer to Buddha in an enveloping movement; powerless to overthrow their adversary, they resigned themselves by accepting him so as to entirely consume him. The convenient system of the avatars permitted them to represent Buddha as an incarnation of Vishnu. The Nepala Mahatmya (I) shows among the crowd of gods assembled together to worship Pa-

shupati "Janardana (Krishna) who had arrived from Saurashtra (Kathiawar) under the guise of Buddha (Buddha-rupi)²⁵. The Brahmanic adaptation of Buddha's history in usage in Nepal was revealed in a special Purana which was immediately lost after discovery; the manuscript of "this rare and valuable work" which Kirkpatrick was able to procure in himself, disappeared²⁷ from the collection of manuscripts in Fort William²³ after becoming part of it. Fortunately, in place of the text, we have at least a partial analysis due to Father Marco della Tomba²³. According to him, "the Buddha Purana is the thirteenth of the Puranas; it treats on the ninth incarnation of Vishnu into Buddha, dumb divinity. It mentions how a certain king named Surghdan (Ciddhadana) had a wife named Mayadevi, which signifies the great Bhavani, who was the wife of Mahadeva ever since the beginning of creation. Well their came to this Mayadevi something under the arm, which she knew not herself what it was. One day in lifting the arm, to pluck fruit from a tree, there fell out from under her arm-pit a son which they called Buddha, because he was born dumb and that from the day of his birth all the statues and idols became dumb. However, in history, they make him speak in spite of his name. This Buddha, once born, his father (I think, putative-or supposed) became very rich. When the child reached the age of twelve, they sought a wife for him, but he persisted in declaring that he did not wish for any women but the daughter of a giant, named Paramecvari. Finally, Buddha's father was compelled to ask the giant for his daughter in marriage to his own son.

The giant refused; Buddha wished to take her by force. A struggle ensued and the Buddha with a kick hurled the giants elephant 16 miles away; and he did likewise with the other giant companions. The giant seeing that he could do nothing by force, proposed a battle on theological argumentations, for which argumentations he presented his doctors; but these were quickly outwitted by Buddha and at the end Buddha took away the girl from the giant, her father. The gods who were jealous, attempted to remove by any means the wife of Buddha, but they did not succeed. The Buddha then went away to do penance in several parts of the world, in one place he remained 37037600 year a penitent. And yet this Buddha has existed after Krishna, from which period one can count 4830 years. Custom of the Gentiles to swell up the number of zeros at their whim. The penance of Buddha was so well received that all nature was in ecstasy; to such an extent that no more rain fell on the earth. The gods wished to interrupt it by all means: the god Indra threw a rain of fire, but it changed into flowers. He let loose arrows and thunderbolts, but without succeeding in reaching him, except a toe gangrene set in the wound and the fowl would come and pick out the vermins. This is why the Gentiles do not eat fowl. A few young persons went to entice him but in approaching him they were transformed into old beasts. The giants wished to remove him with the entire land, but they failed. They sent a large army, but on reaching there they scattered in all directions. At the end, seeing that all attempts were useless

went in all together: Brahma to worship him served as a sweeper, Vishnu served as a blower of trumpet, Mahadeva as a parasol bearer (and yet the Buddha was none other than this same Vishnu incarnated); the other gods— some singers, some dancers.

In this way, they were able to distract him and placed all things in their natural order. The Buddhists, Viz., those who follow this Buddha with a particular devotion like the Tibetans and the mountaineers still worship a certain Macendranak (Machhindra natha) . . . ”; This is what has happened to the biography of the sage of Kapilavastu, accommodated by the Brahmans and recapitulated by a Capuchin Priest. A collection of common tales and of childish marvels.

Thus Vishnu who had been declared as identical to Shiva, has again become identical Buddha. But the fever of identities which torment the Hindu talent demanded a third equation between Shiva and the Buddha. This equation, the Nepala-mahatmya (1) proclaims through parvati's lips, “Satisfied by the authorities of the Buddha, the daughter of the Himalaya told him: your practices are good; ask for a favour at your own choice. The saint replied: How many people there are in this country who conform themselves to my law. The Blest who cherished her devotees then said to Buddha: This sacred land has been created by Shiva; you, you have practised ascetism. Therefore, on this incomparable soil, the devotees of Shiva will be the devotees of the Buddha. No doubt existing. This time the cycle is completed: Vishnu, Shiva, the Buddha are brought

nearer one another, penetrate and are consumed under the august patronage of the Great Goddess whom all the religions worship.

Devi- The Goddess, 'Devi', owes it undoubtedly to her sex the privilege of an universal popularity in India; virgin and mother, she has grace and dignity. Shiva's spouse, she follows him faithfully without being enslaved to him and willingly consents to share her worship with other associates. None of the gods, however powerful he be, have ever obtained the honour of bearing the exclusive title of Deva, the God pre-eminently, in the Hindu pantheon. Devi alone has no need of another designation all the religions recognize her as the Goddess. She nevertheless does not mind being worshipped under various names, which express the variety of her attributes or of her functions, or again which recalls the numerous episodes of her life. Under the vocable of 'Gyhyecvari', Our-Lady-of-the Secret, is the ancient patron of Nepali Manjuceri discovered her and worshipped her hidden, in the root of the lotus that carried Swayambhu, manifested however, in the clear source that escaped from the soil. The town of Deva-pattana (Deo Patan) was erected later on the marvellous site, but the Goddess did not cease receiving a consecrated worship by the ancient tradition. The Brahmans who do not believe in the history of Manjushri have nevertheless a reason for worshipping the Goddess at the same site. When Devi, while living anteriorly, was the daughter of Daksa, her father was very disrespectful to Shiva-her husband; wounded in her pride and dignity, the goddess killed herself and requested a re-birth under a better parentage: She then became the daughter of Himalaya. Hearing of the suicide of his adored wife, Shiva wrenched him-

If free from his ascetic macerations to hasten-towards the pyre where Devi has willingly ascended, giving thus a vivid example to virtuous spouse; he gathered in his arms the half burnt body and returned towards the summit of Kailasa, laden with his precious burden; but the burnt limbs fell off one by one all along the way. The secret organ (of generation) (guhya) of the goddess fell off on the Bagamati; the soil closed up jealousy over the holy relic; but a temple marks the spot and in the sanctuary an Eight-petalled lotus adorned with mystical syllables carries an emblematic triangle which the Brahmans worship as the symbol of the generative vulva, whereas to the Buddhists it expresses the sacred Triad, the Treble-jewel. The "Alphabetum Tibetanum" (p. 104) gives a picture of this lotus, due to the Capuchins in Nepal and also describes according to their testimony the multitude of faithful who crowd in the temple at all hours; indigenous or pilgrims come from far, men and women scatter profusely their gifts in the deep cavity which opens in the shape of a triangle; but the offers absorbed or appropriated by an easy artifice, disappear under the very eyes of the amazed faithful, and Devi remains insatiable without tiring herself by being impregnated or ever not producing. The exegesis, strictly speaking, varies with the sects, the learned Buddhist in such number that they remain, honour Gyhyecvari as an incarnation of prajna, the science- or of Dharmadevi, the goddess of the Law and alike identical to Arya-Tara; but the ordinary layman who does not discriminate refineries brings to the goddess, of Hinduism as well as of Buddhism, the same ardent homage.

One of the most popular names of Devi in the whole of India is, 'Durga' the

Not-Easily accessible; either be it that this word expresses the mysterious nature, inconceivable of the Universal Mother, or be it that it shows the terrible aspect of this divinity, as formidable to the wicked as she is favourable to the good, in order to fight the demons and triumph over them, she did not hesitate to struggle with them with horror and ferocity. Durga is often worshipped under the designation of 'Nava-Durga' "Nine-Durgas" as a kind of collective being embodying nine personalities. Nepal has adopted this vocable, but she has slipped under this borrowed name a local combination of nine "Our Lady" which differs from the usual list. They are: Vajrecvari, Notecvari, Jhankevari, Bhuvanecvari, Anga'eevari, Vatsalecvari, Rajecvari, Jayavagicvari and lastly Guhyecvari. They have not all acquired equal fame in spite of their pretension to an equal antiquity: Shivadev the Suryavanci is erudited with having instituted, or to speak the language of the Chronicles, resuscitated these nine worships. The first after Guhyecvari is surely Vatsalecvari (Vacchlecvari) whom Siva already worshipped as "the principal divinity of Nepal", he even instituted in her honour a human sacrifice which was to be renewed yearly. One of his successors, Vicva deva, wished to suppress this ceremony which was a barbarous one, but the howlings of the goddess brought him back quickly to the respect of the tradition. Jaya Vagicvari is the tutelar divinity of Deo Patan: she is credited with coming from lake Masana, on the Tibetan plateau.

But the nomenclature of the Nava durgas is far from exhausting the list

of our Lady from Nepal. At the time of the foundation of Kathmandu, king Guna Kama dev "resuscitated" another series of Nava-durgas. The most notable of the icvaris are: Ksetrapalecvari, divinity-protectress of the soil; Kankecvari, worshipped under the name of Rakta Kali and worshipped yearly by a human sacrifice; Kulicecvari; Mahecvari; Candecvari who has for original residence (pitha) the valley of Banepa, in the east of Nepal; it is from there that Guna Kama deva brought him into Nepal; it is there also that she spread her protection on the first Mallas. Manecvari is the protectress of the Licchavis, predecessors of the Mallas; but in accepting the crown, the new dynasty did not neglect to adopt the patroness of the royal clan she was replacing. The dynasty of Harisimha deva also introduced as superaddition a new form of Devi; her name, carefully kept a secret, has changed hands with embarrassing alterations: Tulasi, Tulaja, Taleju, Talagu. Among the ordinary titles of Devi, she is given in preference that of Bhavani. The authentic image of the goddess, which blends with the very person is supposed to have descended from heaven: removed by Ravana, she had escaped from this demon; Rama found her again; installed her at Ayodhya; she had then crossed over to Simangarh, from where she had led Harisimha to the conquest of Nepal. Her prestige was so great that the Tibetans, impatient to procure themselves with this powerful auxiliary, attempted to ravish her by forceful measures. Having been bequeathed by the dynasty of Harisimha deva to the

Mallas of Bhatgaon, she excited the envy of the Mallas of Kathmandu, up to the day when Mahindra Malla had the satisfaction of erecting in his capital a temple to Tulaja Bhavani (1549). The magic formula which enthralled Tulaja to his devotee would be regularly handed down with the badges and marks of the king to his heir: but king Lakshmi Narasimha, father of Pratapa Malla died mad and the powerful formula was lost. The temple of Tulaja would only open to the kings.

Under her most horrifying aspect, Devi takes the name and attributes of 'Kali' or 'Maha-Kali', "The Great dark woman". Her dark complexion, her distorted features, her red hands, red with blood, adorned with arms and dismal debris, her hanging tongue, her dishevelled carriage (demeanour) suggests and prompts the faithful with terror and awe. The Brahmanic chronicle mentions four Kalis in Nepal: Guhya Kali, Vatsala Maha Kali, Daksina Kali and Kalinge sthanamako (?) Kalika. The first one is identical to Guhyecvari and this is the reason why the primordial tank which covered the mysterious goddess received the name of Kali-hrada, the tank of Kali. Vatsala has already been met in the list of the Nine Durgas. Daksina-kali, the kali of the South is the patroness of Phirping in the south of Nepal. But the four Kalis do not exhaust the list. One must still mention Lomri-Maha-Kali, who was instituted by Candraketu deva and whose temple is

situated to the East of Kathmandu, is very frequented.

'Kumari' the virgin, is still another name of the great Goddess, but in particular relation with the rites of the Tantras and their mystical sensualism, Kumari is less the transcendent goddess than her official incarnations into unknown little girls, recognized and proclaimed by the priests after terrifying tests and offered to the adoration of the faithful. Nepal has her four Kumaris divided at the four cardinal points; the principal one is Bala-Kumari, the tutelary goddess of Themi.

More so even than the Kumaris, the Yoginis express the inspiration of the Tantras. The yogini is the companion of the Yogin, otherwise expressed, of the Sadhaka, who proposes to realize by a sexual embrace the union of the soul with God; it may be due to a lack of verbal resources, or a real and profound analogy, but the fact remains that the sacred love and the sexual love speak willingly the same language and leaves the mind sometimes puzzled as to which to distinguish. The Virgin being the companion of Shiva, the great ascetic, becomes naturally the Great Sweetheart; their fecund union, eternally fresh and eternally renewed, sets an example to those in love. The Yoginis of Nepal number four³⁰, like the Kalis and the Kumaris. Vajra yogini is the most illustrious; she is the goddess of the Vajra-yoga, of the union of the

diamond, inestimable and infrangible like it; she is also the patroness of the town of Sankon. Her name recalls an episode of struggles against the Buddhistic Tantrism and the Shivaite Tantrism; it is Cankara-Acarya, the invincible doctor of the Brahmanic orthodoxy who has replaced this vocable to the ancient designation of Mani-Yogini, consecrated by the local traditions: Mani-Yogini had favoured the old Legendary kings in their magical works, Vikramajit and Vikmanti; she had persuaded king Mana deva to edify the great temple of Buddha-Natha (Buddhnath) in expiation of a parricide. Under her new name, Vajra-Yogini does nevertheless remain indulgent and even benevolent to the Buddha. When the Buddha had gained the good-will of Devi by dint of penances, she appeared to him in the form of Vajrayogini. She continues to bear the name of Ugra-Tara which associates her to the Buddhas and Bodhisattvas. Another of the four Yoginis, Nila-Tara-Devi, belongs on an equal footing to the two churches of Tantrism.

In the middle of the XVIIth century, a king of a Brahmanic dynasty, Pratap Malla shows to the Nevari sect of Pashupati, on the instructions of a Svamin from southern India, 'a Devi in the Adi-Buddha', a goddess of the Shivaism in the supreme God of the Nepalese Buddhism, and the Nevares convinced by the royal demonstration, worship the goddess with an annual rite. On the other hand, the Swayambhu-Purana, in glorifying the

goddess named Khargamana who is enthroned on the crown of the five Buddhas, recognize her as a Sakti of Shiva, one of the feminine energies whom the Tantras worship. "She is the perfection of sagacity and as such the mother of the Buddhas. She is Vajrinis to the Buddhists, Yogini to the Yogins: she is the multiform mother of all beings. To the followers of Shiva, she takes the form of Shiva, to those of Vishnu, the form of Vishnu, to the Brahmans, she becomes Brahmani. Lastly Kumari, the Virgin and Kali, the Black woman, appear united in another combination with Maha-Laksmi, the very spouse of Vishnu, in the name of Tripura-Sundari; sitting on a bull, a trident, a crown, and a skull in her hands, her body is of a russet colour (reddish). In the morning she is Kumari the sympathetic virgin, at noon she becomes, Mahalaksmi, the courtesan of great love; at evening time she is Kali, an old decrepit woman, of great cruelty, voracious eater of men and of living beings.

The Bhairaves- Behind the principal characters, there presses forward a great mass of secondary divinities invented at leisure by the rival religions. In the first rank are placed the 'Bhairvas', with their female companions the 'Bhairavis', "The Terribles". Under this disquieting name are designated those spirits that have emanated either from Maha-Deva, otherwise Shiva, or from Devi, the male and female energies wherein is manifested the divine omnipotence. The territory of Nepal, however much limi-

ted it be, is the sheltering asylum of 5600000 Bhairavas and Bhairavis. The Bhairavas are generally represented open-mouthed, the teeth showing prominently, dishevelled, a superadded eye on the forehead; as enemies of the demons, they crush them under-foot; their images thus recall the Saint-Georges and Saint-Michael of Christianity. Alike the majority of the Nepalese divinities the Bhairavas go willingly in fours, undoubtedly to face the four sides of the horizon; it is a strategic disposition of this nature which, for instance, the Bhikshu Cantikara adopts after having consecrated the soil of Swayambhu. The immense number of Bhairavas allow of an infinite variety of combinations. There is nobody including Buddha and the prophet Vasistha who does not figure among the Bhairavas. The most famous group of Bhairavas and held to be the most ancient is made by the Bhairavas of Nayakot, of Bhaktapura (Bhatgaon), of Sanga (to the East, beyond the valley), and of Pancalinga another group unites the Bhairavas. Harasiddhi, Hayagriva, Lutabaha and Tyanga. Their very names betray in general their origin and their strictly local function. The most popular is the Bhairava Pancalinga, protector of the soil (Ksetra-pala) of the southern regions of the universe and by reason of it, of the Jambu-Dvipa wholly, India included. The founder of Kathmandu, Guna Kama Dev, has established it in the East of Nepal. The Bhairava of Harasiddhi has come from Ujjayini, brought away by Vikramaditya, he is associated to Nila-Tara-Devi. The Prayaga Bhairava comes from the East; Amcuvarman has introduced it.

The Bhairavas are, by virtue of their divine power auxiliaries as precious as they are difficult to deal with. It is necessary to be well versed in them before benefitting by their use. The sage Jaya sthiti Malla, wishing to calm down the rage of citals, goddess of small-pox, instituted the Unmatta Bhairava; but he took care to place above the Bhairava an Agama-dhveta, entrusted with the control of his swervings and to maintain him in his role. Bhupatindra Malla of Bhatgaon had no reason, on the contrary, to establish a Bhairava in a new temple, on which Bhairava he relied for the protection of the country. The Bhairava emancipated, played pranks up to the day when qualified advisers indicated a remedy: It was sufficient to instal near the Bhairava an "Our-Lady" ('icvari') of Tantra; her presence compelled respect on the Bhairava, who was hence-forth pacified. The royal authority is even sometimes obliged to intervene in this world of gods, with the purpose of re-establishing order. Jagat Jyotir Malla of Bhatgaon found out that a Bhairava was entertaining guilty thoughts regarding a Cakti; to punish him; he ordered in a procession the violent collision of the Bhairava's chariot against that of Kali's.

The Dii--Minores. - "Ganeca" is not less popular in Nepal than he is in Hindustan. Prince of obstacles, he presides over all enterprises, the most humble and even the most commonplace ones; without his help no success is

possible. Besides, his singular and good natured countenance draws attention and sympathy; his corpulent body crowned with an elephant's head with large round eyes, his hand that carry a festoon and a hatchet, the snake hanging from his neck, the mouse crouched at his feet compose the most amusing harmony. Everywhere associated to the religions of the other divinities, he also has his sanctuaries proper. The first of all is Surya-Vinayaka (vulgo' Suraj-Binaik), to the south of Bhatgaon. The name recalls of a miracle of god, according to the Nepala-Mahatmya (VI). The son of a Brahman who resided to the West of the Dolecvara, in a wood, suddenly fell down dead; his parents and neighbours secured, invoked Pashupati who sent them away to the wood of Prakanda. Arriving there, they saw Ganeca manifesting himself in a ray of the Sun (Surya), and the child resuscitated. The Buddhistic chronicle mentions a different legend: immediately before the reign of Anshuvarman, Ganeca in the guise of Surya-Vinayaka appeared to king Vikra-majit and gave him as a gift fabulous riches to enable him to create his era. The Ganecas of Nepal class themselves willingly in groups of fours, after Surya - Vinayaka the most popular are: Rakta-Vinayaka (the red) at Pashupati; Chandra-Vinayaka (The Moon), at Chobhar; Siddhi-Vinayaka (the Success), at Sankon; Acoka-Vinayaka (vulgo Assu-Binaik) at Kathmandu.

Ganeca has very often Maha-kala (vulgo Mahankal) "The Great Dark-man" to counterbalance him and who is identical to Shiva and who corresponds to

the Devi-Maha-Kali, but who has taken a distinct personality. Maha-kala carries a trident adorned with human skulls on the handle.

'Indra' is a classical figure of the Hindu pantheon; but in Nepal the influence of the Buddhistic legends wherein he often figures has modified his character. Ancient master of the thunderbolt (vajra), he has followed the evolution that has transformed his blustering weapon into a religious emblem and metaphysical symbol. The feast of Indra, Indra-Jatra, one of the most popular solemnities in Nepal has nothing in common with the feasts of Indra consecrated by the Hindu Puranas. Indra is the patronal divinity of Kathmandu.

One must also mention the 'du minores' Bhimasena the epic hero, who has also considerably changed on the way; according to the Notizie Laconiche, he now presides over the traffic. His temples, his chapels can be found all along the route which runs from India to Nepal; Bhimphedi, at the foot of the mountains owes him his name. His worship is so widespread that a sensible mind like Hamilton was led to believe him anterior to Buddhism. He was the first to have penetrated into Nepal and to have introduced thither a semblance of civilization. The chronicle, however, does not give him so much honour; without establishing him as a rival of Manjushri, it only relates that Bhimaens came from Dolkha where he possesses a famous temple, on the Tamba-Kosi; to the East of Nepal and amused himself by paddling about in a

canoe made of (bricks) stone on the waters of the lake which covered the valley, at the time a demon became virtually its master.

"Balbala" (The Stutterer) is a local hero associated to agrarian legends and rites. Before him nobody has ever cared to till the soil; the grain essential for subsistence was brought from outside. King Vrsa deva the Suryavamci or his brother Balarcana deva, offered to the audacious man who would set an example, regular portion of the annual crops. Balbala has no family; he risked himself. Then, before dying, a statue sprung up from his own hands; Balacana honoured this statue with a worship and decided that he would be presented yearly, at the full moon, with a rice loaf. The tradition still shows at Patan, near the temple of Matsyendra Natha, the field where Balbala struck the first blow with his pickaxe (mattock); it is forbidden to cultivate with the help of oxen.

The only goddesses who are worthy of mention by virtue of their local function, outside the many incarnations of Devi, are the Eight Mothers ('Astamatrka') who are known to be the patronesses of the Nepalese towns. They are in the order of hierarchy: Brahmani, Mahecvari (or Rudrani), Kumari, Vaisnavi, Barahi, Indrani, Chamunda, Mahalaksmi, spouses or energies (caktis) of the three great gods, reducible however, to unity since as well we have found already

Mahalaksmi, the caktis of Vishnu, mingled in one person with Kumari and Kali. Guna Kama deva, the founder of Kathmandu passes as having worshipped Mahalaksmi and established, on her indications and under her patronage, the new capital.

Whether they borrow their official names from the Buddhistic pantheon or the Brahmanic pantheon, the divinities of Nepal do not any the less keep a manifest characteristic of local origin. Each town, each village, each watercourse, each tanks, each one of the irregularities of the soil has its special patron, immaterial whether goddess or god; and each one of these patrons has a sanctuary proper, however modest it may be, dedicated to his glory. It is not surprising from now that Nepal prides herself in possessing 2500 temples, or even 2733. Speaking truthfully, religious Nepal spreads beyond the limits of the valley: taken in its largest sense, she extends to the North up to Nilakantha, the sacred lake of Gosaintan, at 8 day's journey from Kathmandu; to the south she reaches Natecvara, at two days journey; to the west, she is limited by Kalecvara, equally distanced by two days from Kathmandu; lastly to the east, she spreads to Bhimecvara, at four days journey, on the right bank of the Tamba-Kosi; the temp'e, erected in honour of Bhimasena the Pandava, in the small town of Dolkha, has a Nevar (pujari) for priest. But the total given, does not represent the temples dispersed on this vast domain; it is confined to a strictly defined perimeter, which comprises besides the valley of Nepal two annexes of small dimensions in the East, the valley

of Banepa upto the confluent of two streams, the Niravati (or Lilavati) and the Rosamati; in the west, a strip of land situated on the Western slopes of mount Deochok (or Indra Than).

The pilgrim's circuit - It is a work which is infinitely more meritorious and commendable than to visit the sacred places, scattered about like land-marks, all along this circuit. The Nepala-mahatmya gives in its XXIXth section, a detailed list and instructions on the directions to be followed on this long pilgrimage. Starting point Pashupati; it is also naturally a point of return, since it concerns a closed circuit. The pilgrim must move along in keeping the valley constantly on his right, as a sign of respect: this is the ceremony of the pradaksina. Of course, the origin of the rite traces back to the gods.

The first person who made use of it, on the advice of Shiva, was none other than Gunadhya, the immortal author of the Brhatkatha. The Mahatmya has no lack of opportunity to relate in its whole length, the so very popular story of this narrator whom tradition holds to be a fallen genius; but on several points, the account of the Mahatmya, compared with that of the Ksemendra and Somadeva, presents fairly considerable divergences that it may be useful to mention, either be it that they are derived from the whim or ignorance of the author, or that they reveal an indepen-

dent source. The fallen genius is no more Puspādanta, but Bhrngin; he transformed himself into a bee (or wasp) in order to penetrate in the Chamber where Shiva was relating his marvellous tales to Parvati. When found guilty on his requesting from the god who had cursed him (or damned him) to fix a term to his malediction, Shiva imposes on him as a first condition to publish on the earth, in 900000 verses the tales he had indiscreetly overheard; then he must erect a linga on a sacred soil difficult to reach; only then he would return to mount Kailasa. In consequence, Bhrngin-Gunadhya was born in Mathura; then he travels to Ujjayini where reigns kings Madana, married to Lilavati, daughter of the king of Ganda and who has Carvavarman as minister. King-Madana commits the remarkable confusion between 'modaka' "cake" and 'modaka' "no water"; crushed with humiliation by his ignorance which made him look ridiculous, he asks for a Sanskrit grammar; Carvavarman composes the Kalapa. Gunadhya retires from the court, meets the monk Pulastya who reminds him of his real conditions and induced him to write his tales in the Paicaci dialect; after this that he should go to Nepal. Gunadhya follows his advices, refuses to return to king Madana to whom he hands over the manuscript of his work and proceeds to the temple of Pashupati. He traces a pradaksina around the valley, assembles together all the religious men of the neighbourhood and before ascending to heaven erects a linga which bears the name of Bhrngicvara. "And even to-day at each node of the moon, Bhrngin retu-

rns in the form of a wasp (bhrnga) to see his linga once again."

The pilgrim having paid his homages to Pashupaticvara, takes a bath in the Bagmati, comes out of the temple by the south gate, travels towards Rajarajecvari, visits Bhairava and Vatsals, proceeds then to worship Guhyecvari, crosses the Bagmati, then the Celanganga, he passes successively through Gokarnecvara which recalls to memory the holy metamorphosis of Shiva into a gazelle; Karunikecvara, the commemorative linga erected by Buddha-Vishnu the Sympathetic at the junction of the Bagmati with the Manimati; Sundari, where the Bagmati enters the valley. From there to Vajrayogini (the tutelary goddess of Sanku); then a visit to Garuds and Narayana (of Cangu to Valecvara, to Vagicvara (at the junction of the Virabhadra) and to Valmikecvara which recalls the sojourn of Valmiki. Near the linga of Valmiki there rises another consecrated by Hanumat; it is there that the heroic monkey reposes, auxiliary (assistant) to Rama, when he returned from the Himalaya, laden with rocks intended for the building of a bridge between India and Lanka.

After this tiresome day, the pilgrim must spend the night lying awake, distracted by song and dance; he must also feed the Brahmans. Early at dawn, he bathes in neighbouring pond, takes leave of the linga and continues his journey in an Easterly direction. He first reaches lake Tricampaka, where Madhava (Vishnu)

rests on the links of the snake besa; he scatters in the holy water, offerings to the Gods and the Priests. Entering the valley of Banepa he proceeds to worship Candecvari, protectress of Banepa and Candecvara his companion, then visits the Dhanecvara-linga erected by the god of riches, the Gokhurakecvara, "which still shows the print of a cow's hoof," and which was founded by Kamadhenu, the cow of Plenty; The Indrecvara established by Indra at the junction of the Nivavati (to Lilavati) and the Rosamati; the Aca-purecvara established by the Thirty three gods. He enters the valley of Nepal which from the very beginning he skirts by the south, and visits the Dolecvara (to the south of Bhatgaon) which recalls a miracle of Shiva. A Brahman of Benares, gad person, lover of women, drunkard found himself suddenly seized with remorse; he consulted the ascetics (monks) of Vicvecvara, who gave him a stick. "Go, they said to him, go in pilgrimage; when your stick shall grow into a bough, you will be purified." He proceeded on his journey in increasing his strict behaviour; reaching Nepal, on the actual spot of the Dolecvara he planted in the ground his pilgrim's stick and lo! there grew on it a bough. Such is the origin of the Dolecvara. This spot is the second halting place of the pilgrim: he bathes in the Dhara-tirtha, spends again the night awake listening to song and dance and hearing the reading of the Puranas. At dawn he leaves behind the Dolecvara not before having announced to it his intention of continuing the pradaksina undertaken and proceeds on his journey. He at first visits Surya-Vinayak, then Ananta-linga;

bathes in the neighbouring pond presents in the water an offering to the Priests, distributes presents to the Brahmans (as he does besides at all the stages); he visits Vajra-varahi in his town of phirping, ascends a high mountain to worship Ganeca who dwells in a grotto accessible by a narrow crevasse; he is careful not to enter, and he is careful to cast his eyes only on the Bharabhutecvara. From there he proceeds to the Manahciras tirtha, where he worships Hari-Hara, then to the Matr-tirtha (Matatirtha) where the dismal offerings are so efficacious, and "where one can still see to day gold fishes". A night halt at Gopaleca (Cesa-Narayanga). The pilgrim again spends the night, the third during the journey, to the noises of song and dance; and the fourth morning refreshed by a bath, taking leave of Gopaleca, he proceeds to Pandukecvara bathes in the Pandunadi, crosses the mountain, goes to Catu-vaktrecvara, to Indrecvara, crosses the mountain once again and re-enters in the valley of Nepal by the North-West. He then proceeds towards the Narayana to the West (Icangu) and spends the fourth night listening to legends which concern Vishnu. On the morning of the fifth and last day, he bathes, takes leave of the god and travels to the sojourn of Buddha (Buddhasthana, the hill of Svayambhu). It is there that the god Buddha stopped willingly on arriving from China (Maha-Cina). It is there that live the monks (bhiksus) who have abandoned son and family, for the desire to see Buddha, entirely imbibed with science and beatitude? He worships Buddha with special pradaksina, descends to bathe in the Visnumati where he makes

offerings to the priests, and proceeds to Luntikeca (Buddha Nilakantha, Jalacayana) where Hari-Vishnu is lying on the snake Ananta. He then takes the road to the north up to foot of the mountains in such a way as to rejoin the origin of the circuit, re-descends again to the south towards Jaya-Vagicvari (to Deo Patan) and "while thinking of Vishnu" he appears before Pashupati. He spreads over the linga the five ambrosias: milk, whey, butter, urine and cow-dung, he then offers him perfumes, incense, feeds the Brahmans, pays them a worthy salary, and informs Pashupati that the pradaksina is completed. To close his vow, he descends to bathe in the Bagmati, offers dismal presents, returns to salute Vatsala, then Vasuki, the Naga at the southern gate Vinayaka at the eastern gate and then returns to him home freed from all his sins.

I do not know the Guide of the Buddhist pilgrim around the valley, but it is not doubtful that this chapter of the Nepala-mahatmya has had its Buddhist counterpart. A great number of the sites mentioned are equally sacred with different titles concerning the two religions. Even each one of the mountains has the name of a Buddhist saint to consecrate it: Vipacyin has dwelt on the Nagarjun (Jat-Matroccha, Cikhin on the Champa-devi (Dhyanooccha), Krakucchanda, on the Manichur (Cankhagiri) Manjushri, on the Svayambhu (Gocnaga), Cakyamuni, on the Pucchagva, behind the Svayambhu. The sacred territory encroaches also on the environs of the valley and includes the

valley of Banepa. It is even outside Nepal, at three leagues east of Bhatgaon that are situated the village of Panavati and mount Namobuddha, witnesses of the sublime charity of Shakyamuni; it is there that struck with compassion at a famished tigress suckling her cubs, he generously offered her his own body to eat.

It would be childish, as well as trifling to pretend, to enumerate the 2500 or 2733 temples included in the interior of the sacred circuit. I shall then only restrict myself to describe the general types of sacred monuments that are met in Nepal, and if necessary the principal representatives of each kind.

(End of Volume I)

FOOT NOTES

1. Aufrecht, 'Cat. Mss. Oxon., 256.
2. Koraksa-cataka, 2nd. verse: ... cri-Minantham bhaje ('ib., 236). etc... Cavaratantra (see p. 355)-Nepal-): the disciples of the 12 Kapalikas are... Minanatha, Goraksa, Carpata... ('Notices of Sansk mss., 2nd. series, vol. I, p. 111, page XXXVII).
3. "Minanatha-dharmaraj, who is Sanu (or junior) Macchindra" 'Vamc., p. 149.
4. Unless one has to recognize him in the acarya Lujipa, surnamed na-lto-ba "belly of the fish" Matsyodara, in confusion of Matsyendra? and who is mentioned by the side of Carpata as in the preceding citation Minanatha and Goraksa. See, Taranatha, p.106 and the note of Schiefner.
5. Taranatha, p. 174 and 323.
6. Taranatha, p. 255.
7. Risley, 'Tribes and Castes of Bengal', I, 355.
8. The abbreviator of the 'Notizie Laconiche' calls him Bogha (op. land. fig. 9 and 10); Kirkpatrick (p. 190): Bhoogades; the 'Notice' of Father Ginseppe names him Baghero and Georgi, Bugr des; key 'Vamc', p. 242: Bug-devata; and supr. p. 353, n. I.
9. The 'Pashupati-purana' alone indicates this locality.
10. Nepale-mahatmya', I.
11. 'Vamc., 82.

12. The legend inserted in the Vamcavali is an imitation and almost a copy of the Brhatkatha, (key 'Katha-S Sag., I. I).
13. A Chinese commentary of Abhidharma-kosa, the, kin-che-koang-ki, ch. IX in fact explains Pashupati by "the master or the bull". (You-tchou) "because this god who is Mahesvara Deva has for riding animal a bull".
14. 'Yi-tsie-king yin-yi' of Hiouen-Ying, mentioned and translated by Julien 'Hiouen-Tsang', III, 523, S. V. 'Pochau-po-to'.
15. Vamana-P. in 'Cat. mss. Oxon'. 46a; Varaha-P., 'ib', 58b; Vayu-P., 'ib', 50a; Padma-P. ib., 14a; Laghu-Shiva-P., 'ib', 75a.
16. I have published a translation of this chapter in the ('Bibl. de l' Ecole des Hautes-Etudes'), Religious Sciences, Ist. vol. (Paris, 1889), p. 281 sqq.
17. 'harsa-carita', transl. Cowell-Thomas, p. 49. The great grand-father of Bana had the name of Pashupata. 'ib', 31.
18. Raja-tarangini, III, V. 267.
19. 'Epigr. Ind., VI, 294; a Janmana eva Pashupati etc.
20. A. Bergaigne 'Sanskrit Inscriptions of Campas and Cambodia', Paris, 1893, p. 242. inscrip. G I, V. 6 and 7. Caivapacupatacaryan pujyan viprad anantaram etc. (see p. 363) footnote.
21. Key, the article of Mr. Fleet; 'Inscriptions at Ablur' in Epigr. Ind., v, 266 sqq. M. Fleet determines in the article by the help of epigraphical documents, the activity of Lakulica Pandita between 1019 and 1035 J. C.
22. Bijjana who according to the testimony of the epigraphy has rendered Nepal "without stability" (Sthiti-hinam Nepalam) is mixed up with the history of Ramayya Ekantada, founder of the order of the Viracavas or Lingayats. 'ib', 239.
23. I have already mentioned the legend which tries to draw the Nevars (Nevara) from the Nairs (Nayera) of the Malabar; I also recall the analogies already mentioned by Fergusson ('East. Architect., p. 305) "between the architecture of the Canara and the style that is found in the Himalayan valleys." Key also 'ib', 27-275.
24. Bhagvanlal (p. 6, n. 18) writes: Buddha Nilkanth and understands "Submerged Shiva". As the stream that flows out from the tank bears the name of Rudramati, the Pundit supposes that the image primitively worshipped was a linga and that it was a Vichnouite King who substituted a statue of Visnu for it. The name of the neighbouring village, Civapuri, seems to him to corroborate this hypothesis.
25. "One sees at Kathmandu, on one of the sides of the prince's garden, a large fountain wherein is placed one

- of the idols of the country called "Narayan". This idol is of blue stone; it carries a crown on its head and rests on a pillow of the same stone. The idol and the pillow seem to float on the water. This construction is very large; I believe between eighteen and twenty feet long and a proportioned width; of the rest, it is of good workmanship and good state 'Descript. du Roy. of Nepal' in the Asiatic Researches, II. 354.
26. Key, the analogous passages, sup. p. 346
27. Kirkpatrick, p. 148
28. Aufrecht, 'Catalogus catalogorum', s. v. Buddha-purana. The collection of Mackenzie contained an extract under the title of 'Laghu Buddha Purana; Wilson, in the catalogue of this collection, describes it thus (This is English. See p. 372).
29. 'Gli Scritti . . . p. 117 sqq.
30. Bhagvanlal Indraji, 'The Banddha Mithology of Nepal', p. 103 enumerates six: Vajra, Mani; Dhvaja, Adarca", Piccha, Puspa-Yogini, designated thus, according the attributes that distinguish them.

ABOUT THE AUTHORS

Mr. Shankar Man Rajvanshi	Editor, National Archives (Department of Archaeology)
Mr. Hari Ram Joshi	Section Officer, Ministry of Communication, H. M. G.

‘प्राचीन नेपाल’का निमित्त प्राग्-इतिहास तथा पुरातत्व, लिपिविज्ञान, हस्तलिखित ग्रन्थ, मुद्राशास्त्र, अभिलेख, संग्रहालय तथा ललितकलासंग सम्बन्धित मौलिक रचनाको माग गरिन्छ ।

रचना संक्षिप्त तर प्रामाणिक हुनुका साथै अद्यापि अप्रकाशित हुनु पर्दछ । तर कुनै प्रकाशित विषयका सम्बन्धमा नयाँ सिद्धान्त र प्रमाण प्रस्तुत गरिएको भए तिनको स्वागत गरिने छ ।

रचनासंग सम्बन्धित चित्रहरू पठाउन सकिने छ । रचना पृष्ठको अग्रभागमा मात्र लेखिएको हुनु पर्नेछ । प्रकाशित लेखहरूमा व्यक्त गरिएको भावना वा मत सम्बन्धित लेखकको हो ।

महानिर्देशक
पुरातत्व विभाग
रामशाहपथ
काठमाडौं, नेपाल

Contribution of original nature dealing with pre-historic and field-archaeology, epigraph manuscripts, numismatics, archives, art and architecture of Nepal and museum and other techniques connected with various aspects of our work are invited to ‘Ancient Nepal’.

The contribution should be concise and well documented, and based on hitherto unpublished data, if not new interpretation of already known evidence.

The opinions expressed are those of the authors and do not necessarily reflect the views of the editor or the Department of Archaeology.

Photographs and illustrations (line drawing) may be sent. The typescript should be in double space and on one side of the paper only and sent to:-

The Director General
Department of Archaeology
Ramshahpath
Kathmandu, Nepal.